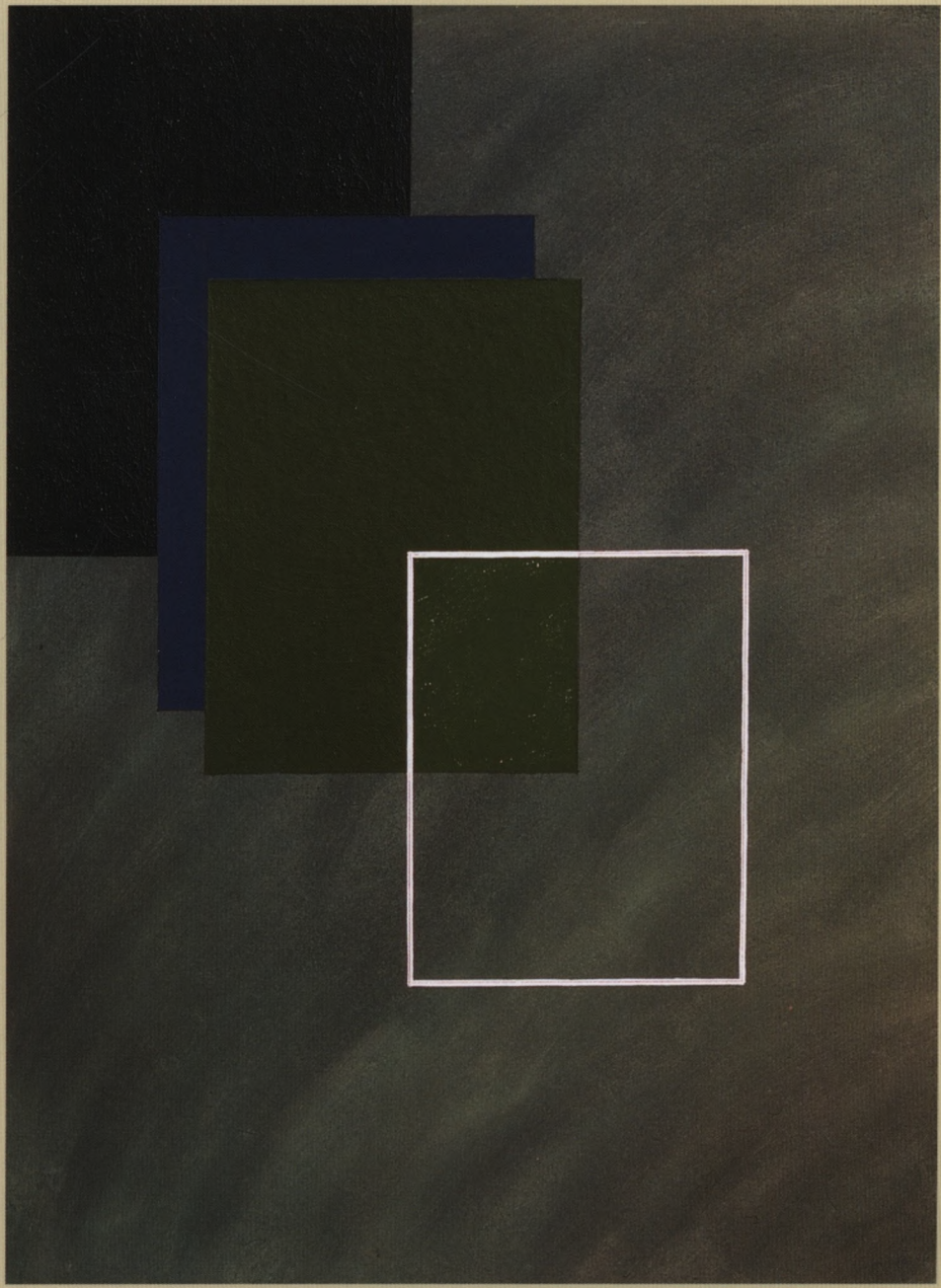

2 0 1 0

HB19565

MEDI *art*

ORVOSI SZAKMAI
ÉS KULTURÁLIS
FOLYÓIRAT

Főszerkesztő
Dr. Gömör Béla

4

AKADÉMIAI KIADÓ

MediArt

Orvosi szakmai és kulturális folyóirat

Főszerkesztő: DR. GÖMÖR BÉLA

2010/4. szám

TARTALOM

ORVOSTÖRTÉNELEM

- Orsós Ferenc – a kutyáni tömegmészárlás főszakértője – DR. SÓTONYI PÉTER,
DR. SÓTONYI GERGELY ■ 3
- A szegedi kórházalapító Pozsonyi Ignác megidézése – DR. APRÓ FERENC ■ 8
- Mióta inkubálják a koraszülötteket? – DR. GROÁK LAJOS ■ 10

KÖNYVISMERTETÉS

- Magyar Imre centenáriumi emlékkönyv.* Szerk. Honti József – DR. GÖMÖR BÉLA ■ 11

NYELVMŰVELÉS

- A legkevesebb szabályzás – AMBRUS L. FERENC ■ 12

MŰVÉSZET ÉS MEDICINA

- Endokrin betegségek művészeti alkotásokon – DR. JÓZSA LÁSZLÓ ■ 14

ZENEMŰVÉSZET

- Pavlik Gábor centenáriuma – DR. GÖMÖR BÉLA ■ 22

A 2010-es év szerzői ■ 24

LÉLEK – TÁRSADALOM – ORVOSLÁS

- Színház az egész világ... – DR. BUDA BÉLA ■ 25

IRODALOM

- KARINTHY FRIGYES: Hasmútét ■ 30
- Az „átkos” költözés „áldott” haszna – DR. ROMICS IMRE ■ 33
- Csordaszellem – DR. VALKAI TERÉZ ■ 35
- Találkozásom Lugosi Bélával – DR. SZÓCS KÁROLY ■ 36

BESZÁMOLÓ

- Túl az északi sarkkörön – DR. KISS JÓZSEF ■ 40

FOTÓTÖRTÉNET

- Zsebóra formájú fényképezőgép – FEJÉR ZOLTÁN ■ 44

KÖNYVEK SORSA

- Szegények Patikája – a többszörösen rejtőzködő érték... – DR. KISS ISTVÁN ■ 46

TUDTA-E ÖN, HOGY...? – ■ 48

Szerkesztőbizottság

DR. BUDA BÉLA – PSZICHIÁTER
FEJÉR ZOLTÁN – FOTÓTÖRTÉNÉSZ
DR. GRABARITS ISTVÁN – GYÓGYSZERÉSZ
DR. MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS – ORVOSTÖRTÉNÉSZ
DR. MATITS FERENC – MŰVÉSZETTÖRTÉNÉSZ
DR. NAGY GYÖRGY – REUMATOLÓGUS

Kéziratok beküldése, szerkesztőségi levelezés

Dr. Gömör Béla főszerkesztő
info@gmrbt.hu

Kiadja az Akadémiai Kiadó
(1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 19/d)
évi négy füzetben

Előfizethető és megvásárolható a kiadónál:
Akadémiai Kiadó, Tudományos,
Műszaki és Orvosi Szerkesztőség
1519 Budapest, Pf. 245
Telefon: (06 1) 464 8222; fax: (06 1) 464 8221
E-mail: journals@akkr.hu

Éves előfizetési díj (2010) 4620 Ft áfával

Terjeszti a Magyar Posta Zrt.
Hírlapüzletági Igazgatósága
és az Akadémiai Kiadó Zrt.

ISSN 1789-6894

© Akadémiai Kiadó, 2010

A kiadásért felelős
az Akadémiai Kiadó Zrt. igazgatója
Lapmenedzser: Pók Andrea
Olvasószerkesztő: Földes Zsuzsanna
Kiadói szerkesztő: Bazsánt Nóra
Termékmenedzser: Egri Róbert
Tipográfia, nyomdai előkészítés: Erky-Nagy Tibor
Nyomás és kötés: NestPress Kft.,
1116 Budapest, Vegyész u. 17–25.
Felelős vezető: Fekete Iván

Megjelent 6,18 (A/5) ív terjedelemben
MediArt 2010/4

A borítón Matzon Ákos festőművész *J. A. emlékére* (1992) című alkotása látható.

A borítót Erky-Nagy Tibor tervezte.

Orsós Ferenc – a katyíni tömegmészárlás főszakértője

A 81 éves Andrzej Wajda 2009-ben bemutatott *Katyń* című filmje szugesztív alkotás, az igazság feltámadása, a lengyel tömegsírok valós története. Megrázó bizonyíték, mert történelmi hűséggel tárja fel a lengyel tisztok és értelmiségiek megsemmisítésének tragédiáját, a katyíni erdő szörnyű titkát. Közel egy időben került vetítésre a televízió képernyőjén a lengyel történészek Katyńról szóló dokumentumfilmje, amely a fogolytábortól követi a lengyel tisztok és értelmiségiek sorsát a tömegsírok feltárásáig. A két filmalkotásban találkozunk Orsós Ferenc törvényszéki orvosszakértővel, aki fontos szerepet játszott az elkövetők azonosságának, a halál okának és az elkövetés idejének bizonyításában. Wajda remekműve a néző számára azt is igazolta, hogy a lengyelek történelmi tudattal élnek. A gyalázatos módon elkövetett, az egész világ előtt eléggé el nem ítélt, hosszú ideig titokban tartott sztálini vérengzés borzalmaival a nem titkolt szándékkal kívánják tisztázni, hogy az emberiség sohase feledje el. 2009-ben jelent meg Allen Paul *Katyń. A sztálini vérengzés és a lengyel feltámadás ígérete* című könyve (M-érték Kiadó). A történész szerző aprólékos elemzése tárja fel a tényleges tényállást, így Orsós Ferenc orvosszakértői munkásságát is.

Valójában ki is volt Orsós Ferenc, a törvényszéki orvosszakértő? Orsós Ferenc a törvényszéki orvostan nemzetközileg ismert és elismert szaktekintélye volt. Az utókor közéleti szereplésének és politikai nézeteinek megítélésében még napjainkban sem jutott nyugvópontra, valószínűleg ezért is ítéli meg személyét ellentmondásosan. Orsós Ferenc 1879. augusztus 22-én, Temesváron született, német származású családban. A család eredeti neve Spindl volt, amit saját kezdeményezésére magyarosított. Tanulmányait 1885-ben a temesvári reáliskolában kezdte, és 1896-ban ott végezte kiváló eredménnyel. Diák-

Orsós Ferenc

évei alatt megkülönböztetett figyelmet fordított a természettudományi tantárgyakon belül a növény- és rovartanra. A szakértői munkásságát ez az érdeklődése végigkísérte. Több pályamunkát írt, növény- és rovargyűjteményt készített, ez utóbbiakat később iskolájának adományozta. A millenniumi kiállításon lepkegyűjteményével pályadíjat nyert. Temesvár flóráját felölelő nagy herbáriuma megkapta az iskola önképzőköri nagydíját. Klúg Nándor egyetemi tanár, a budapesti Élettani Intézet igaz-

gatója – 1898–1900 között az Orvostudományi Kar dékánja – mint bíráló értékelt a színvonalát. Levelet írt az akkor VI. osztályos tanulónak, amelyben azt ajánlotta, hogy ha az orvostudományi tanulmányokat választja, akkor jelentkezzen nála intézetében. Kivételes rajz tehetséggel is meg volt áldva, amire rajztanára korán felhívta, és meghívta az iskola rajzszakkörébe. A színjátszó kör részére díszleteket tervezett és készített. Rajzaiból kiállítást szervezett 1891-ben és 1893-ban. Tanulmányai befejezése után 1896-ban a Bécsi Műegyetem vegyészeti fakultására iratkozott be. Párhuzamosan látogatta a bécsi Képzőművészeti Akadémia előadásait és a művészeti anatómia rajzgyakorlatokat. Az itt szerzett ismeretei és személyes kapcsolatai későbbi képzőművészeti ambícióinak kiteljesedésében is nagy szerepet játszottak. 1897-ben elhagyta Bécset, letette a latin érettségi vizsgát, és beiratkozott a Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Orvosi Karára. Tanulmányai III. évében belépett a Genersich Antal vezette I. sz. Kórbonctani Intézetbe, ahol nagy ügybuzgalommal foglalkozott a patológiával. IV. és V. éves hallgatóként dolgozatot készített „A tüdő összehasonlító, korróziós és szövettani szerkezete” címen. „Igazgatói dicséretben” részesült. 1903-ban orvosdoktorrá avatták. A diploma megszerzése után pályáját tanársegédként

az I. sz. Kórbonctani Intézetben kezdte meg. 1906-ban a Pécsi Megyei Kórház kórboncnok orvosa, 1909-től főorvosa. A Német Patológiai Társaság 1910-ben tagjai sorába választotta. 1909-ben és 1910-ben közreadja *A Pécsvárosi Kórház Proszektúrájának évi érdekesebb esetei* és 1913-ban *A tüdőcsúcsok szerkezete* című monográfiákat. 1913-ban visszatér Budapestre, és átveszi a Stefánia Gyermekkorház kórboncnok főorvosi állását. Meg kell jegyezni, hogy a Stefánia Gyermekkorházban működött az 1870-ben Scheut-hauer Gusztáv vezetésével alapított Kórszö-vettani Tanszék, ami később a Petrik Ottó irányítása alatt 1895-ben alakult, II. sz. Kórbonctani Intézet része lett. 1884–1887 között megbízással Babes Viktor vezette a tanszéket. 1914-ben a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Orvosi Karán a törvényszéki orvostan magántanára. 1914 kora őszén hívták be katonai szolgálatra. 1914. november 26-án hadosztálya nagy részével orosz fogságba esett. 1914. december 27-én magas lázzal megbetegedve a krasznojarszki tábori kórházba került. 1915 tavaszán nagy járvány ütött ki a táborban. A betegségéből még lábadozó, de a kórházat már elhagyó Orsós Ferenc kórbonctani és kórszövegtani vizsgálatokkal kórismézte, hogy a járvány kiütéses tífusz. Hatékony óvintézkedéseket javasolt a táborparancsnokságnak. Szakmai tudásának elismeréseként megbízást kapott a 350 ágyas járványkórház vezetésére. A kinevezése után röviddel ő is megkapta a betegséget, mégpedig annak súlyos formáját. Hetekig eszméletlen, illetve zavart tudatállapotban feküdt. A felépülését követően berendelték a krasznojarszki hadikórház parancsnokságára, és kinevezték a patológiai laboratórium vezetőjének. Krasznojarszkban az osztrák–magyar és német sérült hadifoglyok ezreit boncolta, köztük a nagy reményű Gyóni Gézárt is. A későbbi törvényszéki orvosi pályafutására is kihatással volt, hogy nagyszámú szúrt és lőtt sérültet boncolt, és így széles körű gyakorlatot szerzett szakértői vizsgálatukban. A bolsevik forradalom kezdetekor a tábor és a foglyokat rövid időre magukra hagyták. 1918 áprilisában többedmagával megszökött, és kalandos úton 1918. május elején hazatért. 1918 májusában meghívták Debrecenbe az alakuló Tudományegyetem Orvosi Kar Kórbonctani Tanszékének élére. Az intézet tényleges működését 1921-ben kezdte meg. 1921–1935-ig az intézet vezetője. Az egyetem első rektora, Kenézi

Gyula szabad kezet adott neki az intézet megszervezésére és a személyi állomány kiválasztására. 1919. február 7-én Orsós Ferenc felkérését kapott a törvényszéki orvostan előadásainak megtartására, majd az alakuló Törvényszéki Orvostani Tanszék vezetésére. A két tanszék esetében egyszemélyi, kettős intézetvezetés érvényesült. Krompecher Ödön halála után (1926) az Orvostudományi Kar Orsós Ferencet Budapestre hívta meg a II. sz. Kórbonctani Tanszék élére, de ő ezt elutasította. 1919–1921-ben, majd 1933–1935-ben az Orvostudományi Kar dékánja, 1923–1924-ben az egyetem rektora. Orsós Ferenc debreceni tevékenysége alatt olyan jelentős szakmai és tudományos eredményeket mondhatott magáénak, amelyeket nemzetközi szinten is elismertek. Ezekből kiemeljük: *Az akasztási, zsinogelési és egyéb sérülések nekrobiotikus vitális reakciói* (1925), *Osteomyelitis infektiosa kórbonctana és kórszövegtana*, monográfia (1926), *A placenta accreta és adherens kórbonctani és törvényszéki orvostani vonatkozásai* (1927), *Az isthmus aortae traumás sérülései* (1930), *A tüdővázrendszerének élettani és kórtani jelentősége* (1933), *A vitális reakciók és törvényszéki orvostani jelentőségük* (1934), *A törvényszéki kihantolások célravezető végrehajtása* (1935), *A halál utáni csontmésztelenedés, szuvoasodás és pseudocallus* (1936) dolgozatokat és a *Die vitalen Reaktionen und ihre gerichtsmédisinische Bedeutung* (1935) monográfiát, amely rendkívül nagy nemzetközi visszhangot váltott ki. Ebben írja le a világirodalomban az elsők között a metachromasia jelenségét. 1928-ban az MTA levelező, 1940-ban rendes tagja. Székfoglaló előadása: „Az antropikus látás jelentősége, különösen a művészi látásban”.

1933. október 13-án Buday Kálmán betöltötte 70. életévét, az orvosi kar július 15-ei ülésén Orsós Ferencet óhajtotta meghívni az I. sz. Kórbonctani Intézet élére, azonban elhatározását július 18-ai ülésén megváltoztatta azzal az indoklással, hogy a közeli jövőben sor kerül Kenyeres Baláznak a Törvényszéki Orvostani Intézet igazgatójának nyugállományba helyezésére, és ezért 1935. július 1-jével tanszéki utódnak Orsós Ferencet kívánja felkérni. Orsós Ferenc azonban 1936. január 1-jével veheti át a tanszéket, mert az Orvostudományi Kar 1935. május 14-ei kari ülésén fél évvel meghosszabbította a hivatalában lévő rektornak, Kenyeres Baláznak nyugállományba vonulási időpontját, így lehetőséget adva neki, hogy ő vezesse a Bu-

dapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem 300 éves egyetemi jubileumi ünnepségét. Az Orvostudományi Kar dékánjának, Balogh Ernőnek meghívását a budapesti Törvényszéki Orvostani Intézet élére Orsós Ferenc elfogadta.

1935-ben az Országos Szakorvos-képesítő Vizsgabizottság tagja. 1936-tól a Törvényszéki Orvostan Szakbizottság elnöke. 1939-ben a Bonni Egyetem vendégprofesszora. Tagjai sorába hívta a hallei Német Természettudományi Akadémia, a finn Duodeci Orvosegyesület, a német Patológusok Társasága, a párizsi Anatómiai Társaság, a német Törvényszéki Orvostani Társaság. 1930-ban elnyerte a Corvin-láncot. 1940-ben a Berlieni Egyetem vendégprofesszora. 1944-ben megkapta az MTA Nagyjutalom-érmét. Budapesti tevékenységének jelentős tudományos dolgozatai: *Die Bedeutung der Spurenkunde in der gerichtlichen Medizin* (1937), *A biológiai anyagok törvényszéki orvostani és kriminalisztikai jelentősége* (1938), *Ergebnisse der Korrosionsmethode bei Lungenerkrankungen, insbesondere bei Tuberkulose* (1940), *A tüdő vérrendszerének élettani és kórtani jelentősége*, monográfia (1940), *A pilóták hirtelen fejfördulatára beálló rögtöni halál oka* (1941), *A lövedékeken tapadó szövetnyomok jelentősége* (1942). A Magyar Patológus Társaság alapító tagja (1932), 1939–1940-ig a választmány képviselője. Budapesti működésének kiemelkedő eseménye volt a katyáni tömegmészárlás áldozatainak azonosítása, a cselekmények elkövetési időpontjának meghatározása. Az 1943-ban alakuló, a németek által felkért katyáni Nemzetközi Szakértői Testület tagja. 1944. augusztus 6-án Németországba távozott, október 15-én visszatért, és ismét átvette a Törvényszéki Orvostani Intézet vezetését az általa megbízott adjunktustól, Tamáska Lorándtól. Irányította az egyetem hallei evakuálását. 1944. december 6-án végleg elhagyja az országot, és a Halléba kitelepített Pázmány Péter Tudományegyetem Orvosi Karának kormánybiztosa.

1945 februárjában az Orsós Ferencet kereső NKVD különleges megbízással bíró egysége, a katyáni dokumentumok után is kutatva, a budapesti Törvényszéki Orvostani Intézet teljes történeti és szakmai iratanyagát lefoglalta, majd a Szovjetunióba szállította, azok többé nem kerültek Magyarországra vissza. Pótolhatatlan veszteség érte az egyetemet és a Törvényszéki Orvostani Intézetet.

Orsós 1945-ben amerikai „fogságba” került. A katyáni eseményeket bizonyító, nála lévő dokumentumokat valószínűleg akkor adta át a szövetséges hatóságnak. Itthon a Népbíróság háborús főbűnösnek kívánta perbe fogni, kiadatását kérte, azonban azt a szövetségesek megtagadták. 1945. július 20-án kelt az a felterjesztés, amely Orsós Ferenc MTA-tagságának megszüntetését kezdeményezte, s a testület ki is zárta tagjainak sorából. (2002-ben indokot találtak arra, hogy az MTA Hóman Bálinttal együtt ne rehabilitálja.)

1946-ban a Mainzi Egyetem Képzőművészeti Kara meghívta a művészeti anatómia tanáranak. Törvényszéki orvostannal többé már nem foglalkozott. Katyánnyal kapcsolatban minden nyilatkozatot elhárított, nem kívánt beszélni róla, került a nyilvánosságot. Kivételt képezett az 1951-ben az Egyesült Államok Képviselőházi Bizottságának meghallgatása. Tanítványától, Tamáska Lorándtól származó szóbeli közlés szerint az Orosz Titkosszolgálat folyamatosan megfigyeltette haláláig, annak ellenére, hogy az amerikai hatóságok védelme alatt állt. Valószínűleg ezért sem érte semmilyen atrocitás, megsemmisítési kísérlet. 1955-ben nyugdíjba vonult. 1962. július 25-én halt meg Mainzban. Végző nyughelye a városi temető professzori parcellája.

Tudományos munkásságának mutatói 251 német, illetve magyar nyelven megjelent közlemény, 8 monográfia és 1 könyv.

A Magyar Életrajzi Lexikon (1969) II. kötetének 326. oldalán olvashatjuk: „Dr. Orsós Ferenc a II. világháború idején részt vett a katyáni tömegsírok feltárásában, mint a hitleri kormányzat által létrehozott nemzetközi orvosszakértői bizottság tagja. Többek között ez ügyben adott hamis szakértői véleményért háborús főbűnösnek nyilvánították.” *A Magyar Nagylexikon* 2002-ben megjelent XI. kötetében Orsós neve csak mint egy falu neve fordul elő. A XIX. pótkötet szerint: „Háborús bűnössé nyilvánították (1945), mivel szakértői véleményadását több esetben szélsőjobboldali politikai meggyőződése befolyásolta.” Tények bizonyítják, hogy nem politikai nézete miatt, hanem katyáni szakértői véleményéért nyilvánították háborús főbűnössé. Ma már tudjuk, hogy ez a vád teljes egészében okafogyottá vált, és hamis volt. Orsós Ferenc közéleti, politikai tevékenységével jelen írás nem foglalkozik, az további kritikus, de objektív elemzést kíván.

Katyń

Az 1939-es Molotov–Ribbentrop-paktum döntött Lengyelország felosztásáról. 1939. szeptember 1-jén a hitleri Németország megtámadta Lengyelországot. 17 nap múlva a Szovjetunió Vörös Hadserege átlépte a lengyel határt. Berlin és Moszkva gyakorlatilag megszüntette Lengyelországot. A Gestapo és az NKVD egymásra licitálva kezdte meg a lengyelek kiirtását. A sztálini és hitleri logika szerint a lengyel tisztek és értelmiségiek jelentős része nemkívánatos elemnek minősült, mert a Szovjetunió és Németország megátalkodott ellenségei. Ez gyakorlatilag megpecsételte sorsukat. Kapronczay Károly kitűnő írása – „Orsós Ferenc és Katyń tömegsírijainak azonosítása” – időrendi sorrendben követi és foglalja össze a katyíni tragédia eseményeit, és rámutat Orsós Ferenc vitathatatlan szerepére a tömegsírok áldozatainak sokrétű, törvényszéki orvostani vizsgálatában (In: *Három történetész köszöntése*. Szerk. Gazda István. Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 86, 2010).

A szovjetek mintegy 240 ezer lengyel tisztet, sorkatonát fogtak el és vetettek fogságba. A tiszteket külön táborokban helyezték el Kozelszkben, Osztaskovban és Sztarobielszkben. Ezekben a táborokban voltak a lengyel értelmiségnek a megsemmisítésre kijelölt tagjai is. A három tábort szinte egy időben számolták fel 1940. április 3. és május 15. között. A foglyokat Gnyezdovo állomásra szállították, majd vagonokban rabszállító kocsikra vitték, mint később kiderült, utolsó útjukra, a megsemmisítésre. A történelem egyik legborzalmasabb tömeggyilkosságának feltárási előzménye volt, hogy 1943 januárjában különösen hideg tél volt, és az éhes farkasok kapartak ki néhány sírt, majd a rőzsegyűjtő helybéliek halottakat jelentettek a német hatóságoknak. 1943. március 29-én a Wehrmacht Egészségügyi Főnöksége kezd foglalkozni a sírok feltáráásával. A Nemzetközi Vöröske-reszthez fordultak, hogy küldjön ki egy bizottságot a helyszínre. A kérést elutasít-

tották, ezért Németország maga állított össze törvényszéki szakértőkből álló (12 fő) nemzetközi bizottságot. Wolfgang Quersdorf orvos ezredes és Georhardt Buhtz igazságügyi orvosszakértő, orvos ezredes vezetésével megkezdődtek a feltárások. A feltárt sírok igazságügyi orvosszakértői vizsgálatának irányítását Leonardo Conti birodalmi egészségügyi főnök felügyelete alá helyezték. Bevonásra került a Lengyel és a Nemzetközi Vöröske-reszt képviselője is. 1943. június 10-én a németek kiadtak egy kormányközleményt a tényekről, melyben nyilvánosságra hozták, hogy a gyilkosságokat 7,65-ös és 6,35-ös Walther típusú maroklőfegyverrel követték el. A fegyverekhez tartozó lőszerket a Szovjetunióba, Lengyelországba és a balti államokba az 1920-as években a németek exportálták. A törvényszéki szakértői testület rendkívül alapos munkát végzett, és véleményének fontos megállapításait, többek között az Orsós Ferenc által korábban kidolgozott módszerekre is alapozta. Bizonyítást nyert, hogy az áldozatokon talált, szuronytól származó sebek négyélű eszköztől (szurony) származhattak, amilyenek a szovjet Vörös Hadseregben voltak rendszeresítve. A koponyacsonton talált be- és kimeneti sérülések egyértelművé tették, hogy a halál oka tarkólövés volt, amit az áldozatokon térdelő helyzetben hajtottak végre. Alkalmazták továbbá a szakértői eljárásban Orsós Ferenc korábbi vizsgálati megállapításait, miszerint a koponyacsont kal-

ciumtartalmának változása is felhasználható a holttest talajba kerülésének és ott-tartózkodási idejének meghatározásában. Az Orsós Ferenc által kezdeményezett, a sírok melletti és feletti fák makro- és mikroszkópos vizsgálata azt igazolta, hogy nagy részüket 3 éve ültetették el. Korábbi vizsgálatait alkalmazva bizonyította, hogy a holttestek ruházatán és légzőnyílásaiban talált virágpollenek kora tavaszi virágzásból származhattak, a környező növényflórából. Igazolta, hogy a ruházaton és a holttestekben csak azok a rovarmaradványok (ún. hullarovarok) voltak kimutat-

A katyíni erdő napjainkban

hatók, amelyek a nyári-kora őszi időszakban támadják meg a tetemet. Természetesen más kriminalisztikai és a valóságnak megfelelő előzményi adatokkal kiegészítve megállapították, hogy a kivégzéseket 1940 kora tavaszán az oroszok hajtották végre.

1943 végén Katyń ismételen szovjet kézre került, Szmolenszk térségét a szovjet hadsereg elfoglalta, és szinte azonnal, 1944. január 16. és 23. között létrehozott egy újabb bizottságot, Nyikolaj Burgyenko neurológus professzor, igazságügyi orvosszakértő vezetésével. A bizottság tagja volt többek között Alekszej Tolsztoj író, Nyikolaj kijevi és halicsi pátriárka, Kalasnyikov fegyverkonstruktor és Szurov orvos tábornok. A halottakat ismét exhumálták, és azt állapították meg, hogy a kivégzéseket 1940 szeptembere körül követte el a német Ahrens ezredes vezetésével az „Északi” hadseregcsoporthoz tartozó 537-es számú Wehrmacht-alakulat egyik ezredének zászlóalja. A szakszerűtlenül végzett vizsgálat és tudatosan hamis orvosszakértői vélemény nyilvánosságra kerülése után Orsós Ferenc 1944. február 27-én a *Magyarország* című lapban nyilatkozott: „Az 1943. április 20. és 30. között a katyíni erdőben talált tömegsírokkal foglalkozó nemzetközi bizottság közös záró jegyzőkönyvét minden külső nyomás és befolyás nélkül szövegezte meg.”

A nürnbergi perben a szovjetek Pohrovszki ügyésszel vádat emeltek az 537-es számú Wehrmacht-alakulat ellen. A Burgyenko-jelentésre hivatkozva bizonyítottak látták, hogy a katyíni vérengzést a németek hajtották végre. A törvényszék személyesen meghallgatta Burgyenkót, nagyszámú tanút és szakértőt idézett meg. Váratlan fordulat volt Ahrens német ezredes megjelenése a bíróság előtt, aki dokumentumokkal bizonyította, hogy az 537-es számú Wehrmacht-alakulat híradós zászlóalj volt, és a tömeggyilkosság szovjetek által megadott idején nem tartózkodhattak Katyń körzetében. Az alakulat szálláshelye ugyanis a „Közép”-hadseregcsoport kötelékében Przemysl volt. A Nemzetközi Bíróság végül kivette az ügyet a peranyagból. Szomorú tény, hogy a bolgár Markov,

Wajda *Katyń* című filmjének plakátja

a román Berkele és a cseh Hájek professzorok a nyilvánosság előtt – minden bizonnyal szovjet nyomásra – azt állították, hogy a jegyzőkönyvet Orsós Ferenc kérésére, illetve nyomására írták alá. A nürnbergi eljárástól függetlenül Roman Martini, lengyel ügyész részletes vizsgálatot szorgalmazott, azonban merénylet áldozata lett. A szövetséges hatalmak – elsősorban Anglia – eléggé el nem ítélt módon elejtették az ügyet Nürnbergben, annak ellenére, hogy a valós eseményekről teljes körű ismeretanyaggal rendelkeztek.

A hidegháború időszakában, 1951. szeptember 18-án állt fel az amerikai képviselőház által létrehozott különbizottság, több tanút, így Orsós Ferencet is meghallgatták. 1952. december 29-én kelt bizottsági döntésében kimondta a sztálini diktatúra felelősségét. Jaruzelski, akkori lengyel államfő 1990. áprilisi moszkvai útja alkalmából a Szovjetunió hivatalosan is elismerte, hogy 1940-ben a KGB elődjének, az NKVD-nek különleges alakulatai követték el a tömeggyilkosságokat. Gorbacsov szovjet pártfőtitkár átadta a terhelő dokumentumok egy részét, de bocsánatot nem kért. Az átadott dokumentumok között található 1940. III. 5-i keltezéssel Lavrenyij Berija jegyzéke, mely javaslatot tett Sztálinnak a lengyel hadifoglyok és értelmiségiek egy részének megsemmisítésére. Az előterjesztés Sztálin, Vorosilov, Molotov és Mikojan aláírásával jóváhagyásra került (SZKP. KB-PB. P13/144/1940. sz. határozata). A katyíni ügyet lezáró dokumentum az Orosz Katonai Főügyészség 2004. szeptemberi vizsgálatának végkövetkeztetése, miszerint Katyń nem számít emberiség elleni bűncselekménynek, hanem csak emberélet elleni bűntettnek, ami az idő függvényében elévült.

Wajda filmje és a hozzá kapcsolódó dokumentumfilm végre a maga objektív valóságában mutatta be, hogy valójában mi is történt 1940 tavaszán Katyńban. Irigylésre méltó nemzet a lengyel, azért is, mert idejében megtették múltuk következetes és hiteles feltárását.

DR. SÓTONYI PÉTER
DR. SÓTONYI GERGELY

A szegedi kórházalapító Pozsonyi Ignác megidézése

Halálának 200. évfordulóján

Ha szegedi utcanévtáblája alatt megállítanánk tíz járókelőt, vajon hányan tudnák megmondani, hogy ki volt nemes, nemzeti és vitézlő Pozsonyi Ignác úr?

Idegenből jött, 1771. szeptember 29-én lett a város polgára. Eredeti neve is, születésének ideje is bizonytalan. Springer (Spitzer?) volt, talán a Nyitra megyei Mocsonokon született. Marad a számolás: 1800.

december 12-én íródott, alapítványt tevő levele (*contractus*) szerint idejének 66. évét szerencsésen elérte, eszerint minden bizonnyal 1734-ben született. Szegedre jövetelének célja az lehetett, hogy mint tábori szállító, közelebb legyen az ország déli részén folyó török háborúk hadszíntereire. Persze pénzelt másból is: korcsmatarítás, tőkekihelyezés, dézsmabérlés olvasható ki a szűkös forrásokból. Kérdemelte polgártársai tiszteletét, tagja volt az ún. választott községnek, sőt 1791-ben II. Lipóttól ő is, 1787-ben született unokája is nemességet kapott. Pozsonyi a megözvegyült Szabóné Tóth Annával kötött házasságot, Anna nevű nevelt leányát Vrábel János, Szeged város biztosa vette nőül. Pozsonyi örökbe fogadta Vrábelék elsőszülött gyermekét. Az unoka, ifj. Posonyi (volt Vrábel) Ignác, Csanád megye *bátorságbéli komisszáriusa* lett. Ő vitte tovább a Posonyi nevet. Ifj. Posonyi Csanád megyében táblabíró lett, földbirtokot szerzett, neje, nemes Szilvássy Anna több gyermekkel ajándékozta meg. A legismertebb a Makón élő Ferenc (1815–1894) volt, aki 1847-ben Csanád vármegye követe, 1850-ben megyefőnök, majd 1876 és 1886 között városa polgármestere volt. Igazi, régi, a regényekből ismert táblabíró alakjának megtestesítője volt, az ő beszédmódjával és szokásaikkal, aki nagy népszerűségnek örvendett a makóiak között. A nyugdíja éveit Nyitrán töltötte az egyik lányánál, ott halt meg. Tömörkény színes történeteket, adomákat jegy-

Dr. Apró Ferenc,
a szerző

zett föl róla *Az öreg Posonyi* (1903) című szórakoztató tárcájában (*Új bor idején*, 1958, 372–378).

Pozsonyi (néhánykor Posonyi) vallásos ember volt, Radványi András palánki plébános hatására tetemes vagyonának túlnyomó részét jótékony célokra fordította. 1800-ban kötelezettséget vállalt, hogy a Kálvárián levő stációkat újjal helyettesíti, azokat Pestről leszállíttatja

és fölállíttatja. Christovich Imre (1711–1798) csanádi püspök 1796-ban kevesellte, hogy a 20 ezer katolikust számláló Szegednek csak három plébániája van: az alsóvárosi ferences, a palánki Szent Dömötör és a Szent Miklósról nevezett felsővárosi minorita. Szorgalmazta hát a Helytartótanácsnál egy negyedik fölállítást. Ám Szeged városa nem akart újabb terhet venni a vállára... A megoldást Pozsonyi Ignác nagy szíve jelentette. A már írt *contractus*-ban vállalta a leendő rókus *parochus* esztendőnként való 300 forintos fizetését, és erre 5000 forintos fundációt tett. Végül 1805. október 1-jén alakult meg a negyedik szegedi plébánia, helyezettvén Szent Rókus oltalma és a nemes Város kegyurasága alá.

Pozsonyi 1800-ban nyolcezer *Rhenus forintokat* ajánlott föl a szegények számára létesítendő, a rókus kápolna melletti „lakóépületre”, és további kétezer forint mindenkori kamatait az ispotálybéli táplálására. Az ispotály alapkövét a szegedi születésű Kőszeghy László (1748–1828) csanádi püspök tette le és szentelte be 1801. november 6-án. A piarista Benyák Bernárd (1745–1829) a kor szokásos alkalmi füzetében szedte versbe a jeles eseményt. Az akkoriban dívott hosszú címnek csak az elejét közlöm: *Pia memoria primi lapidis pro aede publica pauperum...* (Grünn Orbán, Szeged, 1801). Nem lehet állítani, hogy az építőmunka gyorsan haladt volna. Idézek Pozsonyinak a püspökéhez írott, 1806.

május 19-én kelt leveléből: „Az elkezdett ispotály építés... kevés idő múlva maga tökéletes állapotjára fog hajtódni... A mellett pedig a napokban az ispotályi fundációt 5000 forintokkal meg is nagyobbítottam.” A rókusi épület földszintje 1807-től fogadta a munkaképtelen aggodat, koldusokat, sebesült katonákat: építése és bővítése hosszú-hosszú évtizedekig tartott. A súlyos beteg Pozsonyi 1810. június 9-én tett testam-

mentumában további rendelkezést tett: „minekutánna Isten ő szent fölsége e mostani súlyos betegséggel meglátogatván, bizonytalan volnék abban, ha belőle felépülhetek-e... arra való nézve kívántam minden esetre kevés vagyontkáimról... utolsó intézetemet és örökké megtartandó rendelkezésemet... a ns. magistratustól kikért deputátus urak előtt papirosra feltétni...” A végintézkedés szerint Pozsonyi tízezer forintot hagyott az új ispotályra, melynek ő volt az előmozdítója és eszközlője.

Az állandó orvost, dr. Steinhardt Antalt 1838-tól alkalmazták. Utóda 1846-ban dr. Haday (Haydt) Ferenc, 1849/50-ben dr. Cajus Gábor lett, aki mellett Vidacs Alajos seborvos kisegítőként működött. Dr. Cajus után ismét dr. Haday, majd 1862 és 1905 között dr. Singer Mátyás volt az igazgató főorvos. Az intézet igazgatói székében őt dr. Boros József követte, aki 1925-ben repülőgépbaleset áldozata lett. Nevét utca viseli.

A kórház szót alappal csak 1857-től használhatjuk, amikor a szegényápolóda különvált, és a volt hadfogadó épületében (Mérey és Tábor utca sarok) kapott új helyet. A pest-budai cs. és kir. helyhatósági osztály is ebben az évben ismerte el a szegedi ispotály közkórház jellegét. A betegek ápolását 1854-től a Paulai Szent Vince

leányai, a Grazból érkezett ún. szürke nénikék (Graue Schwestern) látták el. Ezt a Kossuth Lajos sugárúti épületet 1954-ben egyesítették a honvédkórházzal. Az előbbi lett az I. számú, az utóbbi a II. sz. Városi Kórház.

Szeged nagy mecénása 1810. augusztus 3-án hunyt el fölsővárosi residentialis házában. Végző nyugalóhelye a Deszkás (ma: Dugonics) temetőben volt, amíg megvolt... 1853-ban Nagy Ferenc piktor megfestette Pozsonyi egész alakos képét díszmagyarban, karddal az oldalán, sarkantyús csizmában. Fölirata: „Nemes Nemzetes és Vitézlő POSONYI IGNÁCZ ur az elnyomrodott felebarátjaihoz viseltetett szeretetéből az ISPOTÁLYNAK TALPKÖVÉT letévén úgy az épületre, mint a szegények élelmére nem kevés FUNDATIÓT tett 1810-ik évben.” A festmény időközben átkerült a Kálvária sugárúti II. sz. kórház igazgatósági szárnyának a folyosójára.

Fodor Istvánnak (1822–1900), a törvényhatósági bizottság tagjának a kegyeletes indítványára a város közgyűlése 1900. március 14-én a kórház nyugati oldalán levő Anna utcát Pozsonyi Ignácról nevezte el.

DR. APRÓ FERENC

Az élet nem több, mint a halálra való hosszú várakozás.

(Robert Merle)

Mióta inkubálják a koraszülötteket?

A koraszülöttek életben tartásának kérdésével mint orvostörténeti érdekességgel Krúdy Gyula *Mohács* című regényében találkoztam; II. Lajos király ugyanis koraszülött volt, és mivel dinasztikus szempontból egy fiúörökös nagy értéket képviselt, mindent megtettek életben tartásáért. Hogy az éretlen, „bőr nélkül született” magzatot az anyaméhben megszokott környezetben tarthassák, frissen levágott sertések testüregében helyezték el, amíg az állat hőmérséklete alább nem szállt, s akkor áthelyezték egy újabb friss tetembe, mindaddig amíg a magzat éretté nem vált.

E cikkben nem vettem fel a kérdést, hogy ez az ötlet, az adott körülmények között nagyon is fiziológiás módszer vajon mekkora múltra tekinthetett vissza. Feltételeztem, hogy a királyi udvarban tartózkodó, tanult olasz orvosoktól származhatott. Szabó András dolgozatomra reflektálva hivatkozik két, az európai középkorban feljegyzett hasonló esetre.

A koraszülöttek életben tartásának vágya azonban még ennél is régebbi időre nyúlik vissza, egészen a görög mitológia világáig. Kerényi Károly mitológiai „bibliájában” arról értesülünk, hogy a bor és a mámor istene, Dionüszosz, Zeusz és egy földi leány, Szemelé nászából fogant. A lányt bizonyos kíváncsiságot miatt Zeusz villámával agyonsújtotta. A magzatot azonban kimetszette az anyaméhből, majd „a saját combjába rejtette a koraszülött istent: belevarrta vagy csatokkal zárta le az atyai méhet”.

Hasonló történt az ugyancsak olümposzi származék Aszklépiossal. Ő Apollóntól és egy Korónisz nevű leányzótól fogant, akinek hűtlenkedése miatt nyílveszőtől kellett elpusztulnia egy tömeges öldöklés alkalmával: „pusztító nagy vész lehetett s a temérdek máglyán égtek a halottak hamvai. Már nyaldosták a lángok Korónisz holttestét, amikor Apollón fölkiáltott: Nem tűröm, hogy fiam is elpusztuljon anyjával együtt! Kivette Aszklépiost anyja testéből s Kheiron kentaurhoz vitte fiát. Az megtanította a gyógyítás mesterségére.”

Aszklépiosznál nem kerül szóba az inkubáció, koraszülött lévén azonban ő sem kerül-

hette el. Jobb híján ő is az apai combsebbe kerülhetett, s ott vált „érett magzattá”.

Megemlíteném, hogy az itt elmondott csak egy az orvosisten születésének történetei közül. A legismertebb szerint Korónisz Epidauróban szülte meg fiát, s mivel úton, nem otthon szült, kitétte a gyermeket „a hegyre, ahol egy kecske szoptatta, s egy juhászkutya őrizte. Ezért Aszklépiosz szent állatává vált az apollóni kígyó mellett a kutya is”.

A combon ejtett sebben való inkubálás természetesen metafora: egy friss sebben, ha elég mély, hogy körülvegye a magzat testét, a fizikai-kémiai környezet hasonlít a méhen belülihez vagy egy állat testüregében levőhöz; a valóságban persze csak az utóbbi jöhet szóba.

Aligha képzelhető, hogy minden reális alap nélkül, csupán a fantáziára épült volna ez a mítosz. Ezzel a módszerrel a 16. századig – vagy még később is – képesek voltak koraszülötteket életben tartani. Kialakulását elősegíthette a görögök erős környezettudatossága, ami alapját képezte az életmódi gyógyításnak is.

De hogyan vált az állati testüreg a mítoszban combsebbé? A mitikus gondolkodás bizonyára megbotránkoztató blaszfémiaának, istentelenségnek tartotta volna, hogy egy isteni sarj egy disznó – netán juh vagy kecske – testüregében töltsön heteket megerősödése reményében. Az istenapa combjában viszont méltó helye volt.

Figyelemre méltó az is, hogy mindkét esetben istenek fiai voltak a felnevelendő koraszülöttek; közembereknél szóba sem jöhetett ilyen költséges beavatkozás. Mindezek alapján valószínű, hogy az inkubálásnak az a módja, amit a 16. században még alkalmaztak, ismert volt már a görög archaikum korában is. Hogy pontosabban mikor keletkezett ez az orvosi-biológiai felfedezés, nem ismert, ekkora távlatban nem is fontos, mert mint Kerényi könyve bevezetőjében megállapítja: „az emberiség életében a mitikus korai és kezdetleges fokot jelent...”

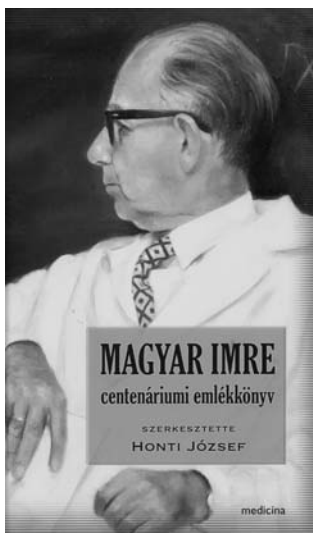
Annál elgondolkodtatóbb, hogy egy koraszülött életéért ekkora áldozatra voltak képesek.

DR. GROÁK LAJOS

MAGYAR IMRE CENTENÁRIUMI EMLÉKKÖNYV

Szerk.: *Honti József*

Medicina Kiadó, Budapest, 2010

A kemény fedelű, 288 oldal terjedelmű könyv – megfelelően szép megfogalmazású címének – Magyar Imre 1910. október 14-i születésének 100. évében jelent meg.

Sajnos azt el tudom képzelni, hogy a mai orvostanhallgatók között akad, aki nem tudja ki volt Magyar Imre, de több mint öt évtize-

den át ez elképzelhetetlen volt, hiszen az ország minden orvosa – az egyetemen és utána is – az először 1948-ban kiadott „Magyar–Petrányi”-ből tanult. Tehát Magyar Imre neve és tevékenysége *A belgyógyászat alapvonalai* tizenegy kiadásának társszerzőjeként kitörölhetetlen a magyar medicinából. Nagyságát még különleges személyes hatása és a medicinán kívül eső, szépirodalmi és egyéb művei tették emlékezetessé.

A kötetet bevezető ajánlás és a legutolsó fejezet összefoglaló értékelése az egykori tanítványtól, Tulassay Zsolt akadémikustól származik.

A kötet szerkesztője, Honti József patológus nem állt közeli kapcsolatban az emlékkönyv alanyával, de sok éven át szolgált az *Orvosi Hetilap*nál, és eddig is szerkesztett már könyveket. Arra vállalkozott, hogy összeszedje a Magyar professzorról korábban közölt értékes írásokat, és megkérje a ma elérhető tanítványokat, hogy mint tanúk emlékezzenek a mesterről.

Logikusan és érdeme szerint került az első helyre Lehoczky Dezső visszaemlékezése, mely Magyar professzor halálának 10. évfordulójára készült, és írásban is megjelent. Nélkülözhetetlen adatként sorolja fel annak a 78 orvosnak a nevét, akik Magyar Imre 15 éves igazgatói működése alatt dolgoztak a klinikán, továbbá a professzor 16 könyvét, melyek az orvos- és to-

vábbképzést szolgálták. Ezt követően Lehoczky professzor részletes visszaemlékezése olvasható a „21 év Magyar Imrével” című fejezetben.

A következő írás kedves színfolt, mert a professzor négy gyermeke közül az egyik, Anna meleg hangú visszaemlékezését tartalmazza, felelevenítve a problémakört, amit az orvostudor igyekevése jelentett, hogy leánya nagyszabású egyetemi karriert fusson be, míg ő a körzeti orvosi működést választotta, amelyben nagy elismertségre tett szert. Megjegyzendő, hogy Magyar Imrének 12 unokája van.

Rendkívül jó választás, hogy ezt követően Magyar Imre írása következik, az „Így lettem orvos”, mely a Szépirodalmi Könyvkiadónál 1984-ben megjelent kötetéből származik, és őszinte önvallomásnak tűnik.

Egyedivé a kötetet az eztán következő 27 tanítványi visszaemlékezés teszi. Testközelből ismerhetjük meg a Magyar-klinika mindennapjait. Árad a szeretet, tisztelet és elismerés a mester felé. Jó érzéssel tölthette el, hiszen ezt valójában életében is észlelhette. Több visszaemlékező is él a kifejezéssel, hogy igazi demokratikus légkör jellemezte a klinikát. Bátorodom ezzel vitatkozni. Szerintem inkább a rendkívül jól sikerült felvilágosult abszolutizmus példája volt. Mint tudjuk, a mindenki egyenlő elve alapján egy klinikát nem is lehet működtetni.

Egyáltalán nem kritikai megjegyzés, inkább érdekességként érdemel említést, hogy a „Magyar Imre főbb szakmai művei” felsorolás 344 tétele (ezek szerint vannak még további, nem főbb művei) nem a szokásos módon a kezdetektől halad az időben az utolsó megjelent munkáig, hanem fordítva, a professzor utolsó publikációja, az orosz nyelven megjelent 1987-es könyvrészlete viseli az 1. számot, és az 1940-es évekből származó dolgozatai (nem időrendben) sorakoznak a lista végén.

Sugye végezetül megengedhető (sőt egyesek szerint mindig el is várt) némi negatív észrevétel. A könyv igen sok informatív fényképet tartalmaz. Azonban java részük túl kicsiny méretű, esetenként bélyeg nagyságú. A társas felvételeken ábrázoltak sokszor csak nagyítóval vehetők ki. Bár lehet, hogy el kell mennem a szemorvosomhoz. Azt hiszem szerencsésebb lett volna a fotóknak több helyet szentelni.

DR. GÖMÖR BÉLA

A legkevesebb szabályzás

The best government is that which governs least („A legjobb kormányzás az, amelyik a legkevesbé kormányoz”) – tartja egy angol mondás. Eredete vitatott, de mindenképpen hajósnépre vall: a vitorlás hajó akkor fut optimálisan, ha nem kormánylapáttal tartják irányban. Több-kevesebb áttétellel érvényes lehet ez a helyesírási szabályokra is. Vegyünk szemügyre két példát, ahol kevesebb szabályzás talán több lett volna.

Kisbetű, nagybetű, kötőjel

Olvassuk, hogy *A magyar helyesírás szabályai* (11. kiadás, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984, 2000; a továbbiakban AkH) a földrajzi nevek írását, beleértve az *-i* képzős származékok írását is, nem kevesebb, mint 8 oldalon (!) tárgyalja (Nádasdy Ádám: *Ízlések és szabályok*. Magvető Kiadó, Budapest, 2003, 106). Mivel „az esetek szinte végtelen nagy száma végeredményben csupán két faktor, a nagybetűs írás és a kötőjel variálására vezethető vissza”, a szerző ehelyett egy-két alapelvet javasol, például: „rövid, egyszerű nevekhez közvetlenül ragasszuk az *-i*-t, s akkor kisbetűvel kezdjük, egyébként meg ragasszuk kötőjellel, és hagyjuk a nevet változatlanul”. Eddig a praktikus javaslat. Mindössze egy kiegészítés merülhet fel: az *-i*-t csak rövid, egyszerű, amellet közismert nevek után célszerű közvetlenül ragasztani (illetve *-i* végződés esetén mellőzni). Míg a *szegedi paprika* és az *almádi nyaralás* hallatán, olvastán mindenkinek beugrik *Szeged* és *Almádi*, addig a *gori fuvar* vagy a *bori szállítmány* hallatán, olvastán keveseknek *Gori* és *Bor*. Külkereskedelmi levelezők ilyenkor felülírják a szabályt, és kötőjeles *-i* végződést írnak: **bor-i* és **gori-i*, sőt **Bor-i* és **Gori-i*. Az *-i* képzős származékok kis- vagy nagybetűs írása külön téma. Egységes kezelésük már akkor sérül, amikor *New York-i földalattit*, *San Franciscó-i földrengést*, de *kál-kápolnai állomást*, *lengyel magas-tátrai síelés* stb. írunk. (Hol kisbetűs, hol nagybetűs a tulajdonnévből képzett melléknév.) Egyszerűbb és elegánsabb lenne – a borotvaéles elmét igénylő elemzéseket mellőzve – az alapszót a személy-

nevek mintájára, ld. *Bethlen István-i*, *Szabó Dezső-i* stb. változatlanul hagyni, és ily módon *San Francisco* és *San Franciscó-i* mintájára egy állandó írásképet rögzíteni: *San Marino Köztársaság* és **San Marino Köztársaság-i*, *lengyel Magas-Tátra* és **lengyel Magas-Tátra-i*, *Kál-Kápolna* és **Kál-Kápolna-i* stb.

Elválasztás, hasonulás

Az elválasztásról rögvest leszögezhetjük, hogy jelentősége a szövegszerkesztő programok terjedésével folyamatosan csökken, nemcsak a magánlevelezés, de az elektronikus sajtó is tudatosan mellőzi. Szavak elválasztására természetesen szükség lehet, de arra már aligha, hogy ezt a marginális kérdést az AkH több mint 6 oldalon (!) tárgyalja. Ez a terjedelmes szabályzás két alapelven nyugszik, az egyik – alapformákban és toldalékos alakokban! – a szótagolás szerinti elválasztás, a másik az összetett szavak alkotóelemek szerinti elválasztása. A két alapelv összetett szavakban egymást kizárhatja, mivel a szótaghatárok nem mindig esnek egybe az alkotóelemek határaival. Ha az alkotóelemek határán választunk el, *vas-út*, *rend-őr*, *csak-is* stb. módon, akkor nem a szótagolási szabály szerint járunk el, ha pedig szótagolás szerint, pl. **va-sút*, **ren-dőr*, **csa-kis* stb., akkor az alkotóelemek határát hagyjuk figyelmen kívül. És az alakulatok határának felismerése sem mindig nyilvánvaló. Hogy mennyire nem, az világosan kiderül az engedményből, amit a szabályzat az idegen szavak elválasztására tesz, ha az összetételek „a magyarban nem önálló létű elemből keletkeztek”. Ezeket nem tekinti összetételeknek, és a magyar szótagolás szabályai szerint választja el: *demok-rata*, *inf-láció*, *komp-resz-szor*, *prog-ram*, *Belg-rád*, *Zág-ráb* stb. (231). Ha viszont az egyik elem a magyarban is önálló szó, „akkor az alakulat összetett voltára általában tekintettel vagyunk”, és a találkozás helyén választunk el, pl. *inter-akció*, *transz-urán*, *proto-plazma* stb. De megengedi a *tranz-akció* vagy *tran-zakció*, *para-frázis* vagy *paraf-rázis* stb. megoldásokat

is, „ha az ilyen alakulatok összetettsége a mai átlagos magyar nyelvérzék számára kevésbé nyilvánvaló”. Kétség esetén pedig tanácsos (sic!) a szavakat máshol megszakítani, pl. *in-terakció* vagy *interak-ció* (237). Kérdés csak az, hogy az összetétel helye kinek nyilvánvaló, és kinek nem.

A magyar helyesírás, mint tudjuk, a hagyományos (tradicionalis), a kiejtés szerinti (fonetikus) és a szóelemző (etimologikus) írásmód elvére épül. Azt várnánk, hogy az utóbbi, a magyar agglutináló nyelv lévén, a toldalékok illesztésénél is feltétlenül érvényesül. Nem ez a helyzet, a szabályzás nincs tekintettel az alapforma és a toldalék határára, a toldalékos alakokat is szótagolás szerint rendeli elválasztani: pl. *bron-zot, pén-zért, töl-gyes* stb. Mint a példák mutatják, ez az eljárás az alapforma írásképeinek megbontásával jár, és olyan írásképet eredményez, ami csak elválasztáskor áll elő, soha máskor: *meny-nyei, gály-lyak, megy-gyes, köny-nyes* stb. Még zavaróbb hagyományos vagy idegen írásmódú tulajdonnevek esetében: *Tallin-nig, Churchill-lig, Szél-lért, Pap-pot, Kis-sék, Antal-lék* stb. Kezdetes csalás is van a dologban, mivel a szóvégi kettőzött mássalhangzók nem hosszúak. Röviden ejtjük őket, mint azokat, amelyek nincsenek kettőzve: *Szé-lért, Pa-pot, Ki-sék, Anta-lék* stb.

Ehelyett egyszerű és elegáns lenne a szótagolás szerinti elválasztás általános érvényességét preferálni, azzal a kiegészítéssel, hogy összetétel alkotóelemeinek határán, valamint alapforma és toldalék határán való elválasztás is indokolt lehet. De tulajdonnevek esetében csak az utóbbi: **Tallinn-ig, *Churchill-ig, *Széll-ért, *Papp-ot, *Kiss-ék, *Antall-ék* stb.

Az elválasztás mellett a legtöbb fölösleges gondot a teljes hasonulás okozza, különösen akkor, ha a kettő együtt jelentkezik, mivel itt keveredik az etimologikus és a fonetikus elv. És ennek következménye a helyesírás egy másik hosszú és szükségtelenül bonyolult fejezete. Legfeltűnőbb ez a *-val, -vel* és a *-vá, -vé* ragok esetében. Könnyen ellenőrizhető, hogy a *v-f* mássalhangzó pár zöngés *v* tagja csak félig vesz részt a rész-

leges hasonulásban: visszafelé ható módon (regresszíve) hasonul, lásd *bűfőkör, szíftelen* stb. (ejtsd: *bűfőkör, szíftelen*), de maga nem hasonít, még a határozói igenév *-va, -ve* ragja esetében sem, lásd *lopva, értve* stb. (nincs **lobva, *érdve*). Ellenben a *-val, -vel* és a *-vá, -vé* ragok *v*-je előreható módon (progresszíve) teljesen hasonul mássalhangzók után, vagyis eltérő módon viselkedik, és ennek eredményét, a teljes hasonulást, ez esetben a fonetikus elvnek engedve, a helyesírás jelöli.

És ennek következménye a helyesírás jó néhány nehézsége: *kényvel, könnyel* stb. elválasztása után, azaz *kény-nyel, könny-nyel* alapján nem az alapszót kapjuk vissza; az utónevet sem *Marcellal, Mariannal* stb. elválasztása után, azaz *Marcel-lel, Marian-nal* stb. alapján (lásd *Jankovics Marcell, Marcel Proust*); a *Dietrichhel, Meredithszel, Heathszel* alakok pedig szükségszerűen hamis hasonulásokat mutatnak. (Mindez érvényes a *-vá, -vé* ragokra is, mivel ugyanúgy hasonulnak.) Feltehetjük a kérdést: megéri-e? Hiszen a helyesírás, ott az etimologikus elvnek engedve, nem jelöli a *t, d, n* és *l* végű alapszók és a – szintén progresszíve hasonuló – *j*-vel kezdődő birtokos személyjelek, illetve igeragok összeolvadását sem, lásd *kertje, hídja, kínja, bálja* (ejtsd: *kertye, híggya, kinnya, bájja*), illetve *irtja, adja, kenje, vélje* (ejtsd: *irtya, aggya, kennye, véjje*). Az elválasztás így problémamentes, mivel ezeket az alakokat csak a változatlan alapforma és a toldalék határán lehet elválasztani: *kert-je, híd-ja* stb. Hagyományos írásbeliséggel rendelkező nyelvek helyesírását természetesen nem szerencsés bolygatni, de tagadni sem lehet, hogy a *-val, -vel* és a *-vá, -vé* ragok változtatás nélküli illesztése egy csapásra kiiktatná a szabályzás vargabetűit: *vényvel, gallyval, Vassval, Kodályval, Kossuthval, Bachval* stb. Az pedig magától értődik, hogy eltüntetné az elválasztás összes problémáját is, mivel itt is csak alapforma és toldalék határán lehetne elválasztani.

AMBRUS L. FERENC

Minden olyan elmélet, amely abból a feltevésből indul ki, hogy az emberek egyenlők, vagy egyformáknak kell lenniük, természetellenes, és ezért végrehajthatatlan.

(Henry Ford, 1922)

Endokrin betegségek művészeti alkotásokon

A művészeti alkotásokon előforduló kóros állapotok, műtéti beavatkozások felismerése, kórismézése a 19. század végén a művészettörténész Polakowsky és a patológus Virchow (28) munkásságával kezdődött. Preinka és inka kerámiaszobrocskákon és edényeken kiütéses bőrbetegséget, Pott-féle gibbust, amputált végtagú személyeket és koponyalékelést figyeltek meg. A 20. század elején az egyre gyarapodó egyiptomi leleteken mind több betegségre és állapotra hívták fel a figyelmet. Napjainkra jelentős tudományággá terebélyesedett a művészeti alkotások ilyen irányú elemzése (15).

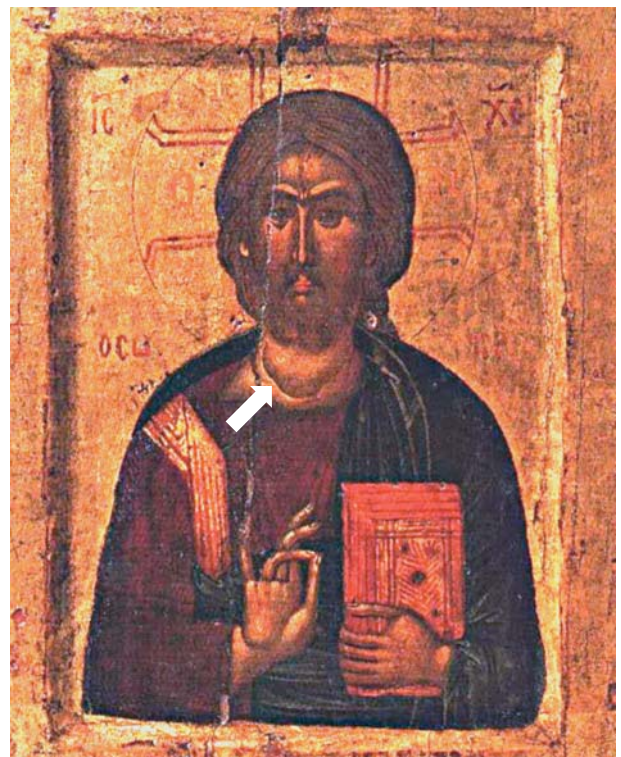
A festők, szobrászok egy része kizárólag vonzó, egészséges személyeket jelenített meg, mások viszont előszeretettel mintázták a beteg, szenvedő vagy rokkant embert (10). A legősibb festményeken, a barlang- és sziklarajzokon (Kr. e. 20 000–5000 körül) csonkolódást örökített meg alkotójuk (22, 23, 27, 29). Az elhízás napjainkban

is ismert formáit már az őskőkor embere is ábrázolta szobrocskáin (16). A kőkori sziklarajzoktól a középkori templomi falfestményekig számtalanszor feltüntették a tenotomia különböző változatait (11). Az ókori kultúr államok (Mezopotámia, Egyiptom, Görögország, Római Birodalom, Kína) emlékei gyakorta tájékoztatnak betegségekről (4, 5, 8, 9, 12, 25). A gyermekparalízis utáni bénulást, a csontrendszer fejlődési zavarát (achondroplasia), a fáraó hormonbetegségét (gynecomastia), vakságot, csípőízületi dysplasiát és sok másfajta kórt az egyiptomi (3, 8, 13, 14, 18), visszernességet, amputációt, ízületi gyulladást, torticollist stb. a görög alkotásokon szemlélhetünk (21). A középkor és a reneszánsz festményein tömegesen jelennek meg beteg személyek (4, 5, 18, 26).

A lágyrészek (alakváltozással járó) megbetegedéseit kivételes esetben csontmaradványokon, néha múmiákon, többnyire azonban csak kép-

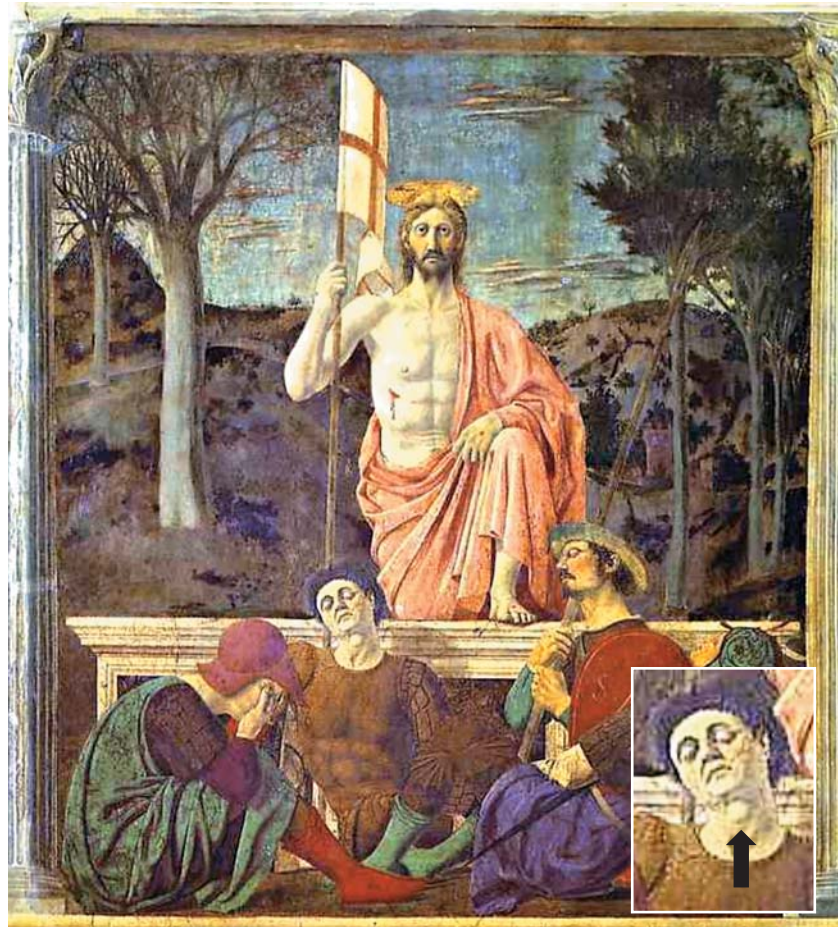
1. ábra. *Virgo Hodegetria*. 13. századi ikon, Athosz-hegyi Philotheou-kolostor. Mária és a kisdjed képmásán is vaskos, diffúz strúma (valószínűleg jódiányos golyva) látható

2. ábra. Az 1400 körül készült ikonon, Krisztus nyakán göbös strúmát ábrázolt a művész. A golyva fő tömegével a jobb pajzsmirigylebenyben keletkezett. Athosz-hegyi Pantokrátor-monostor

3. ábra. Oltárkép részlete (ismeretlen művész alkotása), 16. század, San Martino (Svájc)

4. ábra. Piero della Francesca: *Krisztus feltámadása*, 1458, Museo Civico Sansepolcro

zőművészeti alkotásokon állapíthatjuk meg (8, 9, 15). Az időközben hatalmasra duzzadt tudományág számtalan olyan kórképre derített fényt (a műalkotások elemzésével), amely morfológiai módszerekkel nem vagy csak elvéve kórismézhető (24). A szerteágazó művészeti alkotások közül – az időbeli és térbeli teljesség igényére való törekvés nélkül – érdemes elemezni, miként tüntették fel az endokrin kórképeket. Nem feladatom a művek értékéről és művészi színvonaláról véleményt mondani, kizárólag a patológias állapotok ábrázolására leszek figyelemmel. Sokat elárulnak a kórképek koráról, a betegek társadalmi helyzetéről, (olykor) egykori gyakoriságáról. Az endokrin betegségek őskórtani diagnosztikája nehéz, esetleges, mindössze akkor van remény kórismezésükre (vázanyagon), ha alkati (gigantizmus, hypophysar nanizmus) vagy jól látható csonteltérést (acromegalia, parathyreoidea hyperfunctio) hoznak létre (19), azonban a hormonháztartás zavarai többségükben (hypothyreosis, hyperthyreosis, Cushing-kór stb.) nem okoznak diagnosztikus értékű skeletalis anomáliákat. Nem jobb a hely-

zet a mumifikálódott személyek egykori endokrin kórképeinek felismerésével sem, ugyanis a belső elválasztású mirigyek csak kivételes esetekben maradnak meg. Ötvenöt múmia boncolása során sohasem találtam meg a pajzsmirigyet (más endokrin szervet sem), s a pajzsporctájékárról vett anyagban mikroszkóposan sem tudtam fellelni. Napjainkig mindössze egyetlen itáliai múmián sikerült (immunhisztokémiai vizsgálattal is) igazolni a strómát (2). Ha a régmúlt korok endokrin kórképeiről, azok populációbeli, földrajzi, gyakorisági megoszlásáról kívánunk tájékozódni, akkor a paleopatológia másodlagos forrásaihoz, a képzőművészeti alkotásokhoz kell folyamodnunk (3, 15, 18). Az alkotók – bár nem ez volt a céljuk – akaratlanul is ábrázolták modelljeik testi adottságait, feltűnő kóros eltéréseit. A műveiken látható számos endokrin betegség, Cushing-kór, acromegalia, nanizmus, dystrophia adiposogenitalis stb. közül elsőként a leggyakrabban előforduló golyva megjelenítését elemzem.

Földrészünkön jókora jódhiányos területek fordulnak elő (Alpok, Appeninek, Balkán stb.),

s ezeken napjainkban is gyakori a golyvaképződés (9, 17, 20). A felsorolt területeken már a középkorban is megfigyelték a strúma halmozódását. A Salernói Orvosi Iskola tanára, Pármai Ruggero a 12. században írott *Elettuario terapeutico* (A gyógykezelés elemei) című művében az endémiás golyva belgyógyászati és sebészi kezelhetőségéről értekezik. A 13. században Bruno di Longobardo milánói orvos *Cirurgia magna* (Nagy sebészet) című könyvében azt állította, hogy a strúma a rossz víztől ered Lombardiában és az Alpok vidékén (17). A szakrális festményeken, szobrokon többnyire az endémiás tájakon tűnik fel a pajzsmirigy-megnagyobbodás (7, 9, 20), ami arra (is) utal, hogy a művészek „helybéli” modelleket mintáztak meg. Merke kitűnő összefoglalójában (24) jobbára csak az itáliai, osztrák és svájci szakrális alkotások szerepelnek, könyvéből nemcsak a magyarországi oltárképek vizsgálata, hanem a bizánci ortodox alkotások számbavétele is hiányzik (13, 17).

A legrégebbi strúmamegjelenítést a bizánci ortodox ikonokon, freskókon ismerhetjük fel. Máriának és a kisdednek vaskos, diffúz strómát festett a 13. századi művész (1. ábra), a „Krisztus

születése” ikonokon sokszor megfigyelhető a nyakat körbefogó hatalmas golyva, Jézus (egyik) képmásán pedig göbös strúma látható (2. ábra). A szentek és angyalok táblaképein szintén jól látható a pajzsmirigy-megnagyobbodás. Az itáliai oltárképeken a 15. században tűnik fel (9, 30) a hatalmas, esetenként lebenyesen lógó pajzsmirigy, a betegek arcáról néha leolvasható kretenizmusuk (3–5. ábra). Olykor freskókon (Villar San Costanzo, Olaszország) is megjelenítették a strómát. Templomi szobrokon ritkán láttatják a nyakat körülölelő (feltehetően légzési panaszokat is okozó) göbös, lebenyezett golyvát (6. ábra). A legnagyobb művészek (Botticelli, Dürer, Francesca, H. Holbein, Jan van Eyck, Rubens stb.) képeiről sem hiányzik – ha nem is olyan látványos formában – a pajzsmirigy-megnagyobbodás (7–9. ábra). Az egyik legszebb Madonna-ábrázolásnak a címe is *Golyvás Madonna*. A Trianon utáni Magyarország templomi festményein csupán néhány esetben láthatjuk, ami talán azzal magyarázható, hogy a jódhiányos (ennek következtében golyvaendémiás) vidékek nagyrészt kívül kerültek határainkon. A világi alkotásokon szintén a 15. században jelentkezik, de tömegével csak a 18. században tűnik fel a strúma (7, 17).

5. ábra. Id. Hans Holbein: Az angyal jelenti Krisztus születését a pásztoroknak, 1502, München, Alte Pinakothek. Az egyik pásztornak hatalmas, lebenyes strúmája van

6. ábra. Morazzone festett szoborcsoportjának részlete, 17. század, Sacro Monte di Varalló-i templom (Olaszország). Kretén arc, hatalmas göbös strúma

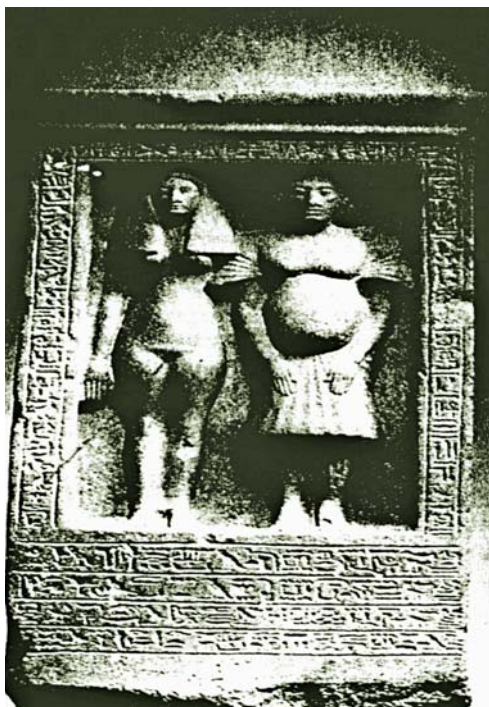
7. ábra. Jan van Eyck: *Margareta van Eyck portréja*, 1439, Budapest, Szépművészeti Múzeum

8. ábra. Albrecht Dürer: *Elsbeth Tucher*, 1499, München, Alte Pinakothek

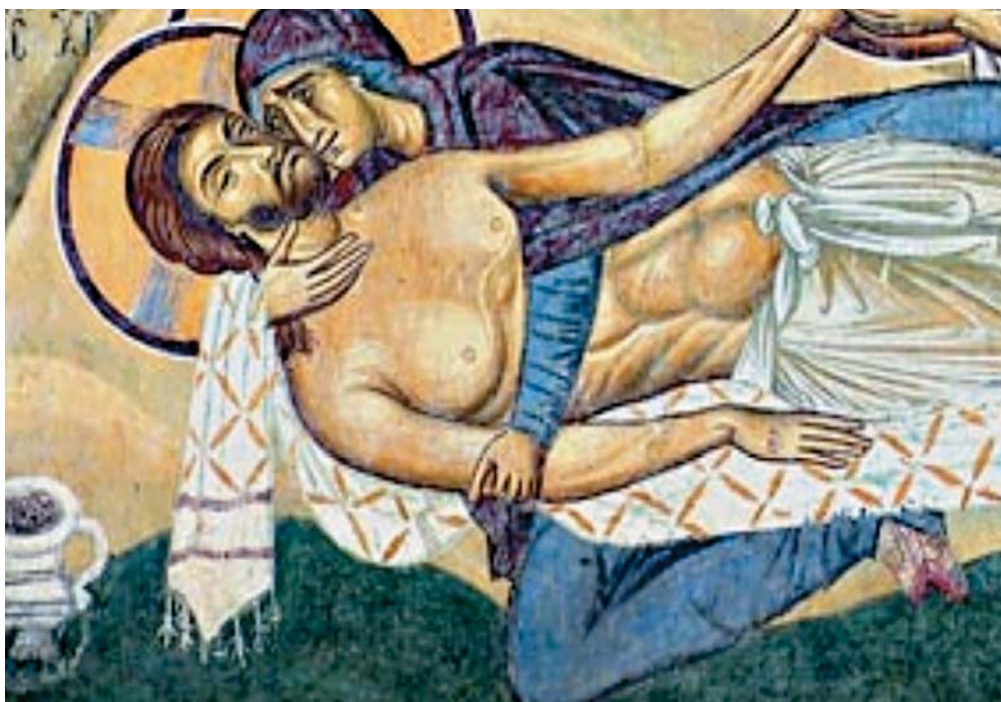
9. ábra. Rubens: *Maria Medici*, 1622, Madrid, Prado

10. ábra. A XVIII. dinasztia korában (Kr. e. 1552–1070) készült sztéle. A házaspár férfi tagjának nagyobbak az emlői, mint feleségének. A nagy, elődomborodó has ascitesre utal

11. ábra. Joseph Ribera: *A szakállas asszony*, 1631, Madrid, Prado

12. ábra. A dekáni monostor templomának falfestményén Krisztusnak nőies jellegű, jókora melleket festettek. A jobb csuklóján Madelung-deformitás látszik

Als és munkatársai (1) a 14–20. század között Svájcban készült női portrék 44%-án, a férfi-képmásokon 24%-ban állapítottak meg golyvát. Egész família megbetegedését, a családtagok kretinizmusát, thyreogen törpeségét figyelhetjük meg egy ismeretlen nápolyi művész képén (9). A francia alkotók művein olykor feltűnik a strúma, de szinte teljesen hiányzik a skandináv, orosz, angol piktorok festményeiről, ami megint csak amellet szól, hogy helybéli modellekkel dolgoztak (17). A jóddhiányos golyválnál sokkal ritkább hyperthyreosisos strómát műalkotásokon alig találunk, inkább csak a Basedow-kór szemtüneteit ismerhetjük fel egy-egy festményen.

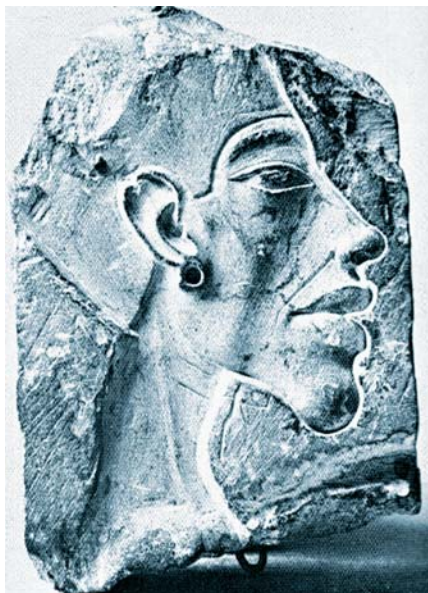
A golyva előfordulása a leggyakoribb, szemebetűnő és ezért a képeken, szobrokon is megjelenő endokrin zavar, jóval ritkábban látunk más belső elválasztású mirigy túlműködésére vagy elégtelen hormonprodukciónak utaló ábrázolást. Nem egyértelmű több hormonális kórkép (látható) testi tünete, néha csak sejteni lehet, hogy az ábrázolt személy milyen hormonzavarban szenvedett (pl. a gyermekkori Cushing-kóros és Fröhlich-szindrómás betegek külleme igen hasonló).

A nemi hormonok termelésének zavara következtében több, egymástól jól elkülöníthető kórkép megörökítését ismerhetjük fel a festményeken. A férfiak feminizációja (amelynek szemebetűnő jele a női emlőjűség, s az ókortól napjainkig fel-feltűnik a műalkotásokon) lehet női hormon(ok) túltermelésének vagy májbetegségnek is a következménye. Véleményem szerint az ókori egyiptomi sztélén a férfi gynecomasthiáját májsugorodás okozta, erre utal a nagy, eldomborodó, feltehetően asciteses has (10. ábra). Sokkal szegényesebb a nők virilizációjának megjelenítése, ám erre is akad példa. Írásos történeti adatok igazolják Magdalena Ventura esetét, aki, miután több gyermeket hozott világra, lassan megváltozott, s még évtizedekig élt férfiasodása után, miközben dús szakállt és bajuszt eresztett. J. Ribera festménye (11. ábra) alapján nem nehéz kóris-méznünk a (jóindulatú) virilizáló petefészek-tumort. A dekani (Szerbia) monostor 15. századi falfestményén Krisztusnak látszanak nagy, nőies mellei (12. ábra). A dystrophia adiposogenitalis a gyermekkori megbetegedése, amit Carreño de Miranda *A Monstrum* című alkotásán figyelhetünk meg (13. ábra).

13. ábra. Carreño de Miranda: *A monstrum* (1690, Madrid, Prado) című képén egy nyolcéves kislányt örökített meg. A kép alapján dystrophia adiposogenitalis (Fröhlich-kór) valószínűsíthető

14. ábra. David Gerard: *Krisztus születése*, 1490 körül, Budapest, Szépművészeti Múzeum. A közepen álló pásztor jól láthatóan felnőtt férfi, testmagassága alig haladja meg a mellette elhelyezkedő alak ülőmagasságát (valószínűleg hypophyser törpeség)

15. ábra. A IV. Amenhotep fáraót mintázó, Kr. e. 1730 körül alkotott reliefen az áll és fül jelentős, az orr mérsékelt megnagyobbodása acromegáliára utal

16. ábra. Id. Pieter Bruegel: *Öreg parasztasszony*, 1590 körül, München, Alte Pinakothek. A megnyúlt orr és áll acromegáliára utal

17. ábra.
Carreño de Miranda:
Eugenia de Vallejo, 1680,
Madrid, Prado.
Az ifjú hölgy rendkívül
elhízott, kerek, „holdvilág-
képű” orcái pirosak.
Mindez Cushing-kórra utal

Az agyfűggelék somatotrop hormontermelési zavara, illetve annak testi következményei nemritkán jelennek meg a műalkotásokon, olykor (újabban) még postai képeslapokon is (6, 8). A növekedési hormon produkciója lehet elégtelen, amikor proporcionált törpeség alakul ki (14. ábra), ennek művészi ábrázolása ritka, gyakoribb azonban a hormon túltermelődése, ami gyermekeken óriásnövést (ilyet műalkotásokon nem találtam), felnőttekben pedig acromegaliát eredményez (15–16. ábra).

A Cushing-kór diagnosztizálása festményeken elvétve sikerül, mert nehéz eldönteni, hogy „egyszerű” elhízás vagy hormonális zavar okán torzult-e el az ábrázolt személy teste. Feltehetően Cushing-kórban szenvedett az a kislány, akit Carreño de Miranda (a 17. század végén) megörökített (17. ábra).

Az endokrin kórképek nem a 20. század orvostudományának „felfedezései”, a múlt században „csak” tisztázták patogenezisüket. Az éles szemű művészek századokkal korábban megfigyelték és pontosan ábrázolták a hormonális betegségek tüneteit, s alkotásaikkal üzentek a 20–21. század orvosainak.

Hivatkozások

- Als, C., Stüssi, Y., Boschung U. et al.: Visible signs of illness from the 14th to the 20th century: systematic review of portraits. *Brit. Med. J.* 2002, 325: 1499–1506.
- Ciranni, R., Castagna, M., Fornaciari, G.: Goitre in an eighteenth-century Sicilian mummy. *Am. J. Phys. Anthropol.* 1999, 108: 427–432.
- Dasen, V.: Dwarfism in Egypt and classical antiquity: Iconography and medical history. *Med. Hist.* 1988, 32: 253–276.
- Dequeker, J., Fabry, G., Vanopdenbosch, L.: Hieronymus Bosch (1450–1516): Paleopathology of the medieval disabled and its relation to the Bone and Joint decade 2000–2010. *Isr. Med. Assoc. J.* 2001, 3: 864–871.
- Dequeker, J.: Rheumatoid deformities in paintings. *Hand Therapy* 1996, 25: 194–197.
- Enderle, A.: Dwarfism and gigantism in historical picture postcards. *J. Roy. Soc. Med.* 1998, 91: 273–278.
- Ferries, B. J.: The many reasons why goiter is seen in old paintings. *Thyroid.* 2008, 18: 387–393.
- Giampalmo, A.: Traces and evidence of pathology in figurative art. *Pathologica* 1994, 86: 3–29.
- Giampalmo A., Fulcheri E.: An investigation of endemic goitre during the centuries in sacral figurative arts. *Zentralbl. Allg. Pathol.* 1988, 134: 297–307.
- Jobba Gy.: A mozgásszervi betegségek és a fizioterápia a képzőművészetben és a népköltészetben. *Balneol. Rehab. Gyógyfürdő* 1987, 5: 291–302.
- Józsa L.: A tenotomia ókori és középkori írásos és rajzos emlékei. *Orvostört. Közl.* 1986, 115–116: 9–23.
- Józsa L., Renner A.: A manus cornuta az ókori és középkori képzőművészeti alkotásokon. *M. Traumatologia* 1990, 33: 129–132.
- Józsa L.: Mozgásszervi kóros állapotok ábrázolása a bizánci művészetben. *Osteol. Közl.* 2006, 14: 63–73.
- Józsa L.: Csont-ízületi elváltozások ábrázolása a képzőművészetben. *Osteol. Közl.* 2006, 14: 127–140.
- Józsa L.: *Paleopathologia. Elődeink betegségei.* Semmelweis Kiadó, Budapest, 2006.
- Józsa L.: Az elhízás és ábrázolása az őskőkorbán. *Orv. Hetil.* 2008, 149: 2307–2312.
- Józsa L.: Az endémiás golyva ábrázolása szakrális alkotásokon. *Orv. Hetil.* 2009, 150: 949–951.
- Kuijjer, P. S.: Sickness, medicine and pictorial art. *Organorama* 1985, 22: 13–20.
- Kunze, J., Niepert, J.: *Genetics and malformations in art.* Grosse Verlag, Berlin, 1986.
- Kusic, Z., Jukic, T.: History of endemic goitre in Croatia: From severe iodine deficiency to iodine sufficiency. *Coll. Antropol.* 2005, 29, 9–16.
- Lascaratos, J., Damanakis, A.: Ocular torticollis: a new explanation for the abnormal head-posture of Alexander, the Great. *Lancet* 1996, 347: 521–523.
- László Gy.: *Az ősemlék művészete.* Corvina Kiadó, Budapest, 1968.
- Lhote, H.: *Sziklafestmények a Szaharában.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1977.
- Merke, F.: *History and iconography of endemic goiter and cretenism.* Hans Huber Verlag, Bern–Stuttgart–Wien, 1984.
- Miklós P.: *A sárkány szeme. Bevezetés a kínai piktúra ikonográfiájába.* Corvina Kiadó, Budapest, 1973.
- Morales-Torres, J.: Rheumatoid arthritis and disability depicted in a Dürer engraving. *J. Rheumatol.* 1996, 23: 1673–1675.
- Okladnyikov, A. P., Martinov, A. I.: *Szibériai sziklarajzok.* Corvina Kiadó, Budapest, 1983.
- Polakowsky, G., Virchow, R.: *Discussion über präkolumbischen Aussatz und verstümmelte Tonfiguren.* Verh. Berl. Ges. Anthrop. Ethnol. Urgeschichte, Berlin, 1897, 612–643.
- Valladas, H., Cachiler, H., Maurice, P. et al.: Direct radiocarbon dates for prehistoric paintings at the Altamira, El Castillo and Niaux caves. *Nature* 1992, 357: 68–70.
- Vescia, F. G., Basso, L.: *Goiters in the Renaissance.* Vesalius, 1997, 3: 23–32.

DR. JÓZSA LÁSZLÓ

Amit igazán szeretsz, megmarad, a többi odavész.

(Ezra Pound)

Pavlik Gábor centenáriuma

No, nem arról van szó, hogy 100 éve született Pavlik Gábor, hanem arról, hogy 2010. október 12-én este a Semmelweis Egyetem Testnevelési és Sporttudományi Kar (TF) dísztermében a 100. alkalommal tartott ismeretterjesztő zenei estet. Ezen egyébként többek között közreműködött Portisch Lajos nemzetközi sakk-nagymester is mint bariton énekes. A műsoron klasszikusok (Bartók, Bizet, Mozart stb.) művei szerepeltek. Pavlik Gábor 1942. január 29-én született Budapesten. Az 1967-ben megszerzett általános orvosi diploma után kutatói pályára adta a fejét. 1973 óta a sportorvoslásban, korábban a Testnevelési Főiskola, majd Egyetem, 2000 óta a Semmelweis Egyetem Testnevelési és Sporttudományi Kara Orvostudományi Tanszékén dolgozik, 1988-óta mint egyetemi tanár. 2004 óta az MTA doktora. Jelentős oktatói és kutatói teljesítményt tudhat magáénak, de az átlagos egyetemi vezető oktatói tevékenységen túl két területen egészen különlegeset alkotott: 1. 1983-tól 2008-ig, 26 éven át a sikert sikerre halmozó magyar férfi vízilabda-válogatott orvosa, s mint ilyen olimpiai, világ- és Európa-bajnokságok során vett részt; 2. 1984 óta a TF-en zenei ismeretterjesztő előadásokat tart, amelyek sorában tehát elérkezett a 100. alkalomhoz.

– Tisztelt Professzor Úr, kedves Gábor! A MediArt nevében szívből gratulálok páratlan kulturális nevelő munkád mostani kerek évfordulójához! Kérem, néhány kérdésre válaszolva tájékoztasd olvasóink ennek a nem mindennapi tevékenységnek a háttérkörülményeiről! Milyen zenei anamnézised van gyermek- és ifjúkorodból?

– Nem játszom hangszeren, zenét nem tanultam. Ennek voltak anyagi okai, egyéb elfoglaltságok (pl. nagyon korán kezdtem úszni és vízilabdázni), de alighanem nem is voltam kiugróan tehetséges. Az iskolai énekkarokból is kimaradtam, inkább verseket mondtam az ünnepélyeken, szavalóversenyeken. A családban nem zenélt senki, de a zene szeretete, tisztelete szüleim, nagyanyám, nővérem, sógorom révén ismerős volt. Elsősorban az akkori idők olasz operafilmjei ragadtak meg (*Trubadúr*, *Rigoletto*, *Bajazzók*, *Traviata*, majd az *Aida*), és kb. 10-12 éves koromban már kerestem a rádióújságban az olasz operaszerzők műveit. 12-14 évesen elkezdtem járni opera-előadásokra, 15 éves koromtól rendszeres operalátogató lettem. A zenekari műveket is ekkor kezdtem megismerni és megszeretni, és kb. érettségiző koromra már a komolyzene minden ágának lelkes hallgatója voltam. Lemezeket csak végzett orvosként kezdtem gyűjteni, ez a szenvedélyem azonban azóta is él, kb. 3500 darab CD-m, fekete lemezem és kazettám van nagyjából egyenlő arányban, pontosan katalogizálva.

– Hogy jött az ötlet az első zenei ismeretterjesztő rendezvény megtartására?

– A nyolcvanas évek elején dr. Istvánfi Csaba, akkori rektorhelyettes indítványozta, hogy a TF tanárai tartsanak bizonyos kulturális előadásokat a TF hallgatóinak, hiszen ők sok időt töltenek a sportpályákon, nehezebben jutnak el színházba, kulturális rendezvényekre, hozzuk házhoz a kultúrát. Volt kollégám, aki nyaralásának diaképeit mutatta be, volt, aki elvitte a hallgatókat a budai Várba művészettörténeti sétára, rám a zene jutott. 1983–84 telén Bécsben dolgoztam fél évig, állandó látogatója voltam a bécsi Staatsoper állóhelyének, 1984. március 27-én tehát megtartottam első zenei előadásomat „Bécsi operai esték” címen kb. 20-30 TF-hallgatónak, kazettán összevágott zenei anyaggal. Mutatkozott további érdeklődés, elkezdtem a zeneirodalom népszerűbb darabjait ismertetni, a hallgatóság kibővült rokonokkal, érdeklődőkkel, és amikor a harmadik estémen már 70-80-as hallgatói létszámot találtam, érezhető volt, hogy ezt nem lehet egykönnyen abbahagyni.

A sorozat azóta tart, évente kb. 4 előadással. Jellegeiben annyiban változott, hogy kb. 10-12 évvel ezelőtt jelentkeztek TF-hallgatók és más művész barátaim, hogy élő zenével is fellépnének műsoromban, azóta a zenei anyag áttolódott az élő előadások felé, ma már túlnyomó többségben ezek teszik ki a műsor zenei anyagát. Amatőr, félprofi és profi zenészek egyaránt jártak már itt. Voltak operai, kamarazenei esték, zenekari est, oratórium kórusral, zenekarral és szólistákkal. Ma egy-egy ilyen esten

kb. 150-200 érdeklődő van jelen (a jubileumi esten kb. 260-270-en voltak), és köztük mindig vannak TF-hallgatók. A fellépő zenészek között is több TF-hallgató volt már. Igaz, hogy kisebb számban, mint a medikusok és valószínűen a bölcsészek, de a sporthallgatók között is vannak érdeklődő, művészi hajlamú diákok. Dédelgetett céloim, hogy előadásaim nyomán legyenek még többen.

Én pedig ismertető előadásaimat már nemcsak a TF-en tartom, rendszeresen vezetem az „Orvosok a zenében” sorozat estjeit, énekes barátaimmal sok közös esténk van Budapest, Göd, Érd, Dunakeszi templomaiban, művelődési házai-
ban, és már többször vezettem műsort a veszprémi Szent Mihály-katedrálisban is.

– *Hogyan sikerült megnyerni a közreműködőket? Nem voltak ellenzői a TF zenei esteknek?*

– Szereplőim abból a körből kerülnek ki, akik nincsenek elkényeztetve szerződésekkal, sőt többségük amatőr, egyáltalán nem szerepelnek hivatalos koncerteken, mégis szeretnék megmutatni, meghallgattatni magukat. Ők is élvezik a fellépéseket, tetszik nekik az esték légköre, jól érzik magukat. Jubileumi zenei estemre pl. 13 művészt kértem fel, hogy ha ráér, jöjjen el szerepelni. Mind a 13-an boldogan vállalták a fellépést. Lehet, hogy szerencsém van, de én még nem találtam senkit, aki ellenezte volna zenei estéimet, a TF-en még a szállítófiúk is zokszó nélkül cipelik a zongorát, és a takarítók is szívesen túlóráznak a terem biztosítására, olyan is volt köztük, aki a takarítás után lelkesen hallgatta a koncerteket.

– *Milyen koncepció szerint történt, történik a program összeállítása?*

– Az általam választott programokból különböző sorozatokat tartottam. Volt sorozat Bach, Mozart, Beethoven, Verdi, Puccini művészetéről, a 19. századi magyar operákról Erkel Ferencsel. Érdekes és számomra kedves sorozat volt a „Muzsikáló versek” öt estéje, amelyekben a magyar és a világirodalom megzenésített verseit mutattam be, ami többnyire természetesen dalokat jelentett, de hangzott el szimfonikus költemény, zongoramű is. Amióta az élő előadások vannak túlsúlyban, az előadók repertoárja szabja meg a műsort, a számokat legfeljebb

Pavlik Gábor

csak össze kell rendezni, sorba kell rakni. Így azután jelenleg nem lehetetlen, hogy néhány népszerű ária többször szerepel a műsorokban.

– *Bizonyára voltak bármilyen szempontból különleges alkalmak. Fel lehetne ilyen idézni?*

– Ebbe a száz zenei estébe azok az esték is beletartoznak, amelyek olimpiai részvételeimről szóltak. Hatszor vettem részt nyári olimpiai játékokon mint a férfi vízilabda-válogatott orvosa, mind a hat estéről tartottam zenés, képes

beszámolót. Ezeket a beszámolókat mindenképpen különleges alkalmaknak kell tekintenem, hiszen a legnagyobb közönséglétszám ezeken az estéken volt. A vetítéseket az aulánkban tartottam, 4-500 néző előtt. Természetesen zenei aláfestés is volt minden esetben, de ezeknek az estéknek a népszerűsége elsősorban az olimpiai játékok népszerűségén és – különösen az utolsó három olimpia esetében – vízilabdacsapatunk eredményességén nyugodott.

– *Hogy látod a zenei estek jövőjét?*

– A századik estét megünnepeltük, és mindenképpen folytatni kívánom őket. Az ember legyen reális, ennek a sorozatnak a kétszázadik estje nem velem lesz. Lehet, hogy lesz kétszázadik estem, de az „bruttó” számolás eredménye lehet, azaz valamennyi – nem csak a TF-en előadott – estet magába kell, hogy foglalja. Igazán az lenne szép, ha lenne olyan fiatal munkatársam, aki folytatná ezeket az esteket a TF-en. Az azonban biztos, hogy a zenei ismertető sorozatok egyetemünkön és az orvoskörökben élnek és fennmaradnak. A már említett „Orvosok a zenében” sorozaton kívül garancia erre a Harmónia orvosklub, a Parnasszus orvosklub zenei sorozata, ezeknek a rendezvényeknek mindig teltházias közönsége van. Hiszem azt, hogy konfliktusokkal teli életünk rohanó áradatában a művészet jelent olyan szigetet, amelyre mindig reménnyel léphetünk, áthangol, erőt ad, és sosem okoz csalódást.

– *A MediArt olvasói nevében is hálásan köszönöm a beszélgetést!*

DR. GÖMÖR BÉLA

A 2010-es év szerzői

A *MediArt* hálásan köszöni önzetlen munkájukat azoknak, akik 2010-ben – a szerkesztőbizottsági tagokon kívül – a folyóiratban publikáltak:

Ambrus L. Ferenc (1938) gépészmérnök, Budapest
Dr. Apró Ferenc (1941) ügyvéd, helytörténész, Szeged
Dr. Baka Zsuzsanna (1982) reumatológus szakorvosjelölt, Budapest
Dr. Böszörményi-Nagy György (1942) tüdőgyógyász, Budapest
Dr. Domján László (1953) orvos, kiadó, Budapest
Dr. Eke Gyula (1937) traumatológus, Győr
Dr. Falus András (1946) biológus, akadémikus, Budapest
Dr. Fancsik János (1932) reumatológus, Salgótarján
Dr. Fluck István (1940) reumatológus, Budapest
Dr. Forrai Judit (1949) fogorvos, orvostörténész, Budapest
Dr. Füzéki Bálint (1937) pszichiáter, Budapest
Dr. Genti György (1941) reumatológus, Budapest
Dr. Gerő Katalin (1947) ügyvéd, Budapest
Dr. Groák Lajos (1924) reumatológus, Debrecen
Dr. Jakó János (1938) belgyógyász, Nyíregyháza
Dr. Józsa László (1936) patológus, Csernely
Dr. Kincses Kovács Éva (1952) bölcsész, szociológus, Budapest
Dr. Kiss István (1952) belgyógyász, Budapest
Dr. Kiss József (1929) radiológus, Victoria
Dr. Lakos András (1952) infektológus, Budapest
Dr. Langmár Zoltán (1975) szülész-, nőgyógyász, Budapest
Dr. Monos Emil (1935) élettanász, Budapest
Dr. Rác Péter (1936) szemész, Szombathely
Dr. Romics Imre (1947) urológus, Budapest
Dr. Sóttonyi Gergely (1974) ügyvéd, Budapest
Dr. Sóttonyi Péter (1938) igazságügyi orvosszakértő, akadémikus, Budapest
Dr. Szalay Annamária (1976) gyógyszerész, Karcag
Dr. Szekanecz Zoltán (1960) reumatológus, Debrecen
Dr. Szirmai Imre (1942) ideggyógyász, Budapest
Dr. Szócs Károly (1937) gyermekgyógyász, Neustadt (Erdélyből települt az NSZK-ba)
Dr. Szöllősy Tibor (1940) ideggyógyász, Nyírmada (Kárpátaljáról repatriált)
Dr. Szücs János (1936) belgyógyász, Budapest
Dr. Valkai Teréz (1949) reumatológus, Dunakeszi
Dr. Végh Tibor (1936) fogorvos, Budapest
Károlyi Júlia (1953) művészeti író, Kecskemét
Matzon Ákos (1945) festőművész, Solymár
Varga Benedek (1962) orvostörténész, Budapest
Wéber Krisztina (1957) könyvelő, Budapest

Az „Anekdoták” rovatba írásokat adtak (a megjelenés sorrendjében) Riskó Tibor (Budakeszi), Kovács Attila (Szolnok), Barna Judit (Budapest), Bartha Attila (Nyíregyháza), Novaszél Balázs (Szeged).

SZÍNHÁZ AZ EGÉSZ VILÁG...

A színpad metaforája az emberi magatartás megértésében

A lélektan és a társadalomtudományok fejlődése érdekes utat járt be. Alapvető jelenségeiket a filozófia már korán megfogalmazta, Platón, Arisztotelész, Cicero, Szent Ágoston stb. könyveket írt az államról, morálról, a viselkedés céljairól, az érzelmekről és sok más kérdéstről. A 19. századra az érdeklődés újraéledt, Kant például nagy műben foglalta össze az ember lélektani antropológiáját. Önálló tudományként a 20. század elején alakult ki a lélektan és a szociológia. A nagy álom e tudományok alkalmazása volt, például a nevelésben, az emberi bajok megelőzésében és gyógyításában vagy az együttműködés fejlesztésében. A tudományos státuszt az empiria ígérte, a megfigyelés, az adatok elemzése vagy a kísérlet. A természet-tudományok példájának követése azonban a fejlődést tévútra vitte. Az emberi megnyilvánulások mind kisebb részleteit kutatták mind pontosabban, matematikai apparátussal, és az eredmények nagyon távol kerültek a hétköznapi humánrelevanciáktól. Az utóbbi évtizedekben egymást követik az emberrel foglalkozó tudományokban a válsághangulatok. A szociológia társadalmi tekintélye például jelentősen csökkent. A lélektan „tartja magát”, mert egyrészt kapcsolódik a neurobiológiához, és ott valódi „anyagi” változókhoz tudja kötni a viselkedési tényeket, másrészt pedig különböző alkalmazási terek alternatív elméleteket, megközelítési módokat engedtek meg, amelyekről az akadémikus tudomány ugyan elzárkózik, de amelyek fogalmai, teóriái révén emberi dolgok érthetővé és befolyásolhatóvá váltak.

Ilyen alternatív megismerési út a „naiv pszichológus” modellje, az a felismerés, hogy minden ember öntudatlanul is pszichológiát „művel”, ha érvényesülni akar az emberi világban. Nagyon sok szabály és tény létezik és működik benne, ezzel sokat foglalkozik a hétköznapi élet és az irodalom vagy a művelődéstörténet is.

Egy-egy új pszichológiai fogalom vagy szemléletmód rendezőelveket közvetíthet, vagy kifejezési formulákkal segítheti az önismeretet, illetve a lelki ügyek „tematizálását”, „diskurzív értelmezését”, ahogyan ezt már a művelt közbeszédben is mondják. Mivel átlagos élettapasztalattal bíró ember nagyon sok ismerettel bír a lélekről, az új, alternatív lélektanok számára tud partner lenni, míg az érzékelés, ingerfeldolgozás, indulati szabályozás stb. kutatási eredményeinek mozaikjai távol állnak tőle.

A helyzetet illusztrálja a színháték metaforája. Minden nagy kultúrkör felfedezte a színházat mint az emberi viszonyok leképezésének érdekes eszközét. Sok helyen a színház a vallásos kultuszokból vált ki. A legváltozatosabb és legszabadabb formákban az ókori görög kultúrában alakult ki. A színház a városállam intézménye lett, a ránk maradt romok nagysága bizonyítja, mekkora érdeklődést váltott ki a színház. Az ókori drámák, vígjátékok ma is játszhatók és izgalmasak, „fogyaszthatók”. Már a görög bölcselőket is foglalkoztatta a színház hatásának titka. Arisztotelész híres katarzisélmélete olyan gondolati modell, amely megfelel a mai alternatív lélektani elméleteknek. A néző beleéli, belevetíti magát az eseményekbe, azonosul a szereplőkkel (ma involvációról, identifikációról, az énhatárok ideiglenes feloldódásáról stb. beszélnek az aktuális alternatív elméletek), átéli érzelmeiket, majd a cselekmény lebonyolódásával visszatér saját valóságába, a drámai feszültségek mintegy távoznak belőle, és szinte lelkileg megtisztul. Megmarad a morális tanulság, bonyolult összefüggések emlékéhez kötötte, és az érzelmi élmény (ma „csúcsmélynéről” beszélnek egyes pszichológusokban) nevelő, fejlesztő hatású.

Ma sincs jobb lélektani drámaelmélet, ez a fogalmi keret a színpad szinte minden viszonylatára alkalmazhatóvá tehető. Az ókorban jelent meg a színház esztétikája is, amelynek profán

oldala a tetszés, az elfogadás, később ez általános bölceleti dilemma lett, de a színház „szórakoztatóipari” elterjedése idején már a gyakorlat olyan lett, mint ma, tetszésnyilvánítás vagy kifütyülés volt a válasz a produkcóra, lettek népszerű színészek és népszerűtlenek. A színpadi „kánon” eltérése a valóságtól ugyancsak ókori találmány, a híres ókori esetet a legutóbbi idők esztétikai is gyakran emlegetik: egy színészt rendszeresen kifütyültek, mert nem jól utánozta szerepében a malacvisítást, mire ő köpenye alatt valódi malacot vitt a színpadra, és diadalmasan mutatta fel, mikor annak visítása is nemtetszésre lelt. Az epizód állandó tanulsága a színész balgasága, a művészetben természetes a sajátos értékek, normák uralma („nem a való, hanem annak égi mása...” – utal Arany János is erre, szinte Platón ideaelméletét idézve).

A klasszikus színház elsősorban a fantáziát mozgatja meg, az ókori színész maszkban játszott, a maszk a szerep alapvető érzelmi tartásának felnagyított mimikai jegyeit közvetítette. A szerep ebben a felfogásban viselkedési és érzelmi kényszer. A színészi munka eleve felvette a színész lelki valóságának és a szerep követelményeinek eltérését. Későbbi, római lelemény a „személy” fogalma, a persona, a maszk latin neve, szó szerint: amin át a szereplő beszél. A római kultúra ezzel értelmezést adott az egyénnek, mégpedig azon a szerepen keresztül, amit az életben betölt. Uralkodó, rabszolga, feleség, harcos stb. A persona fogalma azután a modern lélektanra is hatott, és megalakította a „perszonalitás” fogalmát, amit mi is személyiségnek fordítunk, a mi magyar szavunk már nem utal a maszkra, hanem inkább a szereplő görög fogalmát idézi (to proszopon: az arc, az arculat, tehát amiről az ember felismerhető...). A régi színház nem törődött a szereplők differenciálásával, a drámai (vagy éppen vígjátéki) szerepek érdekelték. A cselekményt a párbeszéd hordozták, nem tudtunk arról, hogy az ókori színjáték különösebben cselekményes lett volna, legfeljebb a hanghatások érzelemkifejező vagy helyzetbeállító változatai (lásd malacvisítás) lehettek erőteljesebbek. A kórus magas elvontsági szinten, szinte filozofikusan (monoton módon) adta meg a cselekvés kontextusát. Az ókori színház tehát – ma így mondjuk – a „beszédaktus”, illetve a „kommunikatív cselekvés” síkján működött, sok teret hagyva a

képzeletnek. A „rácsoálkozás” a szóra, a jelentésre a görög világ különleges sajátossága, mai tudományos (kognitív szemantikai, pszicholingvisztikai stb.) tudásunk szerint ez az elvonatkoztatás fokozatainak, képi tartalmainak (metaforáinak) közvetlen átélhetőségét, újdonságát tükrözheti. Az antik világ a memorizálásra volt utalva, így nem csoda, hogy sokan tudták, reprodukálták és tanították az eposzokat, mitológiai mondákat, és valószínűleg természetes lehetett, ami minden Platón-dialógus kerete, hogy a nagy beszélgetést, vitát egy jelenlévő szó szerint mondja el az érdeklődőnek. Az a mód lehetett különleges, amely a dialógusok elején vagy néha a természetes szünetek leírásában (például esznek, új érkezőt fogadnak stb.) vagy a befejezésben látszik, az áhítatos figyelem a jelentésre, a készség ennek elemzésére, az öröm az új összefüggések megértésében. A római kultúrában ez már hiányzik, és a latin nyelv – ez Cicero egyik visszatérő témája – nem is alkalmas annyira, mint a görög, és hogy orvosi vonatkozásáról is szóljunk, ezért is lett az orvosi nevezéktan alapja főleg a görög, pedig a középkorban a görögöt nem tanították (graeca sunt, non leguntur).

Mindez a képzeleti munka később csökkent, több tényező miatt. Az ókori színjátékok lineárisak és fókuszáltak voltak, a történet kibontakozásának fázisait inkább új szereplők belépése hozta a fő színterekbe, később a színök változása jobban érzékeltette a múlt időt, és a darabok érdekességéhez sokban hozzájárult a színházra jellemző idősrítési lehetőség. Új szín már a későbbi idő, az időugrásokkal jobban előtűnnek a cselekmény csomópontjai. A középkori színház a szcénákat mozgalmassá tette, jobban előtérbe került a színészi teljesítmény vagy a jelmez. A megvilágított színpadon nagyobb szerepet kaptak a gesztusok, a mimika vagy a hangeffektusok.

A színpad Moliére, de különösen Shakespeare után jobban érzékeltette az egyéniséget, és ezzel szolgálta a megindult társadalmi individualizációt. Jobban figyelembe vették a jellemábrázolást, a sorskérdések helyett inkább a jellemek tragikumuma vagy komikumuma vált érdekessé. A színház is segített abban, hogy a lélektan oly sokat foglalkozott a jellemtipológiákkal, ugyanis a színpad is segített elhitheteni, hogy a viselkedési sémák alapján az emberek megismerhetők, kiszámíthatók. Részben a képzeleti körülmények

nagyobb súlya, részben pedig a jelmez és jellemstereotípiák miatt gyakori színpadi téma, akcióforma lett a szerepcseré, amíg a színész nem volt különösebben érdekes, addig a szerepcseré hihető volt, az utóbbi évszázadban ez már csak ritkán és különleges körülmények között történhet meg. A színház lelki effektusait a film tudta a végtelékig elvinni, a színterek szaporíthatók, a szcénák üzenete bonyolult lehet, a személyközi viszonyok, párbeszédnek anatómiája kidolgozható, a mimika és a gesztusok jelentősége teljesen kibontakozik. Mindez a színészt nagy feladatok elé állítja, és egyenesen vezetett a színészskultuszig. Ezt a kultuszt a színház fokozatos politizálódása és intézményesedése alakította ki. Az utóbbi évszázadokban ugyanis a színház nemzeti és ideológiai eszmék hordozója lett, bizonyos klasszikus darabok a kulturális emlékezet részeivé váltak, ezeknek eseményeit már a nézők túlnyomó többsége jól ismeri, így a rendező, a díszlettervező, a jelmezés vagy a színészek teljesítményére figyel. A lélektan számára ebből a fejlődésből tanulság, hogy a történeti elbeszélés, a narratíva mennyire változtatható viszonylag kis elemek cseréjével vagy átalakításával. A modern színházban minden változhat a klasszikus darabban is, más korbá, földrajzi vagy politikai környezetbe helyezhetők az események, lehet játszani a meztelenség, az erotika, az agresszió vagy a borzalom effektusaival is. Az ismert darabok kontextusát tágítja, hogy opera vagy musical, bábjáték, film stb. lehet ugyanabból a szövegekönyvből. Új intézményesedés, hogy a klasszikus darab lehet akár értéktelen önmagában, már a rendezők és a dramaturgok „kunsztjaira” figyelünk, és ez teszi érdekessé a rég elavult, aktualitását veszített darabot (amelynek szerzője általában persze irodalom- vagy színháztörténeti érdemekkel bír). Ma már a képzeletre kevés munka marad, a mai néző már sémákkal, könnyen „dekódolható” összetett üzenetekkel találkozhat. Az újítások a színház lényegét kevésbé érintik, például a rögtönzések, a nézőtér „megszállása”, az interaktív színházi cselekvés a nézők bevonásával stb.

A színház és a szórakoztatás kapcsolata, illetve a színészskultusz ma az alakítást, a nehéz szerepek eljátszását helyezte előtérbe. Ennek lélektani tanulsága a hitelesség, valóság-hűség, amelyet ma értékelnek a nézők, csakúgy, mint a jellemábrázolást. Ez a közbeszédbe bevitt a

„megjátszás” modelljét, ezzel bizonyos megnyilvánulások jelképes felelősségét visszajuttatják a küldőnek. Ha valaki megjátssza a felháborodást, akkor nem kell a hibánkat keresni. A megjátszás bizonyos fokig tudatosítja a közgondolkodásban a viselkedés inszenzírozottságát, dramaturgiáját, koreográfiáját. Ezek sematikus algoritmusok a viselkedésben. Ilyenek a helyzetértelmezéseink és motivációs visszaemlékezéseink „narratíváiban” is vannak.

A színház metaforája különösen a szociálpszichológiának adott sokat, érdekes módon ez csak a 20. század második felére vált nyilvánvalóvá, és azóta sem aknázták ki még a tanulságokat. Míg a szerep több modern nyelvben inkább a viselkedés őszinteségét asszociálja, az angolban a viselkedés előírtságára utal. A szerep társadalmilag kialakított és rögzített helyzetek kötelezettségeit tartalmazza, minden szerep partnerekkel bonyolódik, sok szerepnek egészen bonyolult partnerhálózata is van. A partner és a szerepviselkedés szituációkra aktiválja a viselkedést, és adja meg a megnyilvánulások sajátos jelentéseit. A színek a darabban szituációk, pl. kórteremben az ápolószemélyzet és az orvos felidézi a betegszerepet, irodában tisztviselő találkozik az ügyfelekkel. Utcán vagy üzletben pillanatnyi szereprelációk élednek fel és hunynak ki. A nem és az életkor szerepei letehetetlenek, bizonyos hivatási szerepek (pap, katona, orvos) különböző szituációk szereprelációit színezik át. A színpadon a szerepek közötti interakció automatikus, de szembetűnik az is, hogy a szerepet az emberek elvárják egymástól, és a szerepviselkedés minőségét kommunikációval szabályozzák, az elvárások meghiúsulása esetében szankciókkal élnek. A legkülönbözőbb szerepzavarok és szerepek körüli konfliktusok lehetségesek az életben és természetesen a színpadon is, de a bennük rejlő pszichológiai tanulságokra csak azóta figyelünk, amióta a szerepelmélet mintegy kipreparálta a szerepekben rejlő normákat és interakciós, kommunikációs sémákat. A szerepeket a szocializáció során sajátítjuk el, előbb mintegy utánozva a szülőket és másokat, majd különböző viselkedési helyzetekben, amelyek gyakorlótérként szolgálnak. A felnőtt ember a maga szerepviselkedésében nagy társadalmi tudást és tapasztalattal valósít meg, főleg rutinból, implicit módon, kevés tudatossággal. Jelentős szerepgyakorlási terület a munkaszervezetek világában találha-

tó. A szerephelyzetek összehangolása és korrekciója kommunikációs folyamatokban zajlik. A színpadi dramaturgia, de még a filmek forgatókönyve is csak jelzi e viszonyokat, ezeket a színészek és a rendezők valósítják meg, helyezik keretekbe. Sok szakember szerint a színpadon bemutatott emberi relációkat implicit tudásként meg kellene fejteni, értelmezni kellene, és ezzel sokban lehetne fejleszteni a lélektant. Válaszokat lehetne kapni a szervezetek kapcsolati erőtereinek, a vezetés és a hatalom mechanizmusainak, az intimitás és a személyes kapcsolatok kialakulásának, a konfliktusok természetének, a kommunikációs önprezentációnak és sokféle más érdekes területnek a kérdéseire. Természetesen ezek között van a szenvedély, a lelki kórtan vagy a lelki betegség sokféle arculata is.

A színház lehetséges lélektani tartalmainak még két vonatkozásáról érdemes szólni, ezek a viselkedés korrekciójával, fejlesztésével vagy zavarainak gyógyításával kapcsolatosak. A színház sokáig elsősorban az előadás szintjén volt érdekes. Utóbb figyelem fordult a színház szervezete és a produkció születése felé is. A bemutatóig sok próba, munka szükséges, ennek során a darab minden részlete változik, csiszolódik. Általában elfogadják a résztvevők a kritikus visszajelzéseket is. Majd jönnek az előadások, amelyek tovább javítják a produkciót, vagy korrigálnak kisebb hibákat, megakadásokat. A felkészülés folyamata a színpadi viselkedést reflektorfénybe állítja, ez fejlesztő hatású. Emiatt pszichológiai alkalmazási terület színdarabok betanítása és bemutatása nevelőotthonok, börtönök, elmekezelőházak lakói között. A betanulási és a szereplési folyamat értékelő, erősítő. Nem sejtett képességek kerülnek elő, olyan élmények alakulhatnak ki, amelyek a mindennapokban nem, hiszen ott a cselekvés sodra ritkán engedi meg azt a fajta reflexív figyelmet, amit a próba vagy az előadás kivált. A színház egész széles jelenségköre használható így, lehet énekes-táncos darabokat, pantomimjátékokat stb. gyakorolni. Sérült lelkek számára különösen nevelő hatású lehet a bábjáték. A bábjátékban megmozdul a fantázia, amelyről szólunk a régi színház kapcsán, amelyről azonban a mai ember a modern ábrázolási módon szinte leszokott. A cselekmények kontextusa szimbólumokon át érvényesül, így a társas helyzetek szituációs szabályai is felismerhetők. A bábjáték visszavisz a gyermekkorba, a mesék,

a cirkusz, az ünnepek világába, és a felidézett emlékek lelki erőforrásonként használhatók.

A másik felhasználás a lelki vagy a társas problémák rögtönzéses színpadi megjelenítése. Ennek két fő típusa van, mindkettőt Moreno dolgozta ki. Megfigyelte, hogy a színpadi cselekvés érzelmi átélései és megjelenései a színészekben is valamiféle katarzist, lelki fejlődést vagy saját problémák megoldási ösztönzését válthatják ki. A pszichodrámban a nyomasztó problémát valaki eljátssza csoportos helyzetben. A csoport egyes tagjai felveszik és megjelenítik a probléma más szereplőinek szerepeit. Majd szerepcserék történnek. A mellékszereplőből főszereplő lehet, a korábbi főszereplő mások, például konfliktuspartnerek szerepébe kerül. A terapeuta és asszisztensei beavatkozhatnak a folyamatba, megállíthatják, és a keletkezett érzelmek kimondását kérhetik, vagy a játékban viselkedési változásokat sugallhatnak. A pszichodráma rendkívül dinamikus történés, ún. akciós terápia, amely nagyon sok új önismeretet és új lelki reakciómódot kelthet. A másik változat a szociodráma, ilyenkor a társas együttélés ellentmondásait és konfliktusait dolgozzák fel úgy, hogy mindenki átélheti a feszültségben élő csoportok, például a kisebbségek helyzetét, és így felszínre kerül a konfliktus lelki oldala. Ez segítheti a konfliktusok oldódását. De ha ez nem sikerül is, az alapvető társas probléma reális, részletes megvilágításba kerül, az agresszió helyett a konstruktív kommunikáció csatornáit nyílnak meg. Pszichodrámaszerű vagy szociodráma-szerű elemek sokféle más terápiás megközelítésbe (például pár- és családterápiába, csoportterápiába stb.) is beépíthetők.

A színházzal tehát az emberiség sokféle lehetőséget teremtett magának. Előbb a társadalmi valóságot tette megismerhetővé, a sors, a végzet – a nagy rendezők – működését, az isteni eredetű erkölcsi parancs jegyében. Majd feltárta magát az embert. Szerepek, döntési kényszerek, vágyak és bűnök hálójában. Megmutatta a szenvedéseket, a karaktereket, a megghiúsulásokat. A világ színpadi megkettőzése tehát sajátos tükör, ez a tükör azonban a lélektan számára is használható, akár az összetett emberi viselkedés törvényszerűségeit keresi, akár a visszatükrözést nevelő vagy gyógyító módon próbálja alkalmazni.

DR. BUDA BÉLA

ÍZELÍTŐ A
PREMIER
 SZÍNHÁZ + AZ EGÉSZ VILÁG

NOVEMBER–DECEMBERI SZÁMÁBÓL

ÉDES SZÍNÉSZNŐ!

Részletek Olga Knyipper, a moszkvai Művész Színház színésznője, Csehov utolsó szerelme és az író levelezéséből, Zvolszky Zita rajzaival

Knyipper Csehovnak, Moszkva, 1899. szeptember 10.

Tegnap volt éppen egy éve, hogy megismerkedtünk, édes író – emlékszik, a klubban, a „Sirály” rendelkező próbáján? Mennyire reszkettem, mikor üzentek, hogy este „maga a szerző” is jelen lesz! Emlékszik erre? Most meg tessék, itt ülök és ennek a „szerző”-nek írok, rettegés és reszketés nélkül, sőt, éppen hogy fényességgel és derűvel a lelkemben.

Csehov Knyippernek, Jalta, 1899. szeptember 30.

Parancsára, sietek megválaszolni a levelét, amelyben Asztrov és Jelena utolsó jelenetéről kérdez. Ön azt írja, hogy ebben a jelenetben Asztrov úgy fordul Jelenához, mint a legszenvédélyesebb szerelmes, „kapaszkodik saját érzelmeibe, mint a fuldokló a szalmaszálba”. De hát ez nem igaz, egyáltalán nem igaz! Asztrovnak tetszik Jelena, a szépsége megragadta, de az utolsó felvonásban már tudja, hogy ebből nem lesz semmi, hogy Jelena örökre elvész a számára – ebben a jelenetben ugyanolyan hangnemben beszél vele, mint a forráságról Afrikában, és csak úgy jobb hűján csókolja meg. Ha ezt a jelenetet Asztrov hevesen csinálja, akkor az egész 4. felvonás csendes és bágyadt hangulata elvész.

SHAKESPEARE A HÓBAN

*Szerényi Gábor írása
 Haumann Péterről*

Első mikroelemnyi színészi impulzusát a frissen esett hóban élte át: négyöt évesen egy másik ember lábnyomába lépkedett. („Az idegen járásmódból ájtött valami belém. Ahogy követtem, a ritmusváltások, a toporgás, nézelődés, ahogy utánoztam, de mégis átfórmálva az én léptékemre, nagyon szórakoztató volt.”)

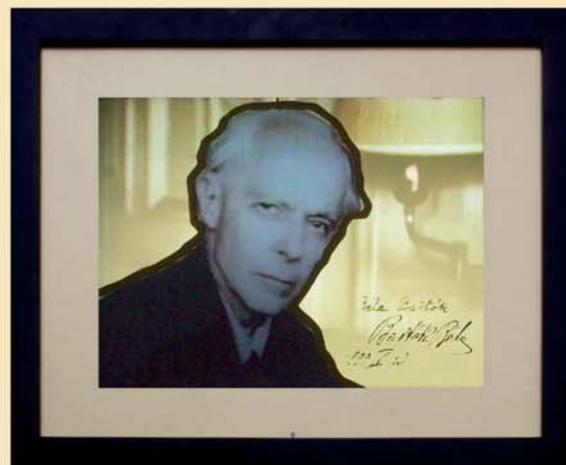

(A teljes írások a Premier magazin november–decemberi számában olvashatók.)

**BARTÓK
 BARBARÓJA**

*Birinyi József
 tisztelgése egy hungarikon előtt*

Mátrai Erik fiatal képzőművésznek elsöre eredményes volt a bartóki világ bugyraiban véghezvitt mélymerülés. A tradíció és a modernség egymásba ölelkezik Erik munkájában, mint Bartók esetében a századokat görgető népzenei alap és a XX. századi konvenciókat szétfeszítő modern zene. Lapos, XXI. századi képernyőn, mint a kompozíciót, művészi alkotást megjelenítő felületen látjuk az utolsó Bartók-némafilmet, egyéni videoművészeti, asszociatív televíziókkal, amely az örvendetesen gyarapodó hungarikonok között is új és egyedi. A médiaművész matt aranykerettel vasalta bele a képernyőbe, állandó vizuális elemként a hungarikum-zseni kitekintő arcának körvonalait, mint egy víznyomatot, amely átlátszik minden zongorát hangra bíró mozdulaton, ritmizált feszüléssel.

KARINTHY FRIGYES

Hasműtét

– Fene egye meg – tört ki Vajda főorvos, első asszisztens, pulykavörösen, mint egy iskolás gyerek, akit lehoradtak. Vadul tépte le a gumikesztyűt. – Fene egye meg, velem ne ordítson, nem vagyok iskolás gyerek.

Telekes főorvos úr, második asszisztens, a csap alá tartotta a kezét, amiről lassan és nyugodtan már lehúzta a kesztyűt. Mosolygott.

– Ugyan ne marhászkodj – csitította –, most jut eszedbe hajszálat találni a... Hat éve ordít így, veled is, meg velem is, még sohase evett meg egyikünket se. Téged meg, nagyon jól tudod, még külön is szeret...

– Füttyülök rá, szeresse az öreganyját...

– Nonono, csigavér! s tudod mit, még igaza is volt, véletlenül... Ne haragudj, de ma csakugyan szórakozott voltál... Már én is szólni akartam, hogy folyton az orra alá tartod a lámpát, ahelyett, hogy a hasba világítanál...

– Hát aztán, nem lehet akkor szólni vagy csak inteni – muszáj rám ordítani, mint egy cselédre, az összes tyúk előtt, még hozzá lokálba operált betegnél, aki minden szót hall... Így legyen aztán tekintélye az embernek... Á, nekem elég volt, torkig vagyok... Ha nektek ez kéjmámor, csináljátok vele akár ezer évig – én nem vagyok megesküdvé ezzel a klinikával! Régen szanatóriumom lehetne – füttyülök a nagy megtiszteltetésre, az ünnepelt sebész asszisztense... Majd megmondtam, ezzel az ünnepeltséggel! Könnyű neki... Velem ugyan nem ordít többet, mert...

Hirtelen elhallgatott, ahogy Telekes oldalba bökte. Még percekig nem tudott szóhoz jutni, kínos töprengésében, vajon hallotta-e az öreg utolsó szavait. A tanár egész nesztelenül jött be. Lopva pislantott a jól ismert, kedvesen darabos, durva bicskával faragott arcra, amint a vízvezeték fölé görnyed. Kicsit mogorva volt a tanár, de egyébként nem látszott rajta semmi. Azért összerezdült, mikor észrevette, hogy megszólal...

– Nna, éppen elég volt, gyerekek...

Vajdát rögtön megnyugtatta a nyers, recsegő

hang – a biztonságának és hetykeségnek furcsa, jóleső keveréke élénkítette fel. Szóval, hál' istennek, nem hallott semmit... Annál jobb... Vele ugyan ne ordítson, mert...

– Már örülök ennek a hat napnak – folytatta a tanár –, nem is a kongresszus miatt... a nagy pofákat, amiket nézni kell, majd csak lenyelem valahogy... De legalább dögölhetek reggel pár napig... és olvashat az ember egy tisztességes könyvet...

Lehajolt, hogy megmossa az arcát, amire vér freccsent. És ugyanakkor élesen felszisszent. Mindketten odafordultak.

– Hogy a keserves isten... – káromkodott a tanár. – Nem lesz nekem ettől nyugtom, már látom... Meg kell ezt csinálni.

Kérdően néztek rá. De az öreg dühösen förmedt rájuk.

– Mit bámultok? Mintha nem tudnátok nagyon jól, hogy sérvem van... Azt hiszitek, nem veszem észre, mikor összeröhögtök, ha munka közben a fogamat csikorgatom?...

Egészen el voltak képedve. De a tanár nem ügyelt rájuk, úgy folytatta...

– Nem fogtok többet röhögni, galambocskáim. Elég volt.

Pillanatig eltűnődött, aztán mintha éppen most határozná el magát:

– Ni csak, éppen jól jön ez a hat nap... A méltóságos kongresszus meglesz nélkülem is... legalább nem lopom hiába az időt. Egész nap olvashatok az ágyban, még pihenésnek is ideális... Ötödik nap, ragtapasszal, tangót táncolok...

Egészen felélénkült.

– Még hozzá itt helyben fekszem le, valamelyik privátban. Ha nagy baj van, Nagypofa professzor úr jöhet tanácsot adni... Tyú, a kutyafejét, gyerekek... remek lesz! A hetest készítsétek elő!

Élénksége az asszisztensre is átragadt. Telekesnek ragyogott az arca.

– És kire gondol tanár úr? Horkay ömértóságára? Horkay lenne a legjobb... Mindjárt lehetne telefonálni... ilyenkor otthon van...

A tanár felkapta a fejét. Vad grimaszt vágott, mintha csakugyan be akarná kapni valamelyiket. És már mennydörgött:

– Megvesztél... Hogy én?!... Hogy engem?!... egy másik professzor?... No még csak az kéne!... Az én hasamba be nem teszi méltóságos kolléga a patáját... Még csak az kéne!... Ezt a ziccert nem adom nekik... Meg vagy örülve, gyermekem!

Telekesnek nyitva maradt a szája.

– De hát akkor...

– Mit akkor? Mi az, hogy akkor? Már megint kapkodod a fejed, mint kacska a hátulját?... Ilyen alakokkal vagyok körülvéve, az isten verje meg, mindjárt kapkodnak... meg vagyok áldva veletek, mondhatom... Elhiheted, legszívesebben magam csinálnám, csak hát hogy álljak hozzá, ahogy az egyszeri paraszt mondta... Meg kell elégednem ilyen szerencsétlen tyúkszemvágókkal, amilyenek ti vagytok! De hiszen majd a körmötökre nézek, ne féljetekek semmit.

Egy kukkot se tudtak szólni, úgy bámultak. És a tanár már rendelkezett.

– Egy-kettő!... A nagy műtőt készítsétek elő!... Lafettás asztal középre!... Injekcióra Hildát hívjátok...

– De kérem, tanár úr... most rögtön?... és mi ketten?

– Hát mikor, a teremtésit – majd vacsora után talán, mikor tele van a hasam? Véletlenül úgyse reggeliztem... még keserű víz se kell... Ide figyelni, böllertanoncok! Félóra alatt átöltözöm, leborotválkozom, aztán pizsamában átsétálok a kékbe... addig bemosakodtok, kifőzitek a teljes sérvgarnitúrát... Hilda friss novokaint kever, lokálra... Meg vagyok értve?! Azaz hopp csak! hogy el ne felejtsem... ilyen könnyen meg nem ússzátok... egy tükröt kérek, egy nagy tükröt, meg vagyok értve? azt fölkasztjátok nekem, a lámpa fölé, srégen, párhuzamosan az ágyfejjel, ahová a pofám kerül... onnan akarom nézni a színházat!... Nekem nem fogtok lazsálni, hentesek, arról tegyetek le... Most megmutathatjátok, mit tudtok... Na egy-kettő, volt szerencsém, viszontlátásra a vágóhídon!

*

És ment minden, mint egy furcsa álomban.

Félóra múlva, mikor a tanár, lila pizsamában megjelent a terem küszöbén, az asztal közepén állt, fölötte, zsinórokra függesztve, a tükör. A

doktorkisasszony vidáman törölgette a pravazt, a két főorvos, sápadtan a fehér csuklya alatt, szótlánul és szepegve rakosgatta a műszereket. Szinte haptákba vágták magukat, mikor a tanár bejött.

Telekes mondani akart valamit, de az öreg máris lehurrogta.

– Mi az, ez nektek világítás? Lejjebb azt a hármast, a teremtésit! A szemembe akartok vakítani, hogy ne lássak?

Mindhárman ugrálni kezdtek, mint a katonák. A tanár ledobta köpenyét.

– Följebb azzal a fejtartóval! Úgy ni! Lejjebb a lábat, hová tegyem így a fenekem, nem látsz? Hozzám ne nyúlj, mert megharaplak!

Ez a doktorkisasszonynak szólt, aki segíteni akart, ahogy felkászálódott a pompás műtőasztalra. Egy kicsit fészkelődött, főként a fejtartásra vigyázva. Aztán rögtön rákezdték megint.

– Most jó. Gyerünk a kendőkkel. Kéttenyérnyi helyet hagytok, a köldök alatt. Ott, ott melék... mit bámulsz, hát persze hogy előrajzoltam... Majd rátok bízom! előrajzoltam a fürdőszobában, nekem nem fogtok fölösleges heget csinálni... Pontosan ott vágysz be, ahol a vonal kezdődik... végigszaladsz, és rávágsz a scrotumig. Na gyerünk, gyerünk azzal a jóddal... Nem, nem, csak a Hilda...

A doktorkisasszony kezében reszket a pravaz. Bömbölés téríti magához.

– Lejjebb, az isten áldjon meg! Ez egy szúrás? Mélyebbre, szerencsétlen! Egyenest tartsd a tűt, hányszor megmondtam! A kvadliba szúrj, ne mellé – azt akarod, hogy ordítsak, mint az a tegnapi vénasszony? Látom nagyon jól, hogy mellé tartod!

A két asszisztens vacogva kuncog.

– Ti meg ne röhögjetekek! Majd mindjárt meglátom, olyan nagy legények vagytok-e... Úgy, Hilda fiam, elég lesz... ezt a negyediket már nem éreztem... Jöhet a jódd meg a skalp... Izé... várjatok csak... jódozni Vajda fog... vagy mégis inkább... nem, a Feri jódozzon... a bicskázást majd Vajda úr fogja csinálni.

Vajda főorvos megrezzen az *úr* szó gúnyos megnyomására. De valami furcsa büszkeség árad el benne, ugyanakkor az arca kipirosodik.

– Igen, igen, Vajda úr... éppen, hogy magáskára vagyok kíváncsi... mert olyan foghegyről szokta venni ezeket a kisebb herniákat... hát most szeretném a tulajdon hasamon

érezni, csakugyan olyan biztos-e a keze... Jól van, Feri fiam, elég a jódból meg a jóból... nézze, a főorvos úr türelmetlen, alig várja, hogy felmetélje a belemet... régen feni már a fogát, igaz?

És a tanár szeme, oldalt, rávillan az elképedt orvosra. Az orvos kezében megáll a borszeszből kiemelt kés, ahogy elfoglalja helyét az asztalnál.

– Hát most egy darabig nem koptatom a szám, a tükröt akarom figyelni... Tehát figyelem. Masztizol, kendő, tizenkét cserebogár... Második kvadli, harmadik jód... Bicska... Ferde ingvinális... Érlekötés előtt tuffer, nem az ujjaddal pancsolsz, mint ahogy szoktad... A funiculust mutatóval emeled, meg vagyok értve?!... A többit majd meglátom... Vigyázz, kész, mehet!...

A kés végigszalad a hasfalon. Telekes már törli a vért, Hilda készíti a csíptető ollókat. Két percig halálos csönd. Zsír alig van a barna, katonás bőr alatt, a lebeny ezüstös csillogással buggyan elő a széttárt seben. Csak furcsa, hogy az ernyedte bőrnyelje nem tolul utána, mint ahogy... ki kell emelni, mielőtt lekötne... Hm... furcsa ezzel a tömlővel, hogy nem buggyan elő...

– Aha! – szólal meg gúnyosan az operált. – Aha!...

A sebész keze megrándul.

– Na, mégis rájön a főorvos úr?!... Vagy nem?... Kíváncsi voltam!... Egy kis meglepetés, persze, és rögtön elájulunk... Hát talán tovább kéne keresgélni... Az bizonyos, hogy valahol van... Na, mégis. Csakhogy!... Most majd egy kicsit mócsingolunk, igaz?... a resectio ráér... Közben kicsúszik a csík, akkora haematómát kapok, mint egy dinnye...

A sebész elvörösödik.

– Nna?!... Nná?... Most mit kell tenni, vajon mit, Úristen! Mi?! Jó lenne, ha megmondanám... mi?!... Csak hát ha valaki olyan kényes a sebészbecsületére... annak tudni kell... És ha nem szólok?!... Mi?!... Én most egy szegény beteg vagyok... nem súghatok... segítsen magán a főorvos úr, ha tud!

Vajda homlokán izzadságcseppek gyönyöznek. Megfeszíti magát... Hirtelen eszébe jut... Negyedik ujj! A kipreparált, lekötött csonkot megragadja a makkfogóval, átszúrja és leköti. Az izmot vastag fonállal felvarrja... Utolsó öltés!

– Csakhogy végre! – bólint az operált, megvetéssel.

Telekes átveszi Hildától a befűzött fonalakat, három darabot, átadja Vajdának. Vajda kettőt tesz a kendőre, a harmadikkal belenyúl a sebbe.

– Jobb oldal! – ordít a tanár. Vajda nem érti, kapkod, kirántja a tűt.

– Jézus Mária! Most meg kirántja! Nem arra mondtam, boldogtalan! A két másikra! Ezer-szer mondtam már, hogy jobb kéz felől teszem le, ha a ballal könnyen el akarom érni... Mért nem teszi mindjárt a feje tetejére? Mért nem préseli be az imakönyvébe, azt a keserves... Na, meg vagyok én áldva magukkal!

Szerencsére, a két varrat már megvan, a kapcsokat Telekes adogatja. Mindjárt vége a veszőfutásnak, még egy utolsó kitörést kell elviselni.

– Lazán! az isten... lazábban! Hogy markolsz bele, édes fiam, a szeretődbe markolj így bele, nem egy frissen vágott hasfalba... na, meg vagyok én veletek... Megvan végre? Köszönöm szépen! Ez nektek tizenöt perc? Persze, azt hit-tétek, nem érek rá órát nézni közben... Hát ve-gyétek tudomásul, tizennyolc és fél percig tar-tott, szégyen, gyalázat! Lemosni, lemosni és gyerünk! Hol a János?! A tolóágnak rég ott kellene lenni! Meddig emeljem a lábam?!... Kol-lódium, semmi más...

Vajda kipirult arccal sürgölődik, mialatt a be-teget átrakják a tolókokocsira. Széttolja az ajtót, előrefut.

Vesztére.

– Maga csak maradjon, főorvos úr – inti le az állig betakart professzor. – Majd a Hilda lekísér a szobámba. Magukból egyelőre elég. Vizit előtt lesznek szívesek benézni hozzám.

De ahogy a kocsi elgördül a sóbálvánnyá mer-edt első asszisztens előtt, az ajtóban, a tanár ol-dalt fordítja fejét, jobb keze kinyúlik a takaró alól. És lehalkított hangjában valami dörmögő, lágy kis mosoly bujkál, önelégült békéjével egy jól sikerült leckéztetésnek.

– Nna... Praclit... Egy pillanatig se hittem, hogy holmi Horkayra jobban rábízhatom... Már csak inkább olyanra, aki legalább *tőlem* tanulta... Egész jó volt, és a tizennyolc perc se baj... Nna... És nem kell mellre szívni, ha néha ordítok egyet... a tüdőt is foglalkoztatni kell, nem igaz? Még soha olyan ember nem hallott ordítani, akit nem szerettem! Viszontlátásra!

A főorvos úr még ott érzi tenyerén az öreg, csontos kéz melegét, mikor a kocsi eltűnik a folyosó sarkán.

*

Mintegy álomban fordul vissza, Telekes vídán rángatja a kesztyűt. Teli torokból nevet, már messziről kiabál.

– Hát mit szólsz ehhez? Óriási mi? Fényes alak, barátom, mondom neked – ilyen nincs több a világon! Becsületesre, az utolsó szigorlaton nem drukoltam így!

Vajda merengve áll a műszerek előtt, a csipeszek közt babrál. Telekes izgatottan hadar tovább.

– No és te... amit veled véghezvitt... Láttam rajtad, egy zabszem nem sok... Amellett legszívesebben a képére borítottad volna a mósingos vödöröt – éppen jókedvedbe talált! És ami a legszebb – azt, remélem, tudod, hogy a műtét egyáltalán nem volt indikálva – ezt a sérvet tíz évig lehetett volna még hordani kötés

nélkül, igaz? Te tudtad, hogy van neki? Én bizony isten nem tudtam! Hirtelen rájött az öregre – mondom neked, nincs ki mind a négy kereke! Fantasztikus! Mindent összevéve, azért büszkék lehetünk – azt hiszem egyedüli eset... Mi az, megkukultál? Már megint szórakozott vagy?

Vajda áll a szoba közepén, az üres tenyerét nézi, mintha sohase látta volna még.

– Te – szólal meg egyszerre különös, idegen hangon, és tovább mered a tenyerébe –, nem Kapernaumnak hívták azt a várost?...

– Miféle várost? Megőrültél?

– Ahol... ahol a Mester... megjelent... a tanítványok előtt... és Tamást... a hitetlent... rákényszerítette... hogy az ujjával nyúljon be... a sebbe... amit az oldalán ütöttek... dárdával... büntetésül... amiért nem hitte el... hogy a lángésznek... külön törvénye van...

Az „átkos” költözés „áldott” haszna

Költözésről az embernek csak negatív élményei lehetnek. Rumli, majd utána hónapokig nem találni bizonyos dolgokat, „ami a régi lakásban ott volt” – de hol van most.

Előkerülhetnek olyan tárgyak is, amik 10-20-30 évig nem voltak a kezünkben. Ilyenekről szeretnék mesélni, miután az elmúlt évi költözéskor már rég elfelejtett dolgok okoztak számomra meglepetést.

Olyan 10 éves koromtól kezdtem rendszeresen olvasni, és felírtam mindent, amit olvastam, szépen sorszámozva. Ezt a könyvet (vas-tag háború előtti abc-s füzet) találtam meg.

Mit olvasott egy 10-11 éves érdi (Pest közeli nagyközség), alsó középosztálybeli (önálló asztalosmester), bér munkássá (KTSZ-tag) züllesztett szülők gyermeke. Hozzá kell tenni: 56-tól bátyám már orvosgyetemista volt. Talán száz könyv lehetett otthon, a hatalmas Bösendorfer zongora melletti könyvespolcon. Sok belőlük háború előtti, hazai és világirodalom, vallásos művek. Néhány újabb is, de volt egy leány (Jutka), akivel cseréltük a könyveket.

Lássuk. Az első: Tábori Róbert: *A temesvári királybíró*. Majd 3 gyerekkönyv, köztük a *Babár* és

a *Tuskevár* (Fekete István). Egy Verne, egy 56-os olimpiai beszámoló (Jeney, Kárpáti). Ezt követi egy vallásos, katolikus könyv, *Az ars-i plébános*. A 10. az *Új Idők* illemkódexe. Nagyon hasznos volt, persze azt már nem kellett megtanulni, ki a nagyságos, ki a tekintetes. *Tarzan* (háború előtti kiadás), Móricz, Jókai, két Dickens, két Mark Twain. Majd 3 abból az időből (Jutkától): *Timur és csapata*, egy magyar és még egy szláv nevű szerző. Móra, Jókai (2), Fekete István és a *Tamási bátya kunyhója*. Scott kapitányról és Jelky Andrásról egy-egy könyv. Ismét „Hogyan viselkedjünk?”, hazai könyv. Két Verne, Jókai, Mikszáth, Móra. Szereztem 3 Winnetou-könyvet!

Dumas után Széchenyi Zsigmond úti beszámolója (Nahar). Azóta érdekel Afrika! A *Lear király*, *És mégis mozog a föld* kötelező olvasmányok voltak, ugyanúgy, mint az *Egri csillagok*. Sokáig Dobó volt a példaképem. A 66. Beniczúrról, majd utána azonnal Egry, Dürer. Kezdődik hetedikes koromban az érdeklődés a képzőművészet iránt. Jókai, Tolsztoj Leo és Márai (!) a következők. Márait bér makeresztapántól és zongoratanáromtól kaptam. (*Sértődöttek – A hang*). Még korai volt... Nem tetszett. H. G.

Wells, Steinbeck, Heltai, majd ismét két művészeti könyv. Bates, Hemingway, Verdiről egy könyv és Lyka Károly Michelangelóról írt könyve. Euripidész, Van Goghról két könyv is. A 100. *Mici néni két élete!* Jó volt, a film még jobb! A 110. Szolzszenyicin (!), 158. Karinthy, 181. *A gyertyák csonkig égnek...* A 200. Jevtusenkov-versek, 201. Salinger: *Zabhegyező*. Hamarosan J. P. Sartre, Tennessee Williams, kinyílt a világ... 220-nál fejeztem be az írást.

Ma már az otthonomban négyezer körüli a könyvek száma, s van köztük négy-öt száz dedikált, de az idő is elszaladt.

Még egy dossziét találtam. 1968-ban jártam először Erdélyben, amióta tudom, hogy kell gondolkodni magyarról, sorsról, Trianonról. És újságkivágásokat gyűjtöttem egy dossziéba a hetvenes évek elejétől: „Kiss Jenő (Kolozsvár, író, műfordító) Incze Ferenc képei alá!” Mindkettőjünkkel találkoztunk nászutunk alkalmával. *Magyar Nemzet* 1980, „Illyés Gyula és a magyar sorsproblémák”. (Kerekasztal a Kossuth Klubban, Ruffy Péter beszámolója.) „A kinti magyarok ügye, a mi ügyünk is”, „Nemzeti, aki jogot véd, nacionalista, aki jogot sért...” – mondta Illyés. A *Tükör* című lapban ismét Illyés áll ki a határon kívüliek mellett. 1983, *Magyar Nemzet*, Sütő András „Búcsú Illyés Gyulától”. A dátum: 1983. május 1. A temetésen ott voltam. ÉS, a szép emlékü Czine Mihály ír Szervátiusz Jenő kiállításáról, „Győzni is lehet” címmel. Ott voltam, aztán Jenő bácsi nálunk többször. Szervátiusz Tibor Dózsa-szobrának felavatásán Csóóri Sándor beszélt a Nemzeti Galériában. A taps alatt Tibor Boglár kicsi lányát emelte a magasba, mint egy pap az Oltáriszentséget. A *Népszabadságban* Lengyel József emlékeztek. Józsi bácsi „mi csatlós országok” eretnek kifejezést használta beszélgetésünk során a 70-es évek elején kis házukban, Monoszlón.

Ruffy Péter (miatta fizettem elő a *Magyar Nemzetet* a 70-es évek végétől) a moldvai csángókról és Domokos Pál Péterről, Kallós Zoltánról, Beke Györgyről ír. A dátum: 1979.

Mikó Imre halálára írt nekrológ is a *Nemzetben* jelent meg. Az erdélyi kisebbségi jogász, (hadifogoly, könyvtáros) író, az unitárius egyház világi feje. Nászutunkon Torockót mutatta meg

nekünk. Kósa Csaba a Pápán felállított nagy Szervátiusz Jenő-szobrot mutatja be (M. N.).

Gévelt anyag, kézirat: Nemzetiségek sorsa a Kárpát-medencében. Írták: Pándi Pál (!), (a *Nagyvilág*-főszerkesztő, Kardos fia) Király István, Kádár Gyula, Nemeskürty István, Bor Ambrus; vegyes csapat.

Tiszatáj 1982. Köteles Pál elmélkedése I. Lancranjan hírhedt „Gondolatok Erdélyről” című förmedvényéről. Bátor cikk.

Elsőként kellett volna említeni a M. N. 1977. karácsonyi és újévi számát. Válasz Herdernek és Adynak Illyés Gyula tollából. Nagy visszhangja volt! Néhány hónappal később a cikk mikrofilmjét a Trabant ajtajában vittem Nagyváradra. A határon a kötelező DM és Dunhill cigaretta átadása után a román vámos megkért, hogy vigyem be Váradra a kolléganőjét, lejárt a munkaideje... Hárman voltunk, a Domnica (= románul hölgy), a mikrofilmek és én.

Galsai Pongrác a *Nők Lapjában* Kallós Zoltán: *Balladák könyvét* ismerteti, *Esti Hírlapban* A. L. (?) „Kallós, válaszut” címmel ír recenziót. *Népszabadságban* E. Fehér Pál a Fábry-hagyatékról ír. Fábry a „stósi remete”, a felvidéki magyar írók doyenje. Ruffy Péter Kós Károly halála kapcsán emlékezik a 94 éves polihisztorról.

Egy *Utunk* című irodalmi folyóirat Kolozsvárról. Micsoda nevek a szerzők! Mikó Imre, Beke György, Bálint Tibor, Szilágyi Domokos, Bordi András képe, Gy. Szabó fametszete.

Egy *Előret* is eltettem. Ma már kabaré... Mindenütt és minden oldalon Ceausescu.

Magyar Nemzet – a Csonka családról. Csonkagyár, porlasztó – kitelepítés Érdre, legkisebb fiú az osztálytársam. 1957 óta az USA-ban élnek. Van cikk Gombaszögről (Felvidék), Ungvárról, Délvidékről.

Én őrzöm a *Szabad Nép* különszámát is, mely 2 oldal (1 lap). Sztálin meghalt (1953. március). Megrendülten (megrendelten!) gyászol mindenki...

Milyen jó, hogy költöztünk. Egy tükör arról, hogy mi érdekelt egy 10-15 éves fiút az 50-es évek végén, a 60-as években, egy fiatal orvost a 70-es években. Nem volt(am) egyedül.

DR. ROMICS IMRE

Egy megértő szó költészetet visz az élet prózájába.

(Sigmund Freud)

Csordaszellem

A gyógyszergyártó által szervezett rendezvény délután 4-kor kezdődik az ötcsillagos szállodában. Gyülekezünk az elegáns hallban. A férfiak sötét öltönyben, nyakkendőben, a nők jól ápoltságával, utolsó divat szerinti kosztümben, diszkrét sminkkel, szolid ékszerekkel, elegáns drága cipőkben, táskákkal. Egyenlőség, egyenarc. Félmosoly. Nem túl hízelkedő, de nem is hűvös. Üdvözlések. Néhány szónál nem több. Regisztráció. Aztán látogatás a kiállítóknál. Protokolludvariasság, protokollérdeklődés. Kicsit már mindenki unja. Hányadszor halljuk ugyanazt. Beülünk az előadásra. Megnézzük, kik jöttek el, ki kivel beszélget, ki mellett ül. Az előadók szinte mindig ugyanazok. Udvarias frázisok. A hallgatóság arcán leplezett unalom. Szünet. Ingyenkávé, ingyensütemény. Mindenki kapkodja, pedig senki nem éhes. A társaság háromnegyed része túlsúlyos. Senkinek nem hiányzik, de mégis esznek, mintha muszáj lenne. Újabb szekció. Végig kell ülni, ki kell bírni, mert aztán jön a vacsora. Ülnek a félhomályban, kevés az új információ, mivel egy év alatt nem születik annyi tudományos eredmény, ahány rendezvény van, ezért ugyanazt ismételtetik. Ha szerencséd van, elmondják, hogy az elmúlt 40 közleményben mi az, ami közös, és mi az, amiben eltérnek. Még jó, hogy nem olvastad el, mennyi energiát megspóroltál. Amikor mindenki szól, akitől ez elvárható – mivel a legnagyobb sértés az lenne, ha nem szólhatott volna –, véget ér a hivatalos rész.

Ekkor a hangulat felélénkül. Egy egységes massa gomolyog a kijárat felé. Mind egyik vagyunk. Egyformává gyúrt bennünket a céh. Az azonos elvárások és az íratlan törvények. Nem lehet különbözni, ezt írja elő a kaszt. Megszabják, mikor kell csendben és illedelmesen ülni, kicsit jókedvűnek lenni, majd úgy tenni, hogy most fel vagy oldódva. Az emberfolyam áramlik az ételszag irányába. Csinos hoszteszek és pincérek fogadnak a tálcákon poharakkal. Welcome drink. Most mindenki beledugja

a nyelvét, ennek az ideje jött el. Helyezkedés az asztaltársaságoknál, majd tolakodás az ételpultoknál. Miért szeret az ember ennyire enni? Hisz senki nem nélkülöz, mindenki jól táplált. Kétszer-háromszor szedik meg a tényérjukat. Aztán végre kicsit ellazulnak. A protokolláris arcok közt egy-egy őszinte mosoly. Fejek hajolnak össze, néhány őszinte mondat hangzik el: hallottad? Julival mi történt, a gyereke..., Ica válik..., Kriszta új helyre ment dolgozni, összeveszett a főnökével! Rövid időre elővillan az ember, de csak szűk körben suttogva, összebújva. Információk cserélnek gazdát. Ki-ki lesi a szót, az elcsípett félmondatot, nehogy valamiről lemaradjon. Nehogy a sorban egy hellyel hátrébb kerüljön. Nehogy elüssék juttatástól, pozíciótól, hatalomtól.

Az idő későre jár, a zenekar játszani kezd. A szerencsésebbek közül néhányan táncolnak. Nekik még van hencegnivalójuk, férjjel, partnerrel, barátnővel. Van, aki a jó kondícióját fitogtatja. Más azért, hogy lássák, ő is jelen van. A társaság lassan szedelőzködik. Kihalási sorrendben, az idősebbek távoznak legelőbb. Megmutatták magukat, még élnek, nehogy leírja őket a céh. Aztán a csalódottak, a félreállítottak. Ők már nem jutnak előre, beérik azzal, amit eddig osztottak nekik. Csak a meglévő posztjukat akarják megtartani. Az ifjú titánok, a reményekre jogosítók és a nagymenők maradnak legtovább. Ilyenkor a szponzor mélyen nyúl a zsebébe. Nekik jut az extra ital és az extra ajándék. Nem is baj, hogy a tömeg már elvonult. Nyugodtabban táncoltatják fiatal barátnőiket, kifulladásig és a következő rendezvényig a céh íratlan szabályai szerint. Csak ne lenne mind egyforma és ennyire személytelen! És mégis mindenki öli magát, nehogy a meghívásból kimaradjon, mert az maga a halál! A személytelen tömegnél is rosszabb. A csordaszellem törvényei szerint: együtt kell üvölni!

DR. VALKAI TERÉZ

Találkozásom Lugosi Bélával

Szóval, a dolgok elejébe vágva: Lugosi Bélával a Földközi-tengeren őrjáratozó amerikai 11. sz. flotta parancsnoki hajóján találkoztam, 1983-ban.¹ Történt pedig a következőképpen:

1983 tavaszán Hamburgban töltöttem 3 hónapot. Egy bentlakásban laktam, ahol sokféle nemzetiségűek voltak elszállásolva. A szomszéd szobában egy fiatal perzsa orvos lakott, egy emelettel lejjebb muzulmánok, akiket ugyan soha nem láttam, de esti imájukat hangosan végezve, jól hallhattam az *Allahu akbart*. Ez teljesen új volt számomra. A hétvégi magányt azzal töltöttem, hogy városnézésre jártam. Volt is mit nézni a régi Hanza-városban: két nagy templom, a halpiac, a kikötők, Sankt Pauli; és az Alsteren először láthattam, hogyan emelik és süllyeszti a hajókat a zsilipeknél.

A perzsa kolléga kedves fiú volt, baráti viszonyba is kerültünk, ő már ismerte Hamburgot, elkalauzolt a híres Reeperbahnon is; elmentünk az egyik nagy parkba, ahol a késő esti órákban Wassermusik, vízi zenei előadás volt: klasszikus muzsika összekötve színes szökőkútjátékkal. Emlékezetes. Nos, ez a fiú, hívő muzulmán is lévén, két dolgot kedvelt Németországban: a süteményeket és a Szent Pauli negyedét, a híres, hírhedt Reeperbahn nevű utcával (mindkét oldalon bordélyházakkal), ahova erkölcsös nőknek bemenni nem kívánatos. Egy muzulmánnak a Sankt Pauli a koránbéli paradicsom földi megfelelője, ahogyan ezt a perzsa fiúnál megállapíthattam. Gondolhatja az olvasó, mi mindent lehetett itt látni.²

Egy alkalommal a város központjában valaki első világháborús fotókkal teletűzdelt paraván előtt a nagybetűvel írott felhívás szerint a saját maga alapította *békepárt*ba való belépésre biztatta a járókeleket. A fotók nagy része történelmi fotó volt, az első világháború idején készült lövészárkokat, halottakkal borított csatatereteket és osztrák–magyar katonákat ábrázolt: jugo-magyar volt a pártalapító pacifista! Hogy nem sok sikerrel agitált békepártjáért, onnan gondolhattam, hogy többé nem is láttam. Egyébképpen ez a tavasz volt a békeharcos ren-

dezvények ideje, különösen az egyetemi ifjúság járt az élen, nem egy diákotthon frontját díszítették nagybetűs „atomfegyvermentes övezet” feliratok. Olyan hét nem volt, hogy ne rendeztek volna nagy felvonulást a békéért; mivel pedig az 50-es évektől – otthon és KP-rendezésben – ugyancsak sok békegyűlésen és tüntetésen vettem részt, eléggé szkeptikusan bámultam az ilyen demonstrációkat. Nemsokára azonban megszavazta a német Bundestag az ún. NATO-kettőshatározatot (Doppelbeschluss), amely lehetővé tette Pershing típusú US-atomrakéták állomásoztatását az NSZK területén, és pedig az NDK-ba titokban telepített szovjet SS-20 típusú rakéták ellensúlyozására. Ezen amerikai atomrakéták telepítése ellen tiltakoztak tehát a jámbor német pacifisták 1983 tavaszán.

Ilyen háttér mellett került sor tehát a szóban forgó flotta parancsnoki hajójának látogatására. Megírta az újság, hogy a Landungsbrücke nevezetű mólón fog horgonyozni a hadihajó, és jó hamburgi szokás szerint szabad látogatást engedélyeznek a polgároknak. Így hát – röviddel kitelepülésem után – elmentem meglátogatni a Navy egyik cirkálóját! Ma visszagondolva, a flotta parancsnoki hajójának a látogatása éppen a hagyományosan szociáldemokrata Hanza-városban nem volt más, mint a nyugati békemozgalom nagypolitikai ellenpontozása.

A hajóra egy kétoldalt korláttal biztosított palló vezetett fel, ahová felérve, személyesen a hajó kapitánya köszöntött mindenkit, külön-külön, katonásan szalutálva, amit sokan angolul, mások németül viszonzottak; én egy mosollyal kísért fejbiccentéssel intéztem el. A folyósokon nyíllal jelölték a látogatható részen átvezető utat, ahol menni lehetett; de matrózok álldogáltak azokon a pontokon, ahonnan nem látogatható irányba is lehetett volna menni; a fiúk mind névtáblát viseltek: angolon kívül több német és még több lengyel nevet olvashattam.

Továbbmentem, benéztem a parancsnoki hídra, ahol műszerek, térképek és képernyők sokasága volt látható. Aztán a hajó orrának sza-

A *Drakula* című film plakátja, főszerepben Lugosi Bélával

badtéri részébe értem. Gépágyúkkal és nehéz gépfegyverekkel volt körös-körül megtűzdelve. Itt jól lemérhető volt a németeknek a technika iránti vonzódása, csoportosan szakértették meg a tűzfegyvereket. Érdekes módon ifjak alig voltak a látogatók között, hanem túlnyomórészt olyanok, akik megélték a második világháborút. Táblákon felírva olvashattuk minden fegyver nevét és technikai adatait, úgy kaliberét, mint tűz- és horderejét. Elgondolkodtam. Ott-honi katonai szolgálatom alatt a viselt csizma számán kívül minden hadititoknak számított, s most ezek az amerikaiak itt az orromra kötik a fedélzeti ágyúik minden adatát? Hát nem könnyelműség? Már-már szinte félszegül éreztem magam. Ilyen gondolat persze csak a keleti táborból jövőnek, bizonyos szempontból deformált pszichéjű fejében születhetett meg.

Nemsokára a műtő elé értem, és az ablakon keresztül láthattam, hogy egy hasi műtét folyik, bizonyára vakbelet távolított el a hajó orvosa. Hogy miért nem vitték a városi klinikára a beteg matrózt? – nem tudhatom. Mikor más-

nap a klinikán, ahová mindennap bejártam gyakorlatra, elmondottam az osztályvezetőnek, hogy mit láttam, hitetlenkedve hallgatta, de végül is belátta, hogy – gyenge német nyelvtudásom ellenére – szavahihetően mondtam el mindazt, amit láttam, azt is, hogy a sebész megszakította a műtétet, s nézelődött egy pulton a kinyitott nagy – bizonyára műtéti – atlaszban.

A visszaúton kitérőt tettem a hajókönyvtárba is. Ez egy kb. 4×4 méteres, ablak nélküli kajüt volt, körös-körül könyvekkel telt polcokkal s egy jó nagy asztallal meg pár székkal. Bementem. Találomra levettem egy vastagabb kötetet, ami egy lexikon volt; leültem és kinyitottam: egyből a Dracula címszóra nyílt ki fényképekkel és a szövegben Lugosi Béla nevével. Azt tudtam, hogy az első amerikai Dracula-filmek főszereplője volt; most pedig láttam a képeket is. Hogyan nyitottam ki éppen azon a helyen a lexikont? – nyilván véletlenül; habár nemrég erre azt mondotta nekem egy titkárnő, hogy a lexikonok arra az oldalra nyílnak könnyen, amelyik oldalakat a leggyakrabban szokták felnyitni (!). Akkor vajmi keveset érthettem meg az angol szövegből, de az elmúlt évtizedek alatt – akarva nem akarva – sokat olvastam erről a témáról, s így ma tudhatom a következőket:

Lugosi Béla (1882–1956) Blaskó Béla Ferenc Dezső néven született Lugoson. Több magyar színpadon játszott (Szabadkán és a Nemzeti Színházban is), színművészeti képzés nélkül. 1921-ben menekültként érkezett az Államokba, és 1931-ben megkapta az amerikai állampolgárságot. Ugyanebben az évben az első hangosfilmben elmondta az első mondatát: „*I am Dracula*” – ami halhatatlanná tette, s amit ma a következőképpen summáznak: *Dracula is Bela Lugosi, and Lugosi is Dracula. There is no separation of the two.*³

Ez a film Lugosi sajátos modorát tárta fel, amely majd a további horrorfilmek állandója lett. Különösen a közeli felvételeken az átható és szúrós tekintete, fenyegető kézmozdulatai és utánozhatatlan szivarozási módja. Ebben az első amerikai filmben dőlt el Lugosi további sorsa – a gonosz szerepére való predesztinációja – annak a róla kialakított képnek az előjátékaként, amely aztán sírjáig kísérte.

A második világháború után ugyan bemutatták még a Dracula-filmet az új médiában, a tv-ben, de bebizonyosodott, hogy ez az új médium pontot tett Lugosi karrierjére is. Sokan ke-

resték a jelenségre a választ, rendkívül mélyenszántó tanulmányokban, amelyek nyelvismerettel rendelkezők számára immáron az interneten is elérhetők.

Így pl. elhangzott, hogy annak be-tudhatóan, miszerint a televízió egy élő médium, és a színházzal való kapcsolata különbözik a filmhez való viszonyától, ami lehetővé tette a televízió számára az élő előadás meghódítását, ami a színházi előadás egyetlen jellemzője, s amire a film nem képes: míg a film a színházat csak strukturális szinten, addig a televízióknak sikerült lételméleti szinten, a rögtönösségi jelleg révén megjeleníteni. Ezen összefüggésben az is jelentős, hogy a televízió nemcsak az élő előadást, hanem a filmet is tudja közvetíteni, mégpedig oly módon, ahogyan a film sohasem a televíziót.³

Mindez szép eszmefuttatás, azonban magyarázatként kevésbé meggyőző.

Kezdenénk azzal, hogy az USA az erőszak országa, ahol a személyek közötti viták során bizonyítékok helyett még a múlt században sem volt ritka a revolver használata. Egy ilyen társadalom persze ideális talaj az erőszak minden oldalhajthatóságának, így természetesen a vámpírtörténeteknek is. Mindez tömegjelenséggé válhatott, éppen az erőszak jellemezte amerikai társadalomban. Mint tömegjelenség azonban kivonja magát a linearitás szerinti értelmezés szabályai alól, és a nemlinearitás szerint történik.

Az egyén tartózkodik az idegennel való közvetlen érintkezéstől – írja Canetti⁴ –, egyenesen kínos, ahogyan bocsánatot szokás kérni, ha valakit véletlen meglökünk, útjába kerülve netán lábára is lépünk. Mindezen tartózkodás azonban teljesen feloldódik a tömegben, és átcsap ellenkezőjébe, ami tömegben az eggyé válás érzését váltja ki az egyénben: a tömeg pedig éppen ezért, bármennyire heterogén is összetétele szerint, adott pillanatban egy testként mozog és viselkedik, majd előre ki nem számítható pillanatban átcsap agresszióba, aminek következménye törés-zúzás, pusztítás szokott lenni – a történelem tárháza ugyancsak nem szűkülöködik bizonyítékokban.

Miért lehetséges ez? – nos erre a választ Le Bon⁵ adja meg: „Egy nagy matematikus és az ő

Lugosi Béla két arca: fénykorában, a filmsikerek idején és idősen

cipésze között rangjuk szerint óriási szakadék tátonghat, tekintettel azonban jellemükre a különbség semmi vagy nagyon csekély.” Ezért pedig a tömegben mindkettejük magatartása azonos: egyformán lelkesednek, és utána egyformán képesek mindenféle gyalázatos-ságra is.

A moziban a Lugosi-filmek hatása a nézők tömegére volt az, ami megszűnt az új médium, a tv korában! Valójában valahol itt keresendő a Lugosi-kultusz vége.

Lugosi annak a kornak a produktuma, amely kor szelleme monstroomokat kívánt és produkált, nemcsak a színpadon és implicite a vetítővászonon, hanem a nagypolitika színpadán is. Elegendő, ha csak Hitler és Mussolini tömegeket magával ragadó rendezvényeire és ott *celebrált* beszédeire utalni. Nos köztudott, hogy pl. Hitler beszédei a mozik híradóiban is hangos ovációt váltottak ki, akárcsak Mussolini esetében. A tv-ben, szűk körű nézőközönség esetében a hatás össze sem hasonlítható! Eképpen tehát a tv kis képernyője előtt ülők esetében a tömeghatás hiánya okán maradt el Lugosi addigi megszakítatlan sikere.

A vele folytatott egyik utolsó interjúból:

– *Did the role depress you?* (Lehangolt a szerep?)

– *Very much. It hunted me. I often dreamed of the dead.* (Nagyon. Kísértett. Gyakran álmodtam a halottakról.)

– *Doesn't Dracula ever end for you?* (Számodra soha nem ér véget Dracula?)

– *No, no. Dracula never ends. I don't know whether I shall call it a fortunate recall, but it never ends.* (Nem, nem. Dracula soha nem ér véget. Nem tudom, szerencsés visszaemlékezésnek nevezem-e, de soha nem ér véget.)³

Sok pénzt keresett, még többet költekezett, neki mindenből csak a legjobb volt elég jó; négyszer is nősült, majd a negyedik feleségétől való válás után morfinista lett; saját ágyában és szegénységben halt meg. Végakarata szerint a Dracula-filmekben viselt köpenyben temették el.

Appendix

Függeléként megemlíteném, hogy sok, a dokumentáció igényével készült nyugati riport látott és lát napvilágot napjainkban is, elég lenne utalni az ARTE-n bemutatott amerikai riportra. Úgy ebben az amerikai, mint az általam az utóbbi 10–15 évben látott több német „dokumentumban” bemutatják a segesvári nagy Tepeş-emléktáblát, amelyen ez áll románul írva: *Aici a locuit* – vagyis: „itt lakott”, amit kivétel nélkül, mind angolul, mind németül az „itt, ebben a házban született”-nek fordítottak. (A németben árnyaltabb a fordítás: „hier soll er geboren worden sein”.) Ehhez csak annyi hozzáfűznievaló lenne, hogy talán ott szállt meg, amikor útban volt Budára, Mátyás ugyanis magához rendelte, ahol a börtön várta. (A szászok ugyanis jó okkal neheztezhettek rá, hiszen Tepeş kalauzolta a török csapatokat Havaselvéről Erdélybe, amikor kifosztották és felégették Szászsebest, de a brassói szász kereskedők is panaszkodtak rá a királynál.)

A budai börtönt megemlítik a németek valamennyien, és nem felejtik el hozzáfűzni azt – mivel jól kiegészíti a róla forgalomban lévő képet –, hogy „Tepeş a börtönben élő egereket ette”, mi mást is tett volna egy ilyen szörnyeteg? Csakhogy van itt valami, ami már nem elérhető a riporterek számára. Nevezetesen:

Korabeli források is megemlékeznek arról, hogy abban az időben ismeretes volt a budai várban Szíjjas Péter udvari bolond (a reneszánsz udvar szokásainak megfelelően neve Petrus Corrigiusnak írva), aki élő egereket és macskák levágott farkát ette, amin hát jól szó-

rakozott az udvari nép, amelynek legkedveltebb elfoglaltsága a nagy udvari lakomák rendezése lévén, azt tényleg jól ellenpontosza Szíjjas mutatványa. Mindezt néhai Hadnagy Csaba doktortól, Marosvásárhely jeles orvosától tudhatom, aki az ilyen és ehhez hasonló deformált megnyilvánulásoknak tudósa volt. Na már most: ezt a háttért ismerve, számomra kézenfekvőnek tűnne, hogy Tepeş bármennyire is olyan lehetett, amilyennek az utókor tudni véli/akarja, sem élő egérbe, sem levágott macskafarokba nem harapott, hanem a tény és való Szíjjas-produkciót kapcsol(hat)ták személyéhez. Annak a valószínűsége ugyanis, hogy valaki még hasonlót cselekedett volna, mint Szíjjas – tapasztalat szerint – egyenlő a nullával.

Mindez érdekes vizsgálódás tárgya lehet a szóban forgó történelmi kor szakembereinek.

Íme, hamburgi emlékeim egy darabja és a történetből adódó további gondolataim.

Soha el nem múló emlékeim kötődnek a hamburgi matrózkocsmákhoz is, ahol szőke lengyel kolléganők társaságában arra (is) gondoltam, hogy talán egy ilyen helyen találkozhatott Brahms Reményivel és zenekarával.

Jegyzetek

1. A Bundeswehr infószolgálatának megkeresésemre adott válasza szerint a szóban forgó parancsnoki hajó USS Guam LPH-9 volt, és a látogatás pontos dátuma 1983. március 22–25.
2. A híres-hírhedt Reeperbahn, a Sankt Pauli negyed, az a bizonyos, vulgo: kuplerájnegyed, azt mondják, hogy egyedüli a világon; szabadjon itt eltekintem akár csak summáris leírásától is, csak annyit jegyeznek meg: mégér egy látogatást.
3. Harun Maye (Berlin): Bela Lugosi in Hollywood – Ein Liebhaber, ein Dilettant. *Hungarian Studies* 2000, 14/2: 285–295.
4. Elias Canetti (1905, Russe – 1994, Zürich) spanyol-zsidó származású osztrák-angol Nobel-díjas (1981) író; *Masse und Macht*. Fischer Verlag, Stuttgart, 1997, 13–20.
5. Gustave Le Bon (1841–1931) francia pszichológus, a tömegpszichológia megalapítója; *Psychologie der Massen*. Nikol Verlag, Hamburg, 2009, 23, 31, 34.

DR. SZÓCS KÁROLY

A legelviselhetetlenebb, a legszörnyűbb dolog bizonyára egy szokások nélküli élet lenne, amely folyamatos rögtönzéseket követelne.

(Friedrich Nietzsche)

Túl az északi sarkkörön

A szerző Joe Kis, aki Kiss József néven Pécsen 1956-ban szerezte meg orvosi diplomáját. Az alábbiakban olvasható Szerkesztőségünk felkérésére exotikus utazásáról megírt beszámolója.

Amióta Kanadában élek (1957), mindig vonzott a távoli észak. Jártam már többször Alaszkában, de a sarkkörön túl, a Jeges-tengerig, az „igazi” kanadai északra eddig még nem jutottam el.

2010. május végén aztán, hosszas készülődés után egy barátommal együtt Toyota 4 Runner kocsimmal végre útra keltünk lakhelyünkről, a Vancouver-szigeti Victoriából. Célunk az volt, hogy a Dempster-highwayn keresztül eljutunk az északi sarkkör felett 200 km-re fekvő Inuvik városába. A távolság Victoria és Inuvik között légvonalban 2300 km, nagyjából ugyanannyi, mint Gibraltár és Kijev között. Országúton azonban lényegesen hosszabb, közel 3500 km. Mivel a Dempster nem aszfaltszőnyeg, hanem a helyi viszonyokhoz alkalmazkodó köves út, és nagyobb a gumidefekt esélye, megfogadva az utazási kalauzok tanácsát, mi is két pótkeccsel indultunk.

Ötnapos normál úton megtett autózás után Dawson Citytől kissé keletre értük el a Dempstert, mely innen ágazik észak felé a nagyjából kelet-nyugati irányú Klondike-highwayból. Mivel a legendás Dawsonba, ahol az 1800-as évek végén kezdődött a „gold rush” (aranyláz), már késő délután érkeztünk, elhatároztuk, hogy nem vágunk neki a további útnak, inkább pár napot itt töltünk, ebben a történelmileg is érdekes kisvárosban. Természetesen meglátogattuk azt a helyet is, ahol a kis Bonanza partokban 1896-ban az aranyat megtalálták. Pár nap után aztán a kocsit feltankolva indultunk utunk eredeti célja felé.

A Dempster országút 747 km hosszú, Dawson Cityt köti össze Inuvikkal az Északnyugati területeken (North West Territories). Kanadában ez az egyedüli út, amelyik az északi sarkkör fölé viszi az utazót. Építtetését a kanadai kormány 1959-ben kezdte, de csak 20 év múlva, 1979-ben fejeződött be. Különös érdekessége, hogy teljes hosszában permafrosztra, azaz örökösen fagyott földrétegre épült. A fagyos alap olvadá-

sának megelőzésére az út 1,2–2,4 méter vastagú köves, kavicsos alapra került. A fagyott altalaj olvadása, az út felszínének besüllyedése, megrepedése egyébként katasztrofális következményekkel járhatna. A permafroszt hőmérséklete szakaszonként állandó ellenőrzés alatt áll, érzékeny műszerek regisztrálják folyamatosan a hőmérsékletét.

Az ötvenes évek közepétől jelentős olaj- és földgázkutatók folynak a Beaufort tengerben. (Ez a Jeges-tenger legdélibb része.) Ezek a kutatások voltak egyébként az egész út megépítésének legfontosabb indokai. Eredetileg olaj- és gázvezetékeket is terveztek vele párhuzamosan, de ezek még a mai napig nincsenek megépítve. Ennek több oka is van. Egyrészt a kanadai kormány eltörölte a szubvenciót, amit eredetileg a kutató vállalatoknak fizetett, másrészt a környezetvédelmi mozgalom erősen ellenezte és ma is ellenzi az olaj- és gázvezetékek építését a Mackenzie folyó völgyében, ezen kívül a bennszülött lakosság (inuit eszkimó és indián) is ellene volt. A nyolcvanas évek vége felé az olaj- és gázkutatók majdnem teljesen megszűntek, az utóbbi öt-tíz évben azonban ismét jelentős kutatások folynak a tengeren.

A Dempster országút több hegyvonulaton vezet keresztül. A legdélibb a Tumbstone, északabbra az Ogilvie és Blackstone vonulatának hóval borított hegytetői látszanak, s végül a Richardson csúcsai emelkednek. Az út mellett a tajga erdőségei és a tundra váltják egymást. Ez a vidék igen gazdag vadállományban. Többféle medve mellett még gyakori a grizli is, az út északabbi részének mentén pedig nagy csordákban legelnek a kanadai rénszarvasok, a caribouk, melyek április végén, május elején még északabbra, egészen a Jeges-tenger partjáig vándorolnak. A ragadozók közül farkast, rókát és vadmacskát is lehet látni. Több száz madárfaj él ezen a területen. Tavasszal és ősszel a vándormadarak ezreinek a gyülekezőhelye a tajga és a tundra. Az országút több kisebb-nagyobb

1. ábra. A szerző az északi sarkkörnél

folyó és tó mellett halad. A tavakban és folyókban a vízimadarak tömegei tanyáznak, s számtalan halfélre is lehet ezekben a vizekben horgászni.

Számottevő emberi település nincs. Egy-két házat azért itt-ott lehet látni, főleg az útvonal déli részein. Az országút felező pontján, a 371-es kilométerkönnél épült az Eagle Plains Hotel, ahol benzinkút, kisebb autójavító műhely és egy nagy kemping zuhanyozóval, mosodával, étteremmel és internetszolgáltatással várja az utazókat. A vendégek nagy része itt szívesen megszáll egy éjszakára. Mi is ezt tesszük, kipihenjük az út eddigi fáradalmait. Vacsora után kint, a szabadban még sokáig gyönyörködünk a táj szépségében, hiszen este nyolc órakor a nap még távol van nyugvópontjától.

Reggel korán kelünk, a kocsit ismét feltankoljuk. A 405. kilométernél elérjük az északi szélesség $66^{\circ}33'$ -ét, az északi sarkkört! Itt, ahol felvilágosító táblák ismertetik a sarkkör jelentőségét, majdnem minden utazó megáll. Mi is több fotóval örökítjük meg a jelentős pillanatot. Június 22. után ettől a ponttól északra a nap hat

héten át nem nyugszik le, ezért kapta az északi terület a „Land of the midnight sun” (Az éjféli nap földje) nevet. A téli hónapokban viszont majdnem ugyanilyen hosszú ideig nem lehet a napot látni! A 465. kilométernél elhagyjuk a Yukon Territoryt, és átlépünk Northwest Territoriesbe. Amint tovább haladunk, két nagy folyón kell átkelnünk. Az első, melyet elérünk, a Peel folyó. Híd nincs rajta, kompon kelünk át a másik oldalra. A komp ingyenes, az átszállítás az országút szerves része. A második, a Peelnél is nagyobb folyó, a Mackenzie. Ez Kanada leg-hosszabb folyója. Az átkelőhely a Mackenzie és az Arctic Red River (Északi-sarki Vörös folyó) összefolyásánál van. Télen ezek a folyók befagynak, és autóval, sőt nagy teherkocsikkal is át lehet kelni a „jégutakon”. A Mackenzie majdnem egész hosszában, eredetétől a Jeges-tengerig – melybe hatalmas deltával torkollik – lakatlan területen folyik keresztül. Az átkelés után az út majdnem nyílegyenesen halad Inuvikig. Szerencsénkre a forgalom csekély, s így jobban elviselhető, hogy a nagy teherkocsik óriási porfelhőt vernek fel. Néha nem látunk öt

2. ábra. Többnyelvű üdvözlőtábla a Dempster út végén, Inuvik határában

méternél tovább a kocsink előtt. Ilyenkor megállunk, s megvárjuk, amíg elszáll a porfelhő. Az országút aztán a város előtt tíz kilométerrel aszfaltossá, teljesen portalanná válik. Délután 4 órakor érkezünk meg, és örömmel felsóhajtunk: „Nem volt gumidefektünk!”

Szállodai szobánk tágas, kényelmes, van benne internet, barátom mobiltelefonja is működik, telefonálunk hát hozzátartozóinknak Kanada legészakibb városából.

Inuvik modern város, az ötvenes évek második felében épült. Eredetileg a szomszédos Aklavik falut akarták a teljesen új településsel helyettesíteni. Ezt a települést azonban az árvíz többször elöntötte. Inuvik magasabban fekszik, mint Aklavik, ezért mentes az árvizektől. Van bőven hely a város további fejlődésére, van elég kavics és homok is, ami az építkezésekhez szükséges. A folyó ága itt is hajózható, az uszályok és más teherhajók jól közlekedhetnek. Idáig terjed a tajga erdősége, ettől északra már nem nőnek meg a fák. Legfeljebb csak kisebb bokrokat lehet látni. Az épületek fa- és acéloszlopokon állnak, melyek mélyen lenyúlnak az aktív permafroszton keresztül a stabilan fagyott földrétegbe, így az épületeket nem fenyegeti süllyedés vagy megcsúszás. Ezenkívül még az is növeli a biztonságot, hogy az épületek alapzata és a talaj között van egy 50–100 centiméteres réteg, ami biztosítja a meleg levegő elvezetését az épületek alól. Ugyancsak érdekes a vízvezeték- és szennyvízcsatornák elhelyezése. Ezeket a vezetékeket nem lehet a föld alá helyezni, mint a világ többi lakóterületén, ezért a föld felett az „utilidor” csatornában vannak.

Ezek az acélborítású csatornák jól szigeteltek, és ha szükséges, télen fűthetőek is. Majdnem minden épület az utilidorhoz van kötve, így az ivóvízellátás és a szennyvízelvezetés télen is biztosítva van.

Jelenleg a lakosság száma mintegy 3400 fő. Egyharmada inuviault (inuit = eszkimó), második harmada Gwich'in indián, a harmadik pedig Kanada déli részeiről és más országokból vándorolt be. Az épületek nagy része élénk színekre festett. Majdnem minden utca aszfaltozott.

Öt modern szállodája biztosítja a vendégek fogadását. Egyik nagyon érdekes intézménye a „közösségi kert és melegház”. Egy már nem használt hokiarénát alakítottak át melegházzá. A kertészkedő társaság tagjai egy bizonyos tagsági díj ellenében kertészkedhetnek egy 3×1,2 méter nagyságú, deszkával elhatárolt területen. Sem növény-, sem rovarirtó szereket nem szabad használni! A közösségi kertészek szakmai segítséget kapnak az aréna mellett lévő Aurora College (Aurora Főiskola) tanáraitól és tanulóitól. Ez a közösségi kert a legészakibb melegház Észak-Amerikában.

Inuvik a kereskedelmi és közigazgatási központja a nyugati északi-sarki területeknek. Nyáron uszályok és teherhajók szállítják a Mackenzie folyón a nem romlandó élelmiszerárúkat, autókat, építőanyagot, kisebb-nagyobb háztartási és ipari gépeket.

A város legismertebb, és legtöbbször fényképezett épülete a római katolikus Iglootemplom, amit társadalmi munkával építettek 1960-ban. A várostól délkeletre, nyolc kilométernyi távolságra van az a modern repülőtér, ahova rendszeres járatok közlekednek naponta Kanada déli városaiból. A kifutópálya egyaránt alkalmas a nagy, modern sugárhajtású gépek és a kisebb távokon közlekedők le- és felszállására is.

A Beaufort-Delta Health and Social Services központja az inuviki kórház. Ez a modern intézmény 2003-ban nyílt meg. Összesen 51 ágya van, ebből 17 ágy akut megbetegedések számára, 25 ágy krónikus kezelést igénylő betegeknek, 2 ágy szülészeti, 3 ágy csecsemő és 4

3. ábra. A vadonatúj inuviki kórház, egyben Kanada leghíresebb kórháza

Ágy az egy napnál nem hosszabb időt igénylő betegek részére szolgál. Rendszerint 7-9 általános orvos és 65 ápoló áll rendelkezésre a kórházi munkák elvégzésére. Az általános orvosok közül ketten altatóorvosok. A kisebb sebészeti beavatkozásokat, a császármetszést és az egyszerűbb traumatológiai műtéteket is általános orvosok végzik. Rajtuk kívül különféle szakorvosok rendszeresen látogatják a kórházat. Ők vagy Yellowknife vagy Edmonton kórházaiból jönnek, és 3-4 napot töltenek itt. Az orvosok ezen túlmenően interneten és a modern TELEHEALTH-en keresztül több ezer kilométer távolságban lévő szakorvosokkal és intézményekkel is kapcsolatba léphetnek. A kórházi laboratórium és röntgen modern, jól felszerelt. Az ambulancián 20-25 beteget látnak el naponta.

A saját orvosok mellett általában két-három orvostanhallgató és rezidens is rendelkezésre áll, akik Kanada, az USA és más országok egyeteméről és kórházaiból jönnek. Az orvosok és vendégápolók ingyenes lakást kapnak a kórház mellett épült 17 összkomfortos lakásban.

A kórház ellátási körébe tartozó hét kisebb településen ápolónők végzik az elsődleges betegellátást. Naponta tartanak rendelést, és végzik a közegészségügyi oktatás nagy részét is. A kórház orvosai havonta rendszeresen látogatják ezeket a településeket, s ilyenkor három-négy napot töltenek ott, naponta rendelést tartva. Ha kórházi kezelésre van szüksége a betegnek, akkor őt a MEDEVAC igénybevételével Inuvikba vagy még távolabbi kórházba is szállíthatják. Az ellátási körbe tartozó legtávolabbi település Inuviktól 600 kilométerre van. Az ellátási terület nagysága több mint egymillió négyzetkilométer, azaz tízszer nagyobb Magyarország jelenlegi területénél. Igaz viszont, hogy a lakosság száma kevesebb, mint 7000 fő.

Az egészségügyi szervek 2007–2008-ban egy viszonylag széles körű közvélemény-kutatást végeztek több kanadai egyetem, a helyi Aurora Kutatóintézet és más szervek közreműködésével. A kutatás eredményét az idén egy harmincoldalas közleményben adták ki. Ebből né-

hány fontosabb adat: A felmérésben 6 településen belül 288 család vett részt. A résztvevők nagy része túlsúlyos, 60 százalékuk cigarettázik (a kanadai átlag csak 22 százalék). Kb. tíz százalékuk magasabb a vércukra, nagy részük naponta iszik két-három üveg cukros, szén-dioxidos soft drinket. A lakosság többsége D-vitamin-hiányos, az idősebb lakosság körében gyakoriak az arterioszklerózisos megbetegedések.

A Mackenzie folyó deltája Kanada legnagyobb hasonló jellegű területe, 210 kilométer hosszú, és átlagban 60 kilométer széles. Több száz kisebb-nagyobb tó és áthatolhatatlan mocsár teszi ideális költő- és átmeneti tartózkodási helyé a több millió vándormadár számára.

Inuviktól a Jeges-tenger megközelítőleg 100 kilométer távolságra van. Nyáron és kora ősszel, autóval nem lehet Inuviknál északabbra utazni, télen viszont a „jégutakon” egészen a sarki tengerig fel lehet hatolni autóval is. Mi meg akartuk nézni mindenképpen a tengert, ezért egy Cessna 172 típusú géppel felrepültünk a szép nevű Tuktoyaktuk eszkimó településre. Az északi-sarki tengert június 5-én még jég borította, kivéve néhány, a parttal érintkező kisebb öblöt. Jegesmedvéket sajnos nem látunk, de mindketten belemártottuk egyik lábfejünket a sarki tenger jeges vizébe!

Visszatérésünk Inuvikból Victoriába eseménytelen volt, de így is sok felejthetetlen élménnyel gazdagodva tértünk haza az összesen 8500 kilométeres utunkról.

DR. KISS JÓZSEF

Zsebóra formájú fényképezőgép

A 19. század végén az igényes fényképezők általánosan elfogadott felvételi képmérete 13×18 centiméter volt, műkedvelői célra – némi engedménnyel – megengedték a 9×12-es üveglemez vagy tekerescsfilmes használatát. A ma már tekintélyes nagyságúnak számító kamerákkal állványról készültek a felvételek, a kézből történő fényképezést lehetővé tevő hordozható eszközöket „lesi-készülék”-nek nevezték. A kifejező szóhasználat arra is utalt, hogy a kézikamerával fényképező akár lesből is dolgozhat, azaz meglesheti témáját.

A felvételi képméret- és a gépméretcsökkenés összefüggött a negatívanyag minőségének javulásával és a nagyméretű másolat iránti igény csökkenésével. Az angol Lancaster cég 1888-ban 38×50 milliméteres (!) negatívra fényképező, összecusukható, női kezításkában is elhelyezhető fényképezőgépét zsebóra formájúra készítette, elindítva ezzel a miniatűr vagy rejtett, olykor kémfényképezőgépeknek nevezett kamerák máig érő sorozatát. Lancasteréket 1893-ban a Magic Photoret nevű kamera követte, mely a zsebóra formájú gépvázba helyezett korong alakú negatívra apró, kör alakú képeket készített.

Magnus Niéll 1904. szeptember 6-án bejelentett amerikai szabadalma alapján 1905-ben jelent meg az amerikai Expo nevű fényképezőgép

1. ábra. Angol gyártmányú, zsebóra formájú aktinóméter (kémiai fénymérő) az 1900-as évek elejéről

első, 1915-ben a második és 1935-ben a harmadik változata. Neil példátlan sikert ért el, harminc évig gyártották az elképzelése alapján egy vasutaszsebóra formájúra és méretűre kialakított fényképezőgépét, mely 17,5 milliméter széles filmtekerescsre 25 db 16×22 mm-es negatívot fényképezett. A zsebóra formájú kamera európai megismertetéséhez hozzájárult az is, hogy a Houghton nevű angol cég megvásárolta a licencet és Ticka néven 1906-tól gyártotta a gépet, melynek 1910-től két továbbfejlesztett változatát is piacra dobták. A gép egyszerű

exponáló (zár)szerkezetét bonyolultabbra cserélték, és visszautaltak az eredeti használatra: a fényképezőgép egyik oldalára óraszámplapot helyeztek. A kép két szélét, azaz a felveendő téma két oldalát a mutatók fixen rögzített állása jelezte. Tehetősebb vásárlókra gondolva a Ticka ezüstből készített változatát is forgalomba hozták. 1920-ban jelent meg az első utánzat, az öt db 13×15 mm-es negatívot fényképező zsebóra

formájú Snap, néhány évvel később pedig a japánok is piacra dobták a 15×22 mm-es képméretű Momentet.

Az Expónak és a Ticka egyszerűbb zárszerkezetű változatának belseje – első látásra – ijesztően üresnek tűnik. A fényképezőgép fénymentesen zárt terében az objektívvel szembeni oldalon a téma képének kicsi-

2. ábra. Balról jobbra: felső sor: olajozó, zsebóra, futballbíróstopper; alsó sor: Ticka fényképezőgép, voltmérő, zsebóra

3. ábra. Genfi óraüzlet zsebórákinálatainak részlete 2010. szeptember 14-én

nyitott, fordított állású képe jelenik meg. A tárgy távolság, a képtávolság és az alkalmazott gyújtótávolság matematikai képlettel kifejezhető viszonyban, összefüggésben áll egymással. Az egyszerű kivitelű, dobozosnak is nevezett fényképezőgépeket gyártója fixen rögzített távolságra, előre élesre állította, így a felhasználó a kioldógomb megnyomásával már el is készítette a felvételt. A Ticka alacsony fényerejű és nagyon rövid gyújtótávolságú, az „óra” felhúzójának tengelyébe illesztett objektívjét sem kell élesre állítani.

A gép belsejébe, az óratest felső felébe, a fény sugármenetének útjába nem lehet alkatrészt tenni. A zárszerkezet feszítőrugóját ugyan felfelülre helyezték, de a sugármeneten kívülre, a gép falának belsejére. A felső részt a gyártó felíratos vékony lemezzel takarta be. Középen helyezkedik el a képkapu, melynek alsó feléhez illeszkedik a zárt filmtartó kazetta. A mai, elektronikus képkészítő eszközök integráns része az érzékelő, amire az objektív a képet rávetíti. A filmes eszközökbe viszont vagy tettünk filmet, vagy nem. Ha a Tickában nincs filmkazetta, a gép belseje „üresnek” látszik.

A Ticka forgalmazásának idején – főként az angol-szász országokban – a férfiak öltönyt és

mellényt hordtak, de sok nadrágba is varrtak órazsebet. Az úriemberek egyik magától értetődő természetességgel használt tárgya a zsebóra volt. Akkor szinte fel sem tűnt, ha valaki elővette, és megnézte rajta az időt – vagy az előzőek szerint egy „lesi” felvételt készített vele. Fotótechnika-történeti szempontból – a méretcsökkentésen túl – fontosnak mondható az Expo-Ticka 16 mm-es mozifilmhez hasonló méretű filmet befogadó és napfényben is betölthető (!) filmkazettája. Ez ugyanis évtizedekkel megelőzte korát, és egészen biztos vagyok benne, hogy a Kodak Instamatic és a Pocket

rendszer tervező mérnökök az 1960-as és 1970-es években figyelembe vették munkájuk során az Expo-Ticka eme újdonságát. Az Instamatic rendszerrel csak bele kellett helyezni a gépbe a kazettából kazettába futó, összekapcsolt filmtartót. A Pocket gépek 16 mm-es filmet használó minikazettája pedig az Expo-Ticka rendszer egyszerűsített, műanyagosított változatának is mondható.

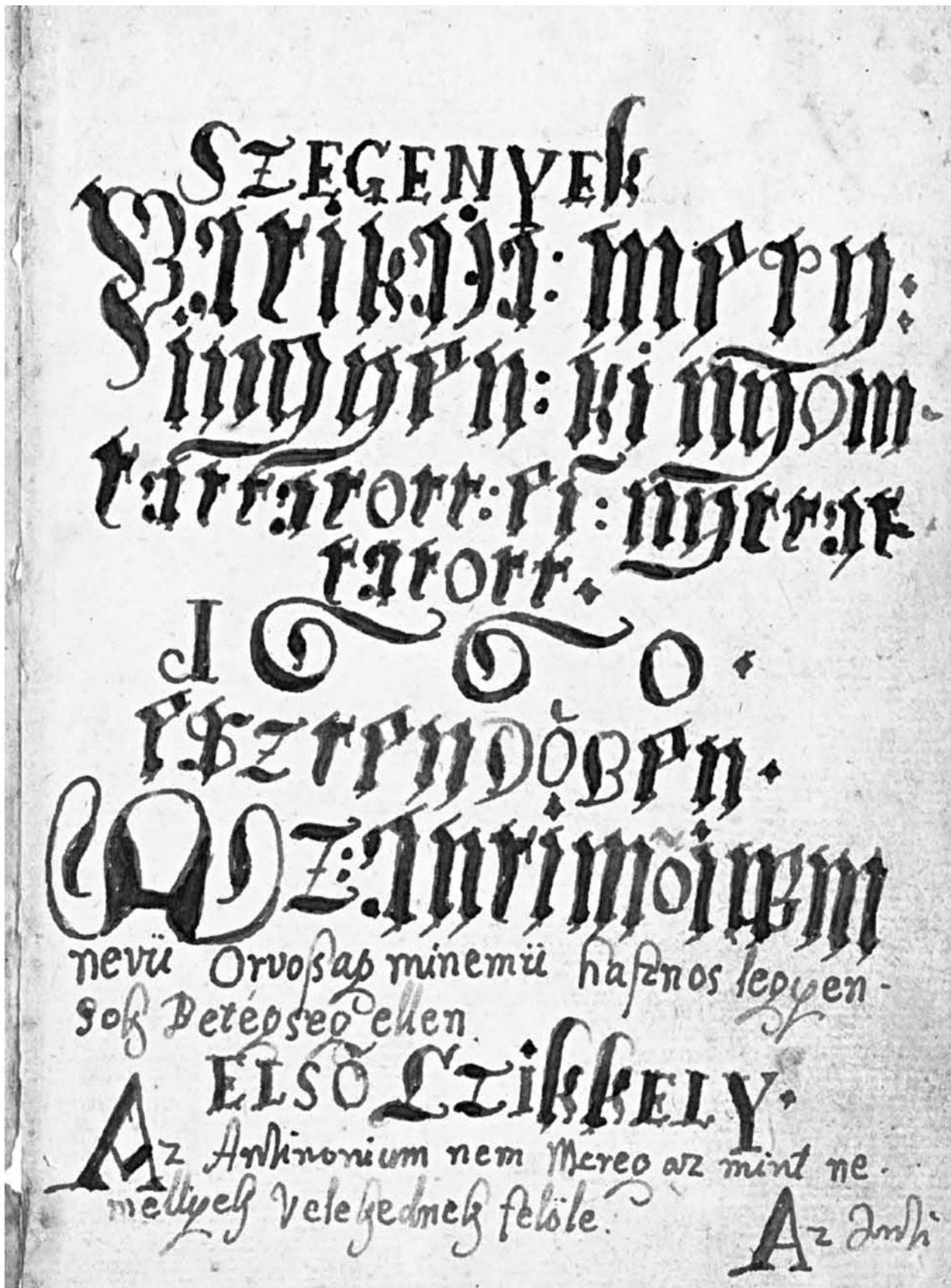
A Ticka korabeli magyar fogadtatását jól jellemzi Szeghalmi-Szenovitz Gyula 1906-ban Gyomán, Kner Izidornál megjelent, szépen illusztrált könyvének részlete: „A 6×9 centiméternél kisebb képméretű kamerák használatlan játékszerek. Képeik nagyításra szorulnak (!), ezt gyatra negatívjaik azonban nem bírják ki, és az eredmény az elkészítésre fordított idővel egyáltalán nem áll arányban.”

Ezek után nem meglepő, ha azt állítom: a mai magyar érdeklődő már nem túl gyakran találkozik a fényképezés e korszakának zsebóra formájú eszközeivel: kamerával, fénymérővel, tájolóval és más műszerekkel. Azt a néhány darabot, amelyek az elmúlt években hozzám kerültek, idősebb férfi családtagjaimtól örökölt tárgyaim közé helyeztem.

FEJÉR ZOLTÁN

Minden rossz mondat egy törött ablak, amelyen át egy rossz gondolatra látni.

(Babits Mihály)

Szegények Patikája – a többszörösen rejtőzködő érték...

Tizenhatezer könyv között élni már maga a boldogság. Naponta kézbe venni egy párat, megnézni sokat és tudni, melyik hol bújik meg, nagy jó érzés. Persze vannak szerényebbek, és vannak dolyfös főúri kötetek, kiknek elképzelhetetlen az, hogy az újonnan érkezett könyv ne csak jövevény legyen. Úgy érzem, hogy a 15–16. századi magyar nyelvű orvos-gyógyszerész könyvgyűjtemény kötetei a legújabb jövevényt azonnal befogadták, és szeretettel szorítottak helyet maguk között a részére.

Egy szombat délután telefon szolt. Ismert műpártoló és -gyűjtő professzor barátom hívott a méltán népszerű „Ecserről”, hogy kezében tart valamit, ami engem biztosan érdekel. Alkudhatok is rá, csak el ne szalasszam, vegyem meg, fizessem ki, de ő maga már nem szeretné kiadni a kezéből (még nekem sem). Az üzlet megkötetése nem volt egyszerű, a közvetítés nagyon értékes, és a könyv kézben fogva szívszorító volt. Nagyon gyorsan kiderült, hogy előlelete is van a bibliofil kutatásban, és az is kiderült, hogy eredeti, valóban korabeli, mert néhány lapjának vízjeléből a malmot és papírt elég jól lehetett azonosítani. Amúgy a papírrégiség-kutatás is egy fantasztikus dolog, és nagyszerű művelői vannak Magyarországon is.

Nos, a könyv sorsa... Megíródott, kinyomtatódott, és sokan forgathatták, sokaknak segített bajában, nyavalyájában. Azután eltűnt, könyvtárakban nem jegyzik, ismert példánya nincs tudomásom szerint az egész világon. Senki nem tud róla, a magyar orvostörténeti kutatás sem ismeri addig, amíg Sárospatakon egy másik nagy alakú könyv restaurálásába nem kezdenek, és a borító táblakötését szét nem szedik. A tábla merevítésére és kitöltésére hosszanti papírcsíkra vágva egy nyomtatott könyv nyolc oldalának szétvágott részletei kerülnek elő. Az írott szöveg az antimonról és annak gyógyításra való használatáról szól, címloldalon töredékesen – szerző és kiadási hely nélkül – a cím: „SZEGÉNYEK PATIKÁJA”, 1660.

Knapp Éva, az ELTE tudósa dolgozta fel az illesztett töredékeket, egy füzetnek gondolva az egészet, és erről több cikket megjelentetve. Mi-

után teljes volt a szöveg, nem is gondolhatott arra, hogy ez a rész csak „előszó”, a könyv előfűzött része volt. Az igazi könyv ezután kezdődik, és közel kétszáz oldalon foglalja össze a kor tudását, receptjeit és gyógyító teendőit. Már akkor is felmerült, hogy az antimon-előszó a kémiai könyvek közé sorolta a művet, és nem az orvosi könyvek polcán talált helyet éppen Lőcsén sem, ahol az eredeti könyvtöredék betűtípusa alapján feltételezhető volt a nyomtatása és egy esetlegesen megmaradt példány. Grabarics István gyógyszerész-történész *A magyar orvosi nyelv* könyv fejezetében töredékként említi, de még nem írhatta le a legkorábbi ismert magyar nyelvű medicina pauperumként, miként teszi Pápai Páriz Ferenc és Perliczi Dániel könyvével. Eddigi kutatásom alapján a könyv Johann Misch, a nagyszombati apotéka prefektusának műve, de ez még megerősítésre vár.

A kezembe került teljes könyv, a végén számos jegyzettel és megjegyzéssel teleírva, a kinyomtatott könyv kézírásos lemásolásának példánya, feltételezhetően teljes hűséggel és hozzáírás nélkül másolva az eredetit. Az erdélyi céhmesterek felsorolásával kezdődik, a címlappal és az antimonról szóló nyolc „cikkely”-lyel folytatódik, majd a könyv tárgymutatója következik a teljes szöveg előtt.

A szóhasználat külön kutatást érdemel, a recepteket gyógyszerész feleségem és gyógyszerészhallgató fiam bújja, fejtí és értelmezi. Fodor Eszter és Kalocsai László papírrestaurátorok érzékeny és művészi lelke, fantasztikus tudása fog digitális hasonmás kiadható példányt varázsolni a könyvből, hogy majdan közkinccs lehessen hasonmás kiadása.

Ha nincs egy sok mindennel foglalkozó antikvárius-kereskedő, ha nincs a mindent látó-kutató barát, akkor a vegyész-kémikus örökösök polcán tovább porosodik az antimonra nyíló könyv, rejtve magában az új-középkori magyar könyvírás és -nyomtatás újabb előkeült remekét. A történet ennyi, de a tartalom még újabb kaland és felfedezés előtt áll.

DR. KISS ISTVÁN

■ ...Francesco Petrarca (1304–1374) – a saját korában is nagy elismertségnek örvendő költő – 21 éven át 297 szonettet írt a más városban élő lírai szerelmének, Laurának a beteljesülés minden reménye nélkül. 1348-ban Laura a pestis áldozata lett.

■ ...1949-től a Német Szövetségi Köztársaság első kancellárja, az ország újjáépítésének és a felemelkedésnek az apostola Konrad Adenauer volt. Kölnben született, jogi, valamint közgazdasági tanulmányokat végzett. 1917-től 1933-ig Köln főpolgármestere volt. A nemzetiszocialisták elbocsátották, nyugdíjazták, kétszer börtönbe is került a hitleri idők alatt. 1945-ben ismét Köln főpolgármestere. Az államvezetői funkció gyakorlását 73 éves korában (!) kezdte el, és még 14 éven át folytatta, hatalmas sikerrel és elismeréssel. 91 éves korában halálozott el.

■ ...Budapesten, a II. kerületben, a Pasaréti úton található a Hotel Panda, amely saját meghatározása szerint a világ egyetlen négycsillagos szállodája, ahol kizárólag fogyatékkal élők dolgoznak.

■ ...nem érte meg a 100. életévét! Idén május 8-án, 99 éves korában Budapesten elhalálozott Lilienthal Andor. Kevesen érezhették az életben, hogy két hazájuk volt. Andor bácsi magyar szülők gyermekeként Moszkvában született 1911. május 5-én, majd tíz év múlva édesanyjával tért haza. Nehéz gyermekkorában a sakk iránti szeretet jelentette az egyetlen örömet és megélhetést, hiszen kávéházakban sokszor a betevő falatra nyert pénzt. Édesanyja halála után a sakkvilág vándora lett, majd 1935-től, nősülése után a Szovjetunióban élt, ahonnan 1976-ban végleg hazatért. 1934-ben megnyerte az „Újpesti nemzetközi verseny”-t, a Szovjetunió bajnoka volt 1940-ben és 1941-ben. Világbajnokjelölt is volt. A magyar sakkválogatottban három olimpián szerepelt, jelentős része volt abban, hogy válogatottunk 1941-ben a stockholmi olimpián ezüstérmet szerzett (a versenyre „kölcsönkérték” a SZU-ból).

■ ...az augusztus 6-án hivatalba lépett köztársasági elnök édesapja, dr. Schmitt Pál, reumatológusként 1951–1959 között az ORFI osztályvezető főorvosa volt. 1956. október 30-án 5 más orvossal együtt beválasztották az ORFI

Forradalmi Bizottmányába. Életét és orvosi működését hirtelen halála szakította meg.

■ ...Érdekesség és csúcsteljesítmény az októberi önkormányzati választások eredményei közül. Veresegyházán a 73. életévében lévő Pásztor Béla újra polgármester lett, miután már 45 éve (!), tehát korábban tanácselnökként, az első embere a nem is jelentéktelen településnek.

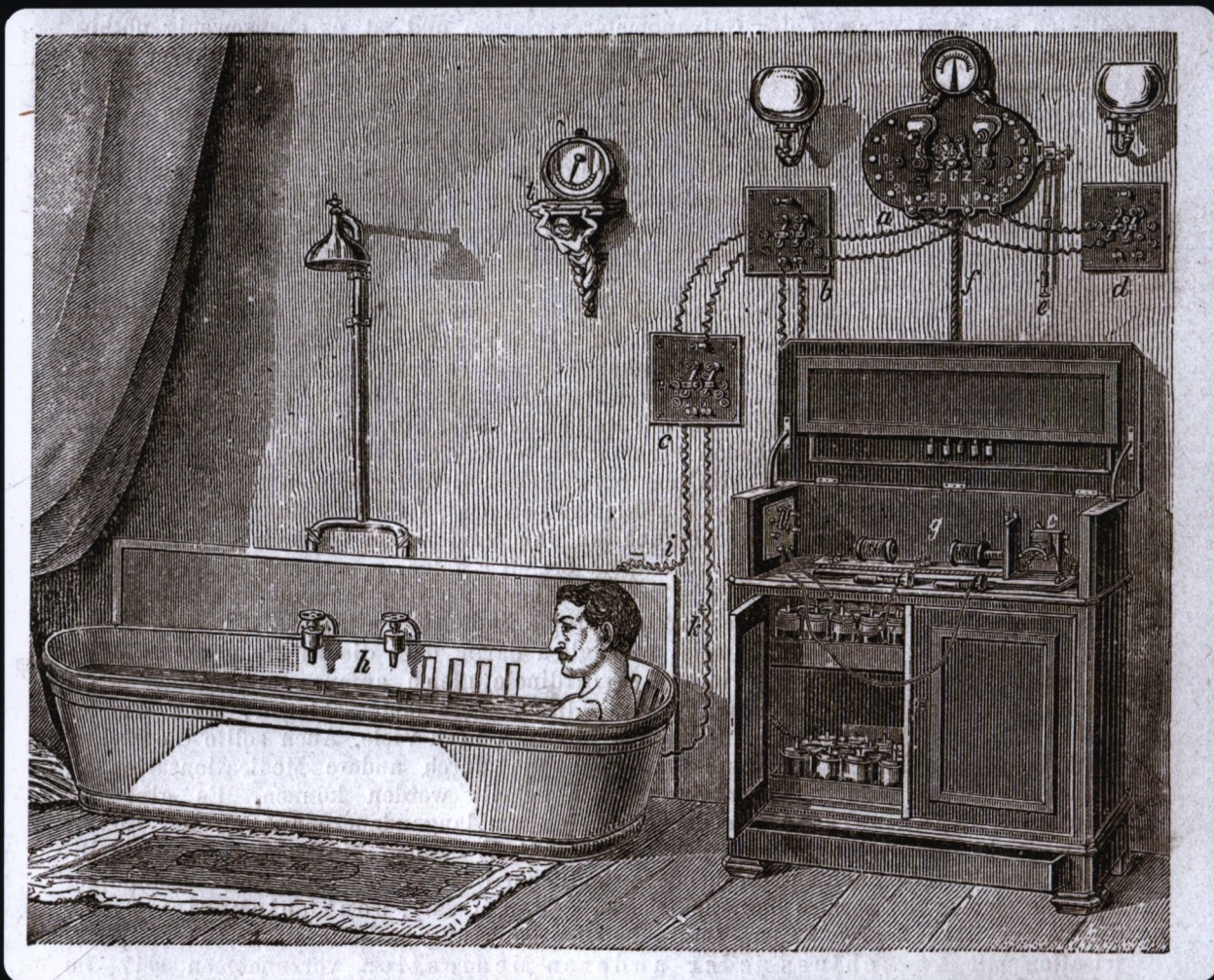
■ ...a 2010-es év legnagyobb szenzációja a chilei bányászok szerencsétlensége és kimenetése volt. Amikor még nem lehetett tudni az események kimenetelét, négyen érkeztek a helyszínre azon 16 uruguayi rögbijátékos közül, akik 1972-ben, az Andokban történt repülőgép-szerencsétlenségük után életben maradtak. Könyv született, film is készült reménytelennek tűnő, de sikeresen végződött helyzetükről, amelynek során kénytelenek voltak meghalt társaik húsából enni. Azt várták tőlük, hogy tanácsokkal lássák el, és lelki támaszt nyújtsanak a föld alatt rekedt 33 vájárnak.

■ ...Új fogalom, definíció?! A televízió képernyőjén nemrégiben egy szereplő neve alatt ezt lehetett olvasni: „sebész-bőjtörvos”.

■ ...2010. október 18-án nagyszabású kiállítás megnyitó volt Budapesten, a Petőfi Irodalmi Múzeumban (PIM) *Álmok köntöse* címmel a magyar írók 1873–1936 közötti Bécs-élményeiről. A zenei aláfestést először Strauss- és Lehár-áriák jelentették, majd a 20-as, 30-as éveket a Hot Jazz Band elevenítette fel. Államtitkári, osztrák nagyköveti részvétellel zajlottak a gazdag szavú köszöntők. Maga a kiállítás február 10-éig tekinthető meg (aztán Bécsbe költözik). Aki teheti, nézze meg a remek kiállítást, mert sokkal gazdagabb és inkább ismeretterjesztő a rengeteg tárgy, fotó, dokumentum, plakát, grafika, festmény együtt – mint ha valaki például nagy mesterek nagy értékű festményeit vizitálja meg.

■ ...2010. november 6-án a helyére a került a tizenöt tonnás koronás fő, így a nyugat-lengyelországi Swiebodzinban elkészült a világ legnagyobb Krisztus-szobra. A négyszáz tonnás kolosszus – az ötletadó helyi plébános szerint – azért harminchárom méter magas (a koronát nem számítva), mert a Megváltó is ennyi idősen szenvedett kereszthalált.

G. B.

A kép az úgynevezett galvánfürdő-készüléket ábrázolja. Ez a készülék enyhe, állandó, egyszerű galvánelemekkel produkált áram orvosi alkalmazását tette lehetővé. A beteg – akár otthoni kádjában – feküdt, testére megfelelő cink, illetve réz elektródokkal kapcsolták az áramot, amelynek erősségét a kád mellett álló szekrényben, illetve e szekrény fölött található műszerek segítségével lehetett létrehozni, szabályozni és mérni. A kezelést – amely kellemes, bizsergető érzéssel járt, és megfelelő lokális applikáció esetén a potenciát is növelte – idült neuralgia, fejfájás, szívidegesség, reumatikus bántalmak ellen, illetve rehabilitációként ízületi gyulladások, mozgásszervi katasztrófák, illetve traumák után javallották.

Rudolf Lewandowski (Dorna-Watra, Bukovina, 1847 – Baden bei Wien, 1902) osztrák ideggyógyász. A Josephinum elvégzése után 1873-tól katonaoorvosként működött. Az elektroterápia szaktekintélyei közé tartozott, ám kiadott egy uroszkópia- és egy mikroszkópia-tankönyvet is. Utolsó művében az elektromos fény gyógyhatását vizsgálta, a kvarclámpa ötlete is tőle származik.

(Forrás: Lewandowski, Rudolf: *Elektrodiagnostik und Elektrotherapie*. Urban und Schwarzenberg, Wien–Leipzig, 1887, 351.)